

Tartalom

LXVII. évfolyam, 6. szám / 2013. június

SOLYMOSI BÁLINT	Keserű takony (részlet egy készülő regényből)	3
ACZÉL GÉZA	(szino)líra (torzósztár)	20
LESI ZOLTÁN	Hangyák; Nem repül	23
PÁL SÁNDOR	Kevert; A naplóból 2; Zár; A naplóból	24
DÁVID PÉTER	Szonett a combodon; Boldog, szomorú szonett	27
TEMESI FERENC	Apám	29
HALÁSZ MARGIT	Vidróczki-kódex	32
JAHODA SÁNDOR	Taposómalom; Marcangoló; Szétesett a tél; Őszülés	39
POLGÁR ANIKÓ	Orpheusz a lejtőn; Eurüdiké az aluljáróban; Eurüdiké sebe	42
SZÚK BALÁZS	Decemberi testamentum	44
VIDA GERGELY	ért, semmit; Snuff; Elefánt a gyerekszobában	46
ROSA LIKSOM	Föld (Maa); Család (Perhe) Fordította: <i>Jankó Szép Yvette</i> . 49	
M. BODROGI ENIKŐ	A lélek ujjlenyomata: a kisebbségi író nyelve	56
BENGI LÁSZLÓ	A szervesség fogalma Kosztolányi publicisztikájában	65
BAZSÁNYI SÁNDOR	„Bácska a mi Gascogneunk” (Kosztolányi Dezső <i>Esti Kornéljának Tizedik fejezete</i> [mely vidéki történet])	71
LŐRINCZ CSONGOR	Nyelvi próbatételek (A kísérlet etikája Kosztolányi- nál)	81
mérlegen		
BENGI LÁSZLÓ	Kosztolányi-recepció – na de melyik? (Hózsá Éva: <i>Me- lyik Kosztolányi[m]?</i>)	103
FEKETE J. JÓZSEF	Szövegszöveg (Csányi Erzsébet két tanulmányköteté- ről)	106

HÓZSA ÉVA	Átcsúszik olvasókönyvbe? (Fekete J. József: <i>Ami átjön. Magyar olvasókönyv</i>) 110
SÖRÖS ERZSÉBET BORBÁLA	Babits után Dantét (Csehy Zoltán <i>Amalthea szarva</i> című kötetéről) 113
KOVÁCS FLÓRA	Mozgások (Bengt Pohjanen <i>A csempészkirály fia</i> című könyvéről) 115
CSEHY ZOLTÁN	A mindenkori vaj (<i>Tavalyi vaj</i> . Finn groteszk novellák) 119
FEHÉR RENÁTÓ	EKG-margó (Aczél Géza: <i>[búcsú]galopp</i>) 121
SIRBIK ATTILA	Szürkével a kimondhatatlan felé (<i>Ricz Géza festészetéről</i>) 123
ILLUSZTRÁCIÓK	<i>Ricz Géza</i> festményei a címlapon, a 26., 28., 45., 55., 118. oldalon, valamint a belső és a hátsó borítón.

SOLYMOSI BÁLINT

Keserű takony

(RÉSZLET EGY KÉSZÜLŐ REGÉNYBŐL)

Mercédeszék Munkás utcai házától (amely, jegyezzük meg, az egykori homokbányánál található) déli irányba indultunk, hogy az ottan veszteglőknek és sínylődőknek, a Sors, a Természet meg önmaguk kíméletlen ostorcsapásainak (és most már Mercédesznek és nekem is) kiszolgáltatott brancsok italt szerezzünk, élelmet, és ami akad még majd a tanyán..., ez volt a mi önként vállalt feladatunk. Ott kell keresgelnünk, azon a nem túl közeli tanyán, hol egyébként valami elcseszett amatőr színpadi társulat él és virágzik, és sikert sikerre halmozna, ahogy mondják, a maga nemében, ha valaki egyszer kíváncsi lenne rájuk az úgynevezett hasonszőrűeken fölül, nem..., de ezzel nem voltak egyedül az akkori magyar kultúratelevényben. Úgy ítéltük meg mindketten, zord, fáradhatatlan bizalommal, az igazra esküdött művészekről várható arrogáns galamblelkűséggel lesz szegényes a kínálat, viszont valaminek lenni kell. Lett. Almabor, retek, füstölt kolbász, szalonna, pálinka, ráadásként egy kis fű, szóval nagyjából minden, ami szükséges ahhoz, hogy tovább sodródjunk körbe meg körbe, soha partot nem érve. Azt gondoltuk és hittük itt kinn, a város ilyen..., nem mi! Nekünk sikerülhet horgonyt vetni a szőregi lápba! Ez már a harmadik éjszaka lesz, amit a városon kívül töltünk, egy falusi házban és annak kertjében, a szőregi buli ádáz, végül is szokottan fájdalmas és semmitmondó, ugyanakkor szórakoztató örületébe veszve.

Időről időre kerékpárra kapok, holott ódzkodom a biciklizéstől, mióta kényszerűen föl kellett ismernem azt a máskülönben nyilvánvaló ténytet, hogy az öntudatot előhívó, ha nem mindjárt előállító, az öntudat presztízstét képviselő közlekedési eszközről van szó. Erre nekem semmi szükségem, éppen ellenkezőleg, ez az emberiségnek legszerényebb álmai egyikeként megvalósult járgány a rothadásunkról tereli el a figyelmet, minden magasztalását elismerve is meggyőződésemmé lett, hogy a zuzmós hülyeséget rágatja és nyeldekelteti a nyeregbe kerülővel, ki azon nyomban, hogy a keró pedáljára rátaposott, az öntudat hercegeként (hercegnőjeként) hajt tovább. Az udvaruk túlsó végéből, a fészter felől két rozszant bringával Mercédesz közeledett felém, magam meg kissé elveszetten figyeltem a mozdulataiban lévő lusta kéjt és a magától értődő technikai tettekrekszséget, melyek soha nem társultak kecsességgel vagy tapintattal, nem mintha számoltál volna ilyesmivel az idő tájt a szőregi mocsárban. Odagurítja szinte a seggem alá a bringát, rálépek egy kődarabra, boka, térd, megingok, viszont a kormányt már fogom, laza és egyenes a felsőtest,

így indulásunk jelenete még nevetségesebb tán, a verandán a csajok csúfoló grimaszokkal sugdolózni kezdenek, én különös rettegéssel és zavarodottsággal hunyom le szememet, és felülök a biciklire. Szememet kinyitom, búcsút intek, Pál meg egy idióta reménytelen boldogságával int vissza, és mintha egy prostituáltk mondáná, úgy mondja – „tetszel nekem!” Megint a növényvilágnak káprázata a fehér égbolt alatt, a kert árnyékosabb, hűvösebb részein fehér gyöngyvirágok, fehérlelek, nem tehetnek mást, ahogy odakint, a kerítés túloldalán is fehérlelek az ürömvirágok, a borzaskák, fehérlelek Mercédész edzőcipője is, ahogy hajtja a kerót, nem tehetsz mást, próbálsz utolérni. Verebek rebbennek fel, pulzusod bummbumm..., idegeid bummbummumm, ezt tudja a kerékpározás, az öntudatnak és a rohadásnak nyugvópontra törő vetélkedését testben, lélekben, szellemben, eköré közben házak, ablakok, kapuk, fák, ágak, levelek és virágok járnak olyan egysíkú változatossággal és hallgatagsággal, hogy ha nyeregben vagy, soha nem fog eszedbe jutni, hogy megállj. Van azért, mikor az ember kidől, akár mindjárt az elején, így voltam magam is vele, még a falu utcáin karikázva azt sugallta meggyötört képzeletem, hogy azonnal ott kell legyünk a tanyán, mert..., mert ott kell legyünk!

A pillanat nem érkezett el egyhamar; a halálra kínozott fiú szervezete lázban égett a csaj közelségétől, ám nem tudta magát átadni ennek az álomszerűen vérszomjas érzésnek, ahogy annak sem, hogy egy nem minden veszélyt nélkülöző beszerző- és felfedezőúton vannak, és bizony a siker távolról sem garantált –, de kitarzott. Nem csak az elmúlt zrí napok után, hanem alkatánál fogva is lankadni kezdett, ám elemien, mondjuk így, emelt fővel lett lankadt. Az egyre szilárdabbnak szimatolt levegő maradt számára az egyetlen bizonyíték arra, hogy nem szállt el totál, amikor a gyümölcsösöket és a rózsaföldeket átszelő dűlőutakra értek; érdekesnek találta, mennyivel szelídebbnek tűnt fájdalom az épített környezetben; az újrachalmozott por és trágya, a vályogházak rejtélyes hatalma életerőt kölcsönzött neki. Nem száguldottak, de úgymond tempósan tekertek az utcákon lefelé, előbb az Újvilág utcán kerékpároztak, majd váratlan fordulattal a Vágóhid utcán jobbra kanyarodtak, amely egy eszelős dzsumbujba torkollott, ennyi idő volt arra, hogy szemlélje a vályogházak kalandos repedéseit, omló, rózsaszínű téglakerítéseit és kidőlő, szürke deszkakapuit, és mustrája alatt azt az egyértelmű rohadást minden tenni vágyása fedezetének lássa – tovább, tovább, gondolta. Akkor a Vágóhid utca végén az egyik ház kapuja nyikorogva kinyílt, és a következő pillanatban a félfának döntve hátát egy torz figura szólította meg Mercédészt. „Szökünk, szökögetünk, drága?” „Nélküled sehová, Mihály, csak ide a lóistállóba...” Alacsony, csupa csont, kölyökfejű férfi volt elnyűtt öltözetben; mellényzsebéből elővette az óráját, fölnevetett, a fiú biztosra vette, a falu bolondjával van dolguk. „A faszt bámulsz!” Szólt rá keserű szigorúsággal a fiúra, akit ez annyira meglepett, hogy elszégyellte magát; hogy ébredhetett rá ilyen gyorsasággal ez az ember, hogy a falu bolondjának gondolja a fiú – miközben nem bolond, miért lenne? Leszálltak a bringákról, mert megérkeztek a vasúti töltés oldalába, ahol is a forró nyári délutánban olyan nyomasztó csöndje volt a szá-

raz aljnövényzetnek és a frissen zöldellő cserjéknek, hogy az kiiktatta a behatolás lehetőségét; egyfelől az áthatolhatatlanul sűrű vegetáció, másfelől meg az indokolatlanul súlyos félelem a zajtól, a legkisebb lármától. Értetlen butasággal néztek egymásra; a fiú azt hitte, Mercédesz titkos átjárót ismer itt, Mercédesz viszont olyasmit képzelt, azt ők ketten nemhogy simán, de nyegle élvezettel oldják meg, hogy átjussanak a vasúti töltés túloldalára; ám arról fogalma sem volt, a fiú azt is képtelen igazából megérteni, hogyan kerültek az útjuk letelején egyszeriben ilyen vizsgatétel elé. Az akadály kökénybokrokból és akáccserjék kusza gallyaiból, asztalból meg odazökkent ördögszekerekéből (sziki ballagófűből) állt, ami csak tövis, tüske, az ott húzódtott előttük sértő teljességgel és végtelen hosszan; sehol egy koton vagy szarrakás bennebb, ami útmutatóul szolgálhatna. Nagyjából észrevétlen indultak neki, gyalogosan követve déli irányban a töltést.

Ez volt a temesvári vasútvonal, szólalt meg a lány.

Mi a fene!

Ez a temesvári vonal felhagyott szakasza, most jugoszláv területek felé kanyarodik, így Mercédesz, elég sápadtan és tanácstalanul, mert a fiú csodálkozva, némi vonakodással hallgatta.

És mikor hagytak fel vele...?

Trianon.

Trianon? Akkor Mercédesz valamelyest megtörtén, szomorúan elmosolyodott, és egy helyre mutatott, mely nyulak csapása lehetett, és mintha föntebb is résnyire szétnyílna a bokrok sötétszürkéje meg zöldje.

Zúzódik a gizgaz, törik az ágbog, húz el a vérbe a tövis, tüskék elbaszott hada, hisz azonnal előkerült a lány hátizsákjából a pumpa és a gumiesőköpeny; a fiú fölverte magát ezekkel, és maradék erejét latba vetve a sűrűnek esett, bal kezével egy pillanatra sem engedve el a kerékpárja kormány alatti vázát. Mercédesznek se kellett több; a fiú nyomában haladt, megint egy különösnek (erotikusnak) mondható pozíciót találva ki, háttal nyomult előre, időnként hátát a fiú hátának vetve, összegabalyítva biciklijeiket. Hát így, így jutottak át a semmi földjére. „Én ezt nem akartam...!”

Hogy ennyire hülye legyél, vagy ennyire rendes?!

Az mindegy is..., nem akartam ilyen lidérces baromságot, hogy itt törtessek előre...!

Nem volt rá jellemző a törtető magatartás, akármiféle helyzet is adódjék, ha szántásról van szó, akkor egyenesen kizárt. Ismerte az alföldi határt (termőföldnek nevezni olyan volna, hát, nem is tudjuk, bizonyára volt Istennek valami szándéka vele), de az itt előtte elnyúló búzamezők, legelők meg rózsaföldek úgy csipkézték az ég peremét, hogy ilyet még nem látott; ha az ég nem lett volna a hőségtől ilyen süket és fehér, akkor talán el is hiszi, van ilyen, és nem hallucinál. Az égbolt volt a legközelebb, minden más képtelenül messzire, vágyni mégse vágyott oda föl, ezért aztán tovább kerekedett. Itt érte a kemény és sűrű, atomjaira bomlott levegő az orrát,

a torkát, a tüdejét és az agyát, hogy tudja, még itt van, itt, ahol olyan, mintha az égben járna, a járhatatlan dűlőkön a rózsaföldek között, együtt bringázva egy szőke döggel.

Nem hiszed el, mikor feltűnik a megroggyant tető, messziről a cserepeit vörösnek látod, közletről már inkább mohaszürkének és agyagszínűnek a különösen veszelésnek érzett komor gerendák fölött. Az építmény egyetlen nagy helyiségből állhatott régebben, belül egypár faoszloppal, ahogy majd később kiderül. A birtok határait gypű jelezte volna és elkorhadt nádpalánk, melynek megmaradt szakaszai szeszélyes térképzőnek mutattak, ha nem vált volna ki az a terület a többi közül mérhetetlen elhanyagoltságával, az itt is meg ott is heverő deszkákkal, drótkötegekkel, építési törmelékkel. Na, ahol a gyom utat talál magának, ott te is, a hatalmas udvar másik felén néhány almafa meg eperfa volt, feljűk vetted az irányt, hogy valamelyikhez letámaszthasd a kerékpárt. Idébb is, odább is voltak gyümölcsfák, ezek köré kötelet húztak; az elkerített részen két lovat csutakolt két lány, nem tudtál a látvánnyal betelni, annyira sokkolóan hatott. Zsebre vágta kezéd az egyik fa árnyékába húzódba, kisterpesz, azon nyomban meg is feledkezve arról, hogy miért jöttetek ide Mercédesszel. Veszettül meleg volt, ingujjaddal letörölted arcodról az izzadságcsoppokat, úgy vetted, messze terven felül teljesítettél. A jézusát!, figyel már azt a gémet..., de nem figyelsz. Az oldalsó kisebb fehérre meszelt épület mellől egy torz fiatalember gyalogol elő elképesztő lassúsággal; ez is kölyökfejű, ez is fekete mellényt visel óralánccal, mint a Vágóhíd utcai fazon. Ismered, nem bolond – ő egy cukimókus. Arcán édeskés és kötekedő mosollyal köszönt, ahogy odaér a fa árnyékába, majd lány mozdulattal megériinti karod, és halk szavakkal bentebb invitál. A régi lóistállónak négy nagy, téglapilléreit enyhe boltozattal átívelő ajtónyílása volt, a megfeketült deszkákon vaspánt és lakat, úgy festett, hogy csak az egyik szélső ajtót használják, ez egyértelmű lett, ahogy beértetek, a középső ajtókat hungarocell és pozdorja fedte, előttük fogasok, amelyeken színes kosztümök lógtak meg mindenféle más színházi kellékek. Középpütt egy óriási ácsolt színpad, fakó fekete drapériával körülölelve, mind e fölött oltári galéria, amely természetes fényhez jut az ajtók feletti széles ablakokon át, a társulat egy része itt alszik, ide rendezkedett be, itt él. „Hát, ez tényleg állati klassz!”, csapsz meggörnyedve a térdedre, mert a galérián fölegyenesedni nem lehet; eközben az ablakból látod a távoli pusztában álló gémet, figyel, az nem kérdés, hogy mit figyel, téged. Miért vonzod ilyen átkozottul erősen és egyúttal megejtő szomorúsággal a homokosokat!? Mi van ezekkel a buzikkal, nem látják, hogy ennek te kicsit se vagy megfelelő alanya...? Vagy az lehet mindenki? Szerintük? Ez azért úgy lehet, hogy ha te megengedőnek mutatkozol, akkor már biztosra veszik, egymásba gabalyodhattok azonnal vagy kis híján azonnal; és most is, a srácnak mindent be kell vetnie, hogy elhessegesen a közeletekből két másik srácot, akik pedáns hízelkedéssel a kedvedre akarnak tenni így vagy úgy. Nem csinálsz ebből ügyet, régóta megszokta ezeknek a fülledt nyári hónapoknak a hatalmát, amikor meg kell enyhíteni a kopaszt, és ilyenkor nincs mese, fiúk, fent

vagytok a szénapadláson, és? Engeded, hogy kiverjék a farkad, de ebben nincs semmi, mármint semmi különösét nem bírsz ebben felfedezni, hát nem!? Kölyökrod óta a fiúk kiverik, ha megkéred őket, ha nem kéred meg őket, és úgy, suta érzékisége annál kedvesebb. „El voltál kényeztetve, ez az igazság, baszd meg!”, mondog magadban a galéria padlóján heverő hálósákokat, törülközőket nézegetve. A rád zuhanó fáradtságtól és kéjtől ingerült leszel, egy pillanat se kell, és nyüszítve sóvárognál arra, hogy beköltözhessél ide közéjük, mindig is rosszul viselted, ha nem tudtad magad odaadni azoknak, akik felhőtlen komolysággal vágytak a te keménységedre és szelídségedre – csak hát túl követelőzőek. Miközben mesélnek az ottani létezésükről és terveikről, látod a szemeiket, keserűek és mélyek, de nem eléggé keserűek és mélyek, úgyhogy nem érdekelnek a terveik. Valami miatt a saját szemeidet szeretnéd látni. Égnek. Egy nyugszékben ülsz, ki tudja már, mióta, és úgy érzed magad, mint egy hulla, akit kitettek a pusztába a tűző napra, és senki nem akadt, aki a szemét lecsukná, *a kínvallatásnak sosem lesz vége*. A reményt dajkálgatod szívedben, hogy Mercédesz intézkedik a beszerzendők felől, azért van ott hátul a konyharészben, bár az egyezséghez leginkább te meg az amatőr társulat vezetője kell. Megborzongsz, ébresztő! Amikor feléled benned az érdeklődés valami iránt, nyomban türelmetlenséggel párosul (így jársz minduntalan), aztán meg eszelős türelmetlenséged lehangol és szótlanná tesz, az egésztestet hagynád a fenébe. Elsétálnál most is, de miután az ótvar ülőalkalmatosságból fölkel, úgy vánszorogsz az almavirágok hűse alatt, akár egy kipányvázott állat, nem maradhatsz ebben az állapotban, és nem maradhattok itt tovább, innen tépni kell...! És akkor megjelenik Mercédesz a magát hitelt érdemlően sápadtra zaklatott rendezővel és „hangadóval”, Muchával.

Muchával már néhányszor találkoztunk, és ezen alkalmakkor az a benyomásom támadt, tart tőlem, mintha egy hideglelkű prófétával állna szemben az ő pogány alakja, akinek indulata és különlegessége erejét bizonyítania kell, ám eszközeinek helyességéről nincs meggyőződve igazából; nekem sem voltak első osztályú elképzeléseim róla, egyszerűen azt gondoltam, hogy megvehető. Az lett volna, de nem volt hozzá eléggé okos; valami rituáléba kezd most is, előrehajol, fejét leszegi, és amikor fölveti, szeme fehére látszik csak, megdönti a testét, előre és vissza, majd rémítő forgásba lendül, egy diszkoszvetőre hasonlítana, ha nem bő fehér ingben és nadrágban volna, rózsaszín övvel és sállal, és ha nem rúgna szédítő pörgése közben erre is meg arra is. Olyan inkább, mint egy újszülött vagy egy nyomorék, gondolom ezúttal, az ilyen képre és önképre kapható vagyok, így hát nem húzódok arrébb, fel sem merül, hanem sátáni, megbízhatatlan barátsággal, hibákat kerülendő közelítünk egymás felé, istenem...! Ne hagyd őt látni, amint kiméri nekünk azt, amire szükségünk van, ahogy színészeinek a látomásait. Na, kiabál, ez jó jel, figyelme ilyenkor általánosságban véve az összeférhetetlen és tehát összemérhetetlen művészetére irányul, meglehet ez is csalóka, hisz ugyanúgy a pitiáner adakozás magát könnyező tartományába tartozik, akár az úgynevezett anyagi valósághoz való viszonya, gondolom. Vannak rések, melyek sem a fénynek, sem az árnyéknak nem kö-

szönhetők, sem a Természetnek, sem a Sorsnak, sem önmagunknak; egyszerűen átzuhansz vagy átbusz rajta, miközben tuti, hogy nincs végtagod, nincs agyad és nincs lelked. Egyszer csak csókolni szeretnél egy száját odabent a lóistálló konyhaszegletébe szorulva, bizony ám, annak a színészcsajnak az ajkait szeretnéd harapdálni, aki, ahogy ebbe beavat, az apja elől menekült ki ide. Kicsit bomlott. Mercédesznek a szeme se rebben.

Ezek meggypálinkaőrültek!, állapítom meg, se nem cseresznye, se nem barack, se nem szilva, meggy, így proccolnak a barmok. Nyest, persze, nyestkolbász. Baszszák meg!, áh, mindegy, „ez az új módi”! Visszük, amit kapunk, alkonyodni kezd, amikor a beszerzett cuccal, almaborral meg kajával meg fűvel Mercedesz és én elindulunk vissza, csak hogy nem egyenesen a ránk várók közé robbanva. „A temesvári vonal felhagyott szakasza..., szép rózsaföldek, hangulatos kis tó...” Ilyesmiket hallani Mercedesz szájából, akinek köszönhetően a cuccnak *előteremtése* végül is kifogástalan lett, és aki megint és újból kalandozni akar. Azzal a tervvel áll elő, menjünk a jugoszláv határ felé, igazoltathatnak a határőrök bennünket, de nem kell semmitől sem tartani; nem is tartok, ismerek innen Tiszaszigetről valakit, különös, fekete mellényt visel ezüst zsebóralánccal; mindenesetre így áll fantáziámban az Őrs épülete mellett, az úgynevezett vasfüggöny árnyékában.

Megint délnek vesszük az irányt, a *Mélypont emlékhely* felé kanyarodunk, nem messze a határőrök figyelőtornyaitól és a monstruózus radaroktól, az egyik vaszerkezetén épp hegesztenek valamit, a szikrázó ragyogás az égálja fénye is, a fehér síkon lila és narancs sebhelyek keletkeznek, miközben arra kell fölfigyeljek, hogy Mercedesz tekintete is sebzettségéről tanúskodik. Tudniillik azt fejtegetem neki rekedt, suttogó hangon, hogy én soha egyetlen pillanatra nem bírok megfeledezni erről a mi mélyföldi létünkről, mivel lehetetlen és így képtelen az ember nem észlelni a gravitációs anomáliát, melyet kábító lebegésként él át, méghozzá kihagyások nélkül, mintegy a levitáció szüntelen állapotába kényszerülve minden reális megfontolás ellenére, például hogy a föld maghéjához közel erősödne a gravitáció. Amikor itt valaki fölteszi a kérdést, *Mi a nehézség?*, a legvégső kérdése, amely önmaga legmélyének megmutatkozása, és akkor vagy kútba ugrik vagy fölakasztja magát; és érdekes módon, ezek a kísérletek általában, az elérhetetlen iránti nyugtalanságot idézve elő a többiek között, sikeresek, illetve sikeresnek látszanak. Mert hiába van rózsából a nap és rózsából a hold és rózsából a levegő, nem könnyít semmin és senkin, értelmetlen! Ezért meg kell próbálni. Azt hiszik tehát, így sikerül a levitációt megszüntetni, de nem! Azt hiszik, így sikerülhet végre meglátniuk és megtudniuk, hogy mi a nehézség?, de nem. Amennyiben viszont nem a legvégső kérdést tesszük fel, hanem az alapkérdést, nézek engesztelést várva a lány sikolyforma arcára, azaz mi merre hány méter?, vagyis hogy hol található hazánk balti tengerszint fölött mért legkisebb magasságú pontja, ha nem itt, ahol vagyunk, a *Mélypont emlékhely*-nél, akkor erre mi az egyszerű válasz?

Szerinted nem itt van?

Itt is lehet, meg ott is lehet. Mindenfélét hallok.

Neked megmondom, mi van; az van, hogy a túloldalon, a Tisza jobb partján, a folyótól néhány száz méterre van a mélypont, *75,8 m*, a helyet egyébként úgy hívják, Lúdvár, itt Tiszaszigetnél a hivatalosan mért (majdnem) legkisebb magassági pont *76,7 m*.

Azért mondom..., így én, a vidék álnokul és figyelmetlenül megengedő szófordulatával élve. És újfent az ő mindent fölülmúló, oldott mosolya, ahogy mondják, amikor szinte megállás nélkül, mindazonáltal mégis a *Mélypont emlékhelytől* elrugaszkodva, balra tekerünk tovább. „Itt lesznek majd a bányatavak..., kislánykoromban sokat fürödtünk itt”, mondja nevetve és kissé idegenkedve emlékeitől, amik, érezhető, telítődnének ezzel meg azzal, ha hagyná, nem hagyja – mekkora egy kurva, gyönyörű!

Megállunk az újszentiváni bányatavaknál; eszembe jut az a néhány alkalom, amikor Pált elkísértem ide. Megyünk domolykózni! Horgászunk! Volt, hogy csatlakozott hozzánk egy csaj unalomból, értetlenségből; azt hitte, valami más balhét csinálunk Pállal, de mi csak horgászni mentünk. Domolykóztunk. Akkortájt nem voltam jó alvó, úgyhogy kint ácsorgok a Szent Mihály utcai kégli konyhájában, cigarettázok, amikor éktelen zörgésre leszek figyelmes az ajtó előtt, odavánszorgok, Pál két rozszant biciklit dönt a falnak, nem túl óvatosan. Az ajtórésben állva nyökögök, émelyít minden, pezsgők, vodkák, vesztett kártyapartik után érezheti ezt egy pártfunkcionárius vagy egy zenész, iskolaigazgató és más ilyen. A cajgákon szák és horgászbót, minden, ami azt bizonyítja, Pál domolykózni akar, „na baszd meg, megyünk?”, mondja. Fogunk halat. OK. Magamra húzom valaki ballonkabátját, mert Pál is ballont vett fel, és azon mélézok, ugyan milyen íze van ennek a hálnak, a domolykónak.

El kell túrni az oldalsó, raktárnak használt szoba dohszagát, aztán meg Pálét, azonnal, az előző csikkről gyújtasz rá másik csikkre..., *tegnapi gyűjtemény*. Honnét kerülsz elő, arról semmi fogalmam, mondom Mercédesznek.

Nem is lehet.

Mert...?

Én soha nem voltam itt veletek pecázni, baszd meg..., honnan veszel ilyen hülyeséget?!

Ne beszélj, itt álltunk az olajfa alatt, pont mint most, tavaly ősszel lehetett.

Be vagy állva, meg hétszentség, akkor is be voltál, így Mercédesz, miután bringáinkat az olajfához támasztottuk, illetve én az övé mellé mintegy a földre ejtettem, és a náddal benőtt parton megfelelő helyet kerestünk, hogy mire való helyet, az azért teljesen nem egyértelmű. Most meséljem el neki...?!

Hajnal van, és vidáman bringázunk idefelé, az újszentiváni bányatavak felé. Indulnunk kellett, ki kellett érni még mielőtt a kabócák éberek volnának; „domolykózni indulunk vagy mi a lófasz...!” A vízparton mindjárt találunk *megfelelő helyet*, de Pál elhesseget maga mellől azzal, szűk kettőnknek, keressek magamnak másik

helyet, de legelőbb is kabócát. Fogtam néhány kába kabócát. Elzavart téged is, és együtt fogtuk a kabócákat kiscsillag, emlékszel?, fordulok rémülten Mercédesz felé.

Nem, mondom, hogy nem voltam veletek! (Ennek a csajnak meg mi a baja?!)

Neked, baszd meg, tetszett az a csaj?!

Milyen csaj?

Nem válaszolt, úgy festett, mint akinek éppen elég ideje van annak eldöntésére, hogy foglalkozzék velem vagy se. Előveszi a pumpát, a fűre hajítja, a gumiesőköpenyt mellé teríti, ledől. Odamegyek, elnyújtózom, a könyökömre támaszkodva nézem a bányató mozdatlan felszínét, a mozdatlan békát a sás között, mocsári sás, a zombék tövére száradt szürkés sárga sár, azon egy tarka ásólábú béka, nincs álla, arra gondolok, hogy milyen üres egy állat, meg hogy a sás is milyen üres – leszakad a pofám! Mégis inkább fölkelek, de nem, mert akkor Mercédesz elkezd kotorászni a zsákban, azt mondja, teker egy spanglit, csak egy félhangnyit. Ezt is a kórusból hozta, ezt a tudását; ilyeneket szól, hogy *félhang*, én meg örülök a szókincsének, amelynek brutalitását az előszeretettel használt trágárságok adják, rózsaoajj illatú meglepetései viszont a kórusirodalomnak köszönhetőek. „A múltkor azt kérdi Pál, milyen volna egy mexikói kirándulás, bébi...? Erre én, fasz, meszkalint ennénk babbal, és sírnánk, milyen durva...!” Haha, erre így én reflexből. Nem vagyok ott valójában, illetve kurvára ott vagyok, mert szerintem a hely ez, Mexikó az újszentiváni bányatavak, és mi ott mászkálunk a harmatos fűszálak meg a kába kabócák között, amíg a szerelékeket készíti elő Pál, ettől nem tágítok. Mármint fantáziámba az ördög bújt, az olajfaágak közé meg egy énekesmadár, felismerni nem tudom, nem érdekes anynyira, néha lazít az elme, azelőtt, hogy gyilkolni szándékozna. Egy pinty? Enged az elme, aztán egyszerre csak mindent tarol, mindent és mindenkit holtak látok, a szőregi ház verandáján a brancsot, a színpadi társulatot, egy keletnémet srácot, az ásólábú békát, a sást, majd lassan éledezni kezd minden, a titokzatos víz, meg a hínármezők, őszi korareggel van, az olajfák alá Pál érkezik biciklivel, a bicikli vázán Mercédesz, én utánuk, három rendkívül hosszú horgászbottal. Hosszúk, erősek, ezekkel szeret horgászni, meg kisebb magnóval, benne Dvoržáktól a *Stabat Mater* kazettával (Mercédesz ajándéka), ezt hallgatja pecázás közben. Miután Pál elhelyezkedik, futva érkezik a lány az aranyos kis kabócákkal; a feladata, hogy ráakasztgassa szép sorjában a horgokra őket. Itt vannak előttünk a hínármezők..., meg itt a titokzatos víz..., meg minden...! A bokrok alatt, a hínármezők mellett lapítanak a leleményes domolykók. Egy kicsit fickándoznak, időnként aprókat rabolnak. Amikor elfognak a kabócák, csontibáb meg kendermag keverékkel etetünk. Minden dobásnál van kapásunk. Oh, yes, a csókos szájúak! Ilyen kicsi halak nincsenek is, mehetnek vissza a zöldbe. Egyébként jóleső érzés itt kint..., a szabadban lenni; nem rossz hallgatni a madarak csicsérgését meg a tücskök ciripelését. Most, teljesen értelmetlen módon, szintén rám tör ez az érzés, jó itt kinn a szabadban...! Cigizik az ember, sötét lesz, éjszaka. Egyszerűen fel nem foghatom, hogy telhet így el a nap, de megint és újra mondom, nincs jobb, mint itt lenni az újszentiváni bányatavaknál,

nézni a csöndes vizet, hallgatni a tücsköket. Egyszerre mi lett? Sehol egy vacak kapás! Pálnak időnként van kapása, ezért nem zavartalan az élvezet a Természet ölén; mint valami gyorsan érő apa, leckéztet.

Váratlanul odalépett, kezében egy hallal.

Ez nyúldomolykó, leánykocér vagy bodorka? Esetleg vaskos csabak? Kérdezett Pál. Ez nyúldomolykó, leánykocér vagy bodorka...? Ismételt meg halk tétovassággal, elhúlva szörnyű tudatlanságomtól. Esetleg vaskos csabak..., tette hozzá Pál szomorú pofával és megvető unalommal hangjában, értésemre adva, teljesen hasznavehetetlen egy fasz vagyok, nem lehet velem se horgászni, se játszani! Arra kezdtem gyanakodni, hogy ez csudató, Pál csudatava, amelyben ilyen gyönyörű nevű halcskák élnek és mind kívánságaink teljesítésére vár a homokmederben játszva, szemüket meresztve a szürke felszín felé.

Nekem nem lehetett, Mercédesznek lehetett aludni (OK, lehet, hogy másik lány volt, de én maradok a korábbi fantáziámnál). Alvó hercegnő, úgy fekdétél az egyik kőrisfának támasztva hátad, folytatom pecás históriámat az ábrándosan unott Mercédesznek, te akkor már régóta aludtál, dzsekidet szorosan magad köré tekerve, mikor Pál ijedt, béna mosollyal arcán küzdeni kezd egy hallal. Maga is fölriadhatott a csobbanásra, mert előbb azt kiáltotta visszafojtott hangon, hogy „a botod, a botod”! Nem, a tiéd...! „Mi?!” Azonnal bevág, ám a megakasztott hal ekkora rátekeredik valamelyik ágra, nem, bassza meg, a fárasztás nem végződhet sikerrel. Intelligens hal, ehhez nem férhet semmi kétség. Nem, ezen nem kell megsértődnünk; ne akarjuk azt, hogy egy hal úgy viselkedjen, mint valami robot vagy egy flegma állat! Szakítás! A szakítás után sem esik pánikba Pál, és a zseblámpa fényénél viszonylag hamar helyreállítja a szereléket, máris folytatódhat az eszeveszett peca...! Kezdjük a stick úszós módszerrel, aztán jön a bolognai úszó, aztán a waggler, majd hozzáfogunk mindennek újra, ahogy minduntalan hajnal óta. Kicsit elgémberednek a tagjaim, az elhülyülés meg az idő előtti felháborodás közt szédelvek, már a pakolás gondolata motoszkál a fejemben, amikor gondolataimból egy erőteljes kapás zökkent ki, amelyre a bevágás szinte ösztönösen bekövetkezik. Ezúttal nem egy incifinci ellenféllel akaszodik össze Pál, ez teljesen világos. A titokzatos idegen első kirohanása alkalmával lehúz körülbelül négy méter zsinórt, aztán folytatódik a tánc...! Pál enged, fáraszt, odavonja, viharos tajtékok. A szabadság és az erő ébred akkor fel veled, úgy éreztem, fordulok megint Mercédesz felé. Mert a félelmetes küzdőfél szó szerint térdre kényszeríti Pált, méghozzá akkor, amikor a szemed kinyitod; a kezéd kinyújtod, és afféle holdkóros léptekkel nekiindulsz a bányató irányába, és azt mondod: „Micsoda pofátlanság, hogy nem adja meg magát ez a dög...!” Pál egy pillanatra elgyengül, a hal magasan kiemelkedik a vízből, majd eltűnik, elhúz, de olyan erővel, hogy mindent visz...! Pál utána rohan...! Él még benne a remény, hogy nem veszik el legalább a szereléke.

Elveszik.

Van néhány ilyen lehetőségünk, de mindig üres kézzel térünk haza; szerintem soha nem tudom meg, milyen a domolykó íze, de veszett több is Mohácsnál...! Ott a szardínia íze. Nem elég? Ezen a napon, ez alkalommal is üres kézzel indulunk vissza, elcsigázottan bringázunk a város felé. Időnként, a város határa előtt, tolni kényszerülünk ördögös kerékpárjainkat, nem bírjuk. Aztán persze Pál megint életre ébred, viccelődni kezd, és engem hibáztat. Nem annyira szomorú, mint amennyire hinnénk, zárójelenet jellege van inkább, mikor már csak arra figyel mindenki, jól érjen véget, már amennyire lehet; az ember nézi a kerekeket, a küllőket, a szelepeket, a csengőt, az üres szákot, de a két botot senki nem veszi szemügyre. Így érkezünk meg a Szent Mihály utcába. Benyitunk, Fanni Tarral sakkozik, türelmetlenek, némi-
leg ideges a hangulat.

Fogtunk egy harcsát. Hatalmasat. Mondja a somolygó Pál úgy, mint aki a helyzet ura, miközben a kamrának használt szobába a cuccokat behajigálja.

Hol van...? Néz körül értetlenkedve Fanni.

Elúszott.

Akkor honnét tudod, hogy mi volt, meg hogy mekkora?

Mint egy női pina, akkora volt a szája! Kiált fel Pál, széttárva karjait, ezt a mondatot megcáfolhatatlan bizonyítéknak szánja. Víz engedsz a teáskannába, fölteszed a gázra, én meg a sakktáblát nézem hódtra váltan, illetve hol Fannit, hol Tarrrt, majd aztán Pállal pozícióba állunk *léggitározásra* – *Catfish blues*, Jimi Hendrix (re-mélem felismerhető).

Vagy nagyon el voltál varázsolva, vagy minden nőben engem látsz, esetleg mindkettő fennáll, mosolyog rád Mercédesz, azt állítja, nem ő volt; Hajnalka lehetett, vagy Nina, mindegy, valamelyik másik csaj. Elképesztő, hogy ezt így ki tudja mondani, rettentő; afféle nyugodt, éteri mosollyal az arcán, miszerint ezt a mesét igen szívesen és nagy beleéléssel hallgatta, szimpatikus volt a benne szereplő lány, így aztán végül is, mindent megfontolva, azt sem találja problematikusnak, hogy nem ő volt. Ezzel szemben meg kell mondja, hogy tényleg nem ő volt. Miért kell megmondania?! Ettől elszomorodsz rendesen, úgy érzed, nem engedi, hogy szabad legyél, azaz nem enged közel magához, és azt is érzed, nincs benned annyi erő, hogy megsértődj; nevetgélve figyeled, amint, hát igen, édesen zizegteti a cigarettapapírt a hátizsák fölött. Majd a sztaniolpapírt hajtja szét finom ujjával, pókpiros körmeivel. (Ónzörej.) Pont annyi fűt adtak a brigantik, hogy kettőnknek, valamennyit félretéve is, sok, szemét Pál ráadásul azonnal kiszimatolja, mi a pálya. Viszont a társaságnak meg eléggé nyomott mennyiség. „Mit szólsz, tekerjünk még egy félhangnyi dzsointot, marad bőven...”, így Mercédesz már egy mély és hosszú lélegzetvétel után, „elintézi ez a nyomorultakat”. El, a jézusát!

Ezeknek az amatőr színpadosoknak kemény az életük. Szólal meg, újfent félelmetesen dögös mosolyra húzva rózsaszín, zsibbasztóan langyos ajkait.

Az... Téged nem émelyít?

Mi?

Ez a cucc.
Éget, hülye, éget.
Nem, émelyít.

Igyál egy kis pálinkát, biztat röhögve, előveszi a palackot a hátizsákból. Meghú-
zom, és még hallom, azt mondja, „ízleld, ízleld”, pókpiros, mondd rá, és kampo-
basszó! Még most is hegesztenek, állapítod meg magadban, föl villanó lila és szürke
fények a szemed mögött, bevilágítják koponyád, magmakamra. A koponyád egy
maggamakamra. Tarrnak a művészeti koncepcióját hallod, Fannit szédítette vele, meg
Noémit, Hajnit, mindenki csajt, hogy lepkeszárnyakat, szöcskelábakat hegeszt majd
fémből, irtóztató méretekben, és ökörszempillákat meg hernyópofákat meg a „vö-
rös katona” szitakötőket és az útszéli szitakötőket, szemeket, szárnyaikat hulladék
vasból, gigászi nagyságban hegesztené meg ezeket, de probléma, hogy például a szit-
takötők szárnyai átlátszó; probléma az is, hogy milyen technikát válasszon. Mert
ott van az úgynevezett robbantásos hegesztés, az összekötendő, nagy felületű dara-
bokat egymással párhuzamosan helyezik el, vagy szög alatt, aztán hirtelen keltett
lökéshullámokkal a munkadarabokat odacsapják egymáshoz baszd meg!, hallod
Tarrnak átlelkesült hangját..., robbanóanyag, robbanóanyag! Vagy van az elektron-
sugaras hegesztés..., hallod. Eközben, mint egy kigyulladt helikopter, köröz feletted,
zuhan feléd az ég. Valahogy felkönyökölsz, a bányatóra meredsz, tudod, hogy nincs
túlélő, mindenki halott. Nekünk befellegzett.

Szóval neked az a csaj bejött?

Mi...?

Lesmároltad.

Az... a?, ja!, nem olyan, mint egy halott? Ott álltunk egymáshoz közel, egyszerre
csak felém billent a feje, és az arca élni kezdett; persze erre nem vennék mérget, de
a szája az igen, az élni kezdett.

Aha..., szerinted halott.

Mindenki az; ő nem volt teljesen az, de részben igen.

Lehet, hogy részben hullá, másrészt viszont a Mihály lánya, és itt kint él a ta-
nyán, mert összevesztek, tisztára, mint két eleven tetű.

Ki a lótetű az a Mihály?

A környék leggecibb arca, a disszidenseknek is dolgozik, meg a határőröknek is.

Ebből él?! Nem egy bolond csákó.

Szemét, aljas, rókaképű fasz, csencsel mindenfélével, szesszel, sajttal, pornóúj-
sággal és emberekkel. *Ne hagyj itt, ne hagyj itt*, a határsáv felett ez a kiáltás zeng –
hallod?

Életzaj.

Bartók.

Elfog megint az ájulás közeli állapot, forogsz, csúszkálnak koponyád apró csont-
lemezei a spachtlival kikapart agyad langymeleg helye körül; az összeszorított fo-
gak, a vadul kidomborodó bordák, a széttárt lábak, mindened bátorságról tanúsko-

dik, illetve afféle rózsaszín szótlanságról, mintha olaszországi tengerparti napozó lennél. Mint egy évvel ezelőtt, amikor a haverjaid (Vlagyimir meg egy ismeretlen) összeszedett a Tisza Szálló bárjában egy berlini nőt, majd odafönt a szobájában beavatta őket abba, hogy az NDK rendőrsége rászállt unokatestvérére, és még mielőtt „hazaárulóvá” válna, ki kellene őt menekíteni. A számodra ismeretlen alak, ki az egyetemi KISZ alapszervezetének titkára volt, mint Vlagyimirtől aztán megtudtad, vele és a tiszaszigeti srác segítségével akarta átjuttatni a határon Edmundot. Egy keletnémet (NDK) család féltett gyermekét, és ha őt sikerül, akkor mindjárt a család több tagját is, ha lehet; hogy majd valahol érte (értük) mennek a nyugati rokonok; nem kevés nyugatnémet márkát kaptak volna a munkáért haverjaid, ha realizálódik, de a keletnémet srác és családja az utolsó percben beszart. Megfutamodtak. Megrettentek. Megzavarodtak. Vlagyimirék biztattak, vegyél részt az akcióban, de mélyen hallgattál. Így hát némán, előkészítendő a terepet, elkísérted őket Tiszaszigetre, ahol a mellényes, zsebóralancos gyerek az Őrs épülete felé is elvezetett bennünket, látszódjék, nincs mitől tartaniuk a határőröknek, mi rendesek vagyunk, úgy ám, hemzsegnek a rendes fiúk errefelé.

Megvárakoztatjuk a szart..., nagyon helyesen..., intelligensen. Szólal meg Mercédesz.

Aha..., ocsúdsz derült riadással. Pált?

Minden olyan átható lesz, azzal együtt, hogy magadat a gyalázatosan hitványak közé sorolod, miért nem tetted a kezed meztelen, nyugodt és mégis könyörgő hasára? Eddig mit csináltál?, itt van melletted a dög elterülve, a felsógomb szabadon virít farmerjén, könnyű trikója mellére fölhajtvá, odateszed a tenyered, ujjaiddal haladsz lassan körözve lefelé, köldök, majd lentebb a párafinom bőr, aztán némi szőr, némi lucok. Nyögések. Kölykök érkeznek a falu felől futva, néhányan bringával, a veletek szembeni füvesebb partrészre, mintha valami ismeretlen kínzás folyna bennük, a testükön belül, az ereikben és a szívükben, a beleikben és a májukban, úgy ordítanak, de aztán csönd lesz. Nyilván fürödni akarnak, hanem tekintetük ezekben a mégiscsak hiábavaló és várakozás nélküli pillanatokban megakad rajtatok, figyelmük elterelődik a zsigereikben lejátszódó benső és legbensőbb kínzatásuk eufóriájáról, mert látnak valamit, ami kevéssé őrjítő, mi több aggályosan természet szerű, csak hogy pont ez bénítja le, és készíti őket halk méltázásra. Néznek benneteket, nézik a két testet, amint a lány feje hátrafeszül a fiú alkarja felett, és a fiú tigrisfog nyaklánc a lány ajkát érinti, a kézfejét takaró fehér, piros pöttyös bugyit, na és a pumpát, ahogy a csaj markolja balkezevel; bámulatos tárgyak. Ezek kellene az érthető és így elviselhető valóságérezéssel. Nekik. Az ő szemükkel látod magatokat itt, a bányató másik oldalán, a sásnak, a mocsárnak a szélén (indokolatlan gyöngédség például az ásólábú béka iránt), látod Pál elveszett szerelékét is, idegen holmikát, végül két idegen halottat. „Hosszú fény a tó felett.”

Ez a tekintet tovább tart a kellenél; afféle vezeklés lehet a kölykök részéről, amelytől előre borzadnak, az úgynevezett viszonytól, a nő és a férfi kapcsolatától,

mintha tudnák előre, sóvárgásuknak szükségképp lassú kétségbeeséssé kell válnia (hogy aztán), hogy aztán fölismerjék, annyira soká van minden, és aztán annyira soká tart, hogy nem lehet ezt az egészet csak átokként látni, és átokként is látják. Majd. Egyelőre nem, ahogy te sem; egyelőre a másik test utáni eléggé sötét szenvedély megébredése egy húskampó vágyakozása a hús után a kölykök esetében, vagy talán egy sebészé, vagy esetleg egy szerelőé a traktoralkatrészek után és így tovább. Ám és viszont a te tested, becsülöd meg váratlan elismeréssel és sajnálattal – a „makkacs függetlenség csódtömege”. Mindegynek veszed, mi több, megszabadulásként éled át a történeteket, hogy idefutottak a kölykök és ti abbahagytátok a zilált, kusza lélegzést. Tegyük ezt rendbe, vegyük a hétmérföldes csizmánkat, azaz bringáinkat, aztán igyuk le magunk a többiekkel együtt Mercedeszék verandáján. Mercedesz karmol, nyálával magához kötni, hurkolni akar, de a szemén már látszik, előbb vagy utóbb el fog engedni, anélkül, hogy elfogadná, ezt kell tennie; ő még játszani szeretne ebben az álomszerű, lassú izgatottságban, de te nem mozdulsz egy ideje. Majd ki tudja honnét támadt energiával fölegyenesedsz, ujjaiddal a hajába túrva szinte erőszakkal emeled fel. Nem nevetnek a gyerekek, mintha mi sem történt volna, óvatosan merészkednek be a vízbe, üvegfenyű valami ereszkedik le közétek, és közéd meg Mercedesz közé, élesnek, feszesnek, gonosan elhatárolónak mutatkozik. Az olajfa alatt összepakoljátok holmitokat, elszántan ésszerű mozdulatok, „olajozottan működik minden”, jut eszedbe ez a kifejezés, aztán nekivágtok a hazafelé vezető dúlólótnak.

Nyílik a pünkösdi rózsa és a vérehulló fecskefű, a házuk bejárata előtti gyepen néhány szarkaláb virít, mint akik csapdába estek, úgy szállunk le kerékpárjainkról. Itt vagyunk hát, mindössze egypár lépésre a feltehetően nyűgjeiben tobzódó brancstól, elvégre abban mindenképpen bíztak, hogy túlélik, még ha a mi sikerünkben nem is voltak biztosak.

Nem, nem vágják el egymás torkát, állapítom meg némi malíciával, ahogy telitalppal az újra felém lendülő kapuszárnyat visszarúgom az anyjába, a picsába, a szutykosba; rigli csattan, nem zár, odatolatok, „használd a kezéd!”, ez Pál hangja, ismerem fel nyomban, túl mély ahhoz, hogy viccesnek véljem. Még ezeknek áll följebb. Ordítózik mindenki méltatlankodva, hol a fenébe voltunk, a faszt csináltunk egész nap, már úgy volt, hogy szólnak a rendőröknek, határőröknek, tűzoltóknak. Erre felröhögünk, de azért valami miatt szűkül bennem az indulat; kis híján megsemmisülve toljuk a cajgákat a hátsó kert felé, hogy a fészerbe támasztva azokat, lerámoljunk. Szagok, teljesen másféle szagok csapnak meg, mint amit eddig ma érezhettem, de szinte azonnal, válasz gyanánt érkezik egy újabb féle – *a mi szagunk, a mi szagunk*, mondom magamban némán örvendezve, mintha egy szerfölött kellemes vagy legalább értelmes emléket juttatna eszembe, holott erről szó nem lehet. Így, szagosan nyomulunk előre a cuccokkal, Mercedesz mintegy ringva, magam is valamelyest kiengedve. Szóval így állunk, mondom morfondírozva magamban újfent, lefeszlett a társaságról minden álca és burok; védtelenek vagyunk és hidegek. Vagy

épp hogy olyan forrók, mint a levegő. Óvatosan elhelyezem a demizsont a veranda asztalán..., akárha egy ismeretlen bolygó felszínére raknám. Holdkompként. Szondaként. Az a terv, hogy innentől már csak szemlélője leszek annak, hogyan őrli fel a brancsot a lőre és a fű, a pálinka és a szalonna, és hogyan áll be a totál zűrzavar, mely amúgy, mint „bolondokháza” három napja adva van. Iszonyú felfordulás kint a kertben, a verandán és odabent a házban, alig ismerős arcok másznak a nyirkos kövekről befelé, a konyhából ki, néhány leül az asztalhoz, ahol a „köménymag”, magam egy muskátli mellett könyöklök az ablakpárkány előtt a nap legutolsó sugarait élvezve, ami élvezet annyit jelent, egy váratlan pillanatban ráébredek, ver a szívem, és azóta szörnyülködve figyelem, hogy ver a szívem. Ugyanakkor mégsem több ez, mint szűkös és áhítatos érdeklődés. El kéne különülni a szívedtől és a tőled elválaszthatatlannak tűnő társaságtól, hogy értékelni tudd ezt is, azt is; hogy lélegzel. Az összevisszaságról, a rendtelenségről, a káoszról beszél eközben Pál, hogy ez az alapvető, mondja, a Természet és a Sors iránti mérhetetlen alázatból más nem következhet. Leginkább Mercédesznek intézi a szavait, pálinkáspoharát kiissza egy hajtásra, hátradől, többen fölállnak. Elkezdődik, folytatódik „a holtak élete”. Akárha a végtelen idővel játszanának, akként játszanak Noémi ujjai az álomszép, naptejtől csillámló, fahéjszínű combjain, bentebb, a combtövén, fel és le. Úgy fest Pál, mintha kisebb virágot szagolgatna, aztán megsodorja, megnyálazza a spanglit – a spangli körbejár.

Hallod, dalol a fű. Mondja kicsivel később.

Egy pillanattal előtte neked is feltűnt, hogy rázendítettek a tücskök.

És akkor egyszerre elkezdsz távolodni tőled az élet; némák lesznek a tücskök egy percre, megriaszthatta őket a „hasznosságuk”, ha jól hallottad (Noémi új fiújának a beköpése lehetett). Nem kell neked szerföltti megpróbáltatásoknak kitéve szellemed egy hirtelen ötlettől vezérelve elfordulni az élettől, mert elfordul az, az élet be kell lássa, mennyire kevés hozzád képest. Néhányszor ez már bebizonyosodott, mióta kint vagytok a szőregi mocsár tikkasztó levegőjétől körbeölelve, a végét járva, de hogy mit lehetne kezdeni majd, egy másik életet nem tudtál elképzelni. És akkor elfordul tőled mindenestül, az eljövendő történésekkel együtt, minden lehetségesel együtt, melyek nem lehetnek most megfontolásaid tárgyai, csakhogy eléggé tárgyyszerűen jelennek meg, a várakozásaid, vágyaid jeleiként, messze, távol tőled. Messze távol tőled, hogy egy hét múlva érettségi lesz, hogy ebből a városból el kell menjél, mit kezdjél Fannival, a rémítő tehetségeddel és tehetségtelenségeddel. Ez utóbbit etetni végtelen racionalizmussal, gondolod, mígnem egyetlen nyeléssel..., hát nem, nem álmodtál erről soha. Szakmáról. Házról. Pénzről. Porról. Nem hinnéd, hogy valaki figyelne a zenére, miként arra sem ügyel, hogy poros este ülepedett le az asztalon a maradékra, a kert fáira és az arcokra, és neked még külön a halántékkodra meg a fültövedre, mindenesetre arra neszelsz, a *The Piper at the Gates of Down* megy a Pink Floydtól. Kiborít. Álló nap Yes meg King Crimson meg ilyesmi, „nézd már, milyen baromira progresszívek lettek!”, ahogy Fanni szokta mondani

azzal a kislányosan értetlen nevetésével; de nincs itt, hogy mondaná, és hogy mindenkinek alaposan beolvassa. Minek? Minden és mindenki, maga is távol. A legtávolabb Noémi került, mi több, a saját legbensődben lassan utat találó akarat végül is már napok óta a távollévők közé sorolta, képtelenség, hogy itt legyen ezzel az idióta taggal. Beállítanak, leveszed a fényt, a hangot, rádobsz egy láthatatlanná tévő fátyolt, tiszta sor, elintézve. Ez a te akaratod persze, valljuk be, éppoly egzotikus, mint az ő jelenlétét a szépségével együtt eltakaró fátyol.

Pál visszatartja a füstöt, lassan kifújja, és ismételten Noéminek, fojtott hangon mondja: „Hallod, dalol a fű”.

Ne mondd, hogy hallod!? Nyög fel a lány.

Mit?

Az én szép, virágokkal teli kertemet! Szól csábítóként közbe Mercédesz.

Mindent hallok – ami halál.

Ez, ez itt az élet; de te annyira süket vagy erre. (Ezt melyik lány mondja?)

Ne hülyéskedj, virágszál, halál. Érted?!

Azon morfondírozol, hogy ezzel az újfajta, egzotikusnak nevezhető akarat tényleg fel kéne építened egy másik életet, mondjuk egy pornográfiára alapozott, totál az érzékire szervezett életet, mely ellepne és fölemésztene, mert hát mik, de tényleg mik vannak!? Itál meg dohányboltok. Csemegeüzletek. Divatáruházak. Szállodák. Mozik. Igaza van Fanninak, állati fontosak. Ezek a városi dolgok. Metropoliszok. Megbízható és egyúttal színes kínálatok. Ez kell.

Mi ez a cucc? Könyököl fel Noémi egy kissé viseltesen.

Ez az én halálom. *Keserű takony*, mondja vigyorgó arccal Pál. Megdobta a csajt úgy negyedórája egy zöld bogóval, nemhogy láttam – kaptam tőle én is. Mikor elfogyott minden szajré, amit Mercédesz hoztunk, akkor Pál zubbonya zsebéből elővett egy gyufás skatulyát, a füle mellett elkezdte rázni, az a vigyor, amitől az amúgy szerény és alázatos atomok kisstíflűek lesznek, lehetett hallani, hogy három zöld bogó van benne. *Ne! Ó, Uram Isten!* Fohász és vezeklés, tudtam már ezt meg azt Pál zöld bogóiról (hogy tehát). Eldöntetett. Nehéz volna most meghatározni, hová néz Noémi – szeme két eldobott, meggyötört nefelejcs.

Menj a picsába, a csajnak ennyit sikerül igencsak nehezen kiköhögnie.

Nem nagy kunszt..., ízlelgetni kell a halált, ahogy gyerekkorodban a taknyot. Valahogy *így*. A saját taknyod, *így*, csináltad, nem?

Megpróbálsz betájolni, merre néz ez az ablak, melynek a bádoggpárkányán könyökölsz egy furcsa fényű muskátli mellett; ha délre a bányatavak és északra a város, akkor, de nem, nem sikerülhet, mert ahogy a többiek, te sem bírsz környezeted egy meghatározott pontjára bámulni, pedig érdekes volna, már csak a hangulat miatt, a változékonyság miatt is, a késő este egyneműségével szemben. Egyetlen minutumra fölfedezed Noémi nyakszirtjét a hold fényében vagy a konyhából kiszűrődő fényben, vértelen csönd lett, magadban az Iron Butterfly egyik számát dúdolgatod – *Flowers and Beads*. Akik még ott ülnek, mind a négyen hátradőlnek a nádszékeik-

ben, érzékelik, nincsenek érzelmeik, és hogy még hőmérsékletük is megszűnt, az legalábbis biztosra vehető, nem különbözik a körülöttük lévő dolgokétól. Mik azok? Vályog meg téglá, viaszosvászon, sörösüveg, demizson, néhány pohár, cigarettapapír, vagy egy béka, most ugrik fel Pál szandáljának keresztpántjára. Rámered az alatra, egész közel hajol hozzá, majd fölnézve körbejártja tekintetét.

KÁDÁREXPO! Kiált fel.

Ezt a poént megfelelő végszónak találod a lelépésedhez és a nyugodt, kedélyes alváshoz valahol bent. Mindenki annyira elszállva, mint a Jefferson Airplane! Nincs itt mit tenni, föl kell egyenesedni..., sikerül, nyújtózkodás közben imával búcsúzol: *Ó, Uram Isten! Hálát adok neked, hogy felfeded az együgyűnek, amit elrejtessz a nagy eszű elől!* Pál halk, elismerő nevetése kísér a kertben, hiszen már kitűzted az elvonulásodat megelőző célt, azt a szép, gyantaillatú, gránátvörös fenyőt, melynek törzsét megrágták az őzek, és melynek árnyékában hugyozni támadt kedved. Mielőtt eltalálnád, kap a boglárka és a Salamon lilioma, együgyű rokonszenvvel képzeled, a növények boldogok, kedvelik ezt a túlvilági fényt meg ezt a hőmérséklet nélküli levegőt. Alváshoz való, nyugtatod le magad, elindulva a manzárd valamelyik szobája felé. Odafent a vendégszobában Noémi már a pasija mellett fekszik, felöltözve, teljes a nyugalom. A másik helyiségbe viszont akkor robban be a Tankarcú, megelőzve téged, és az ágyban ruhástól heverésző Tarr mellé dobja le magát; erre a festőnövendék riadtan fölpattan, cigarettájának parazsa robbanva szikrázik a súlyos félhomályban. Annyit mindenesetre tisztán látsz, jobb híján az előtér puffjára ülve és lábad az asztalra felcsúsztatva, hogy mint egy titkos örvény, hívja a nő teste a srácot. Ott áll Tarr a szétdobott lábú, vágtyól vonagló csaj teste előtt; időközben a vállára vette vállra akasztható mappáját, benne rajzaival, zakóját a karjára, váratlanul az a benyomásod támad, egész nap, egész éjszaka mindenki neked játszik; neked játszott Mercedesz és az időnként fátyla mögül előtűnő Noémi, és Hajnalka, aki még mindig odakint trécsel Emberrel. És most a Tankarcú, aki magát csudálatos módon összeszedte, ruházata és sminkje kifogástalanul illene a Tisza Szálló halljába, ahogy ez a stílus és ízlés egyébként is jellemző rá. Mindazonáltal most a jelenség érthetlensége feszültséget vált ki belőled; szürkésárnyalatú sötétkék szeme soha nem árult el többet vészes állhatatlanságnál és kelletlen pozíciókeresésnél, szexivé legfeljebb sértett, kihívó dacossága tette, már ha valaki bukik erre, és akkor itt van ez a féktelen fellobbanása, és pont Tarr előtt. Mi ment itt végbe, míg te a vörösfenyőnél olyan megfigyeléseket tettél, amelyek, mintegy csepp a cseppre, nemhogy elgyengítettek, de megerősítettek a végső leamortizálódásodon túl boldogságvagyadnak új irányt vágva, ígéretessége felemelőnek hatott. Kétségtelenül, az ilyen felismerések után általában véve hajlamosnak mutatkozol a visszazuhanásra, vagy ha az rémisztően gyors és kiszámíthatatlan, a visszasüllyedésre, akár már felindulásod közben, mint most, ahogy visszasüllyedsz zsámolyodra, nem is annyira öntudatlan arra kalkulálva, hogy a Tankarcúnak a mindenét feltáró, hullámozó mozgása és nyüszítése is visszahull a lelke érzéketlen mélységének illetékességébe.

Tarrnak abban a minden átmenet nélkül adódó, annak rendje és módja szerint számára áldatlanul kemény helyzetben nem és nem akarózik, hogy összejöjjön valami futurista elképzelés; most akkor megdugja, rajzolja, vagy mi legyen ezzel a hülye tyúkkal...? Egyik lábáról a másikra áll, arca halál sápadt, rendkívül komoly, úgy fest, mint egy fizikatanár valami meglepően eredetinek tűnő képlet felírásának perceiben. Egyszerre koncentrált és végtelen nyughatatlan. Eszébe ötlik, megkérdezi tőle, hogy érzi magát, hogy bejött a cucc mi, állatira?! Vagy hogy neki el kell indulnia, otthon szeretne aludni, vagy..., esetleg mondaná meg, mit szól az ő hihetetlen, grandiózus tervéhez. Napok óta ezzel udvarol, délelőtt Noémit, már a múltkor Fanit, ma este meg a kertben Hajnalkát is ezzel traktálta, hogy van egy zseniális elképzelése – robbantásos hegesztéssel akar fémszobrokat alkotni. Igen, *Átváltozás* volna a címe, ugyanis komplett szoborparkról álmodik; vasból roncs lepkeszárnyak, szöcskelábak meg szitakötők szemei lennének meghegesztve.

Hegesszél...! Dugjál meg, gyere, varrj le! Ezt hallod. Aztán felállsz, helyet keresel újra alváshoz.

Odalent közben a szélvédett verandán Ember, *Hajni drága* új fiúja Pilinszkyról papol, illetve *Apokrif* című verséről, hogy az mennyire betépett egy szöveg, és ahogy már szokása volt, kívülről idézte; „*És látni fogjuk a kelő napot,/ mint tébolyult pupilla néma és/ mint figyelő vadállat, oly nyugodt.*”

A fiút ócska vekkeróra ébresztette; úgy ébredt, ahogy akkortájt az elpuhult alakokat képzelte, vagyis az úgynevezett korai apákat; résnyire kinyitja a szemét, majd behunyja, szelíd fölfordulás és kevéske kéj..., egy lány mellett forgolódik. Mercédesz szobájában van, Mercédesz ágyában. Mercédesz mellett. Mercédesz háttal fekszik neki, hátát a hátának vetve. A fiú nem gondolná, hogy történt volna valami, vagy ha történt, az tuti, nem úgy végződött, ahogy kellett volna. Most ha valaki arra járna, mondjuk, legyen az Isten, és ránézne, egymást megdöbbenve, egymást egyszerre kérdeznék – *na nézd csak, te élsz?*

Rettegek.

ACZÉL GÉZA

(szino)líra

TORZÓSZÓTÁR

agyonüt

szürke kis napjainkból tudjuk tétova szavaink gomolygó érzéseinkre nincsenek szilárd ívekkel ráboltozva az izzó láva olykor robban mint a bomba és dadog a száj ha végre kimondanád mi süvít át a belső tájakon ám legtöbbször artikulálatlanul hagyod a légszomjjal küszködő melled bugyraiban a vak feszültségeket mivel a szó még a legcsúnyábbja is túl szép s túl kerek ahhoz hogy kövesse a biológiai anyag közé szorult fölérzéseket s mindez valamiféle hanggá átvetve netán ékes kézírásba zárva melyre kevés válasz a langue s a parole zseniális elméleti magánya vagy újabban a klaviatúrák késődelutánja mely hiányérzeteden szintén nem segít bogozhatnád a kételyt reggelig mert ez az egész színjátszás olyasmi mint ha halovány tolmácsként a térbe beesne valaki ambiciózus kedve harctéri csatának fordítva az illatozó virágoskertet hol szelíd gólyalányok helyett gyilkos géppuskák kelepelnek s a jámbor nem venné észre a lét gyakran érzéketlen az egyenes beszédre mint mikor anya egykoron két fáradt mozdulat között agyonüt mondta de pillanatok múlva már égett arcodon forró csókja és szenvedélyesen magához ölelt

agyrém

ahogy melegebb áramlatok felé az ellapított mélytengeri halak zsigerestől úgy vonul előtted fél évszázada már a töppedt népakarat s mivel a korábbi korok csak képeskönyvekből kivágva gyanakvó zord természetünk nem szereti s erőn felül sem imádjá a bizonytalan előzményeket ősidőkben létezett-e lágy szívű matriarcha vajon érdem szerint kapta-e mindig a bölcs királyi kegyet sok kivételesnek főlemlegetett szentség vagy levágott fejükkel hónuk alatt vonultak el az igazak míg az önkényesen elhatalmasodott restség be nem boltozta a múltékony időt nehéz kérdéseinkhez kissé szűkös a délelőtt nem is szorítkozhatunk csak az empirikus tapasztalásra melynek filozofikus körökben is akad mélységes gyanakvása de az én bizakodásom még állja ha belekeveredek némi vulgáris materialista szeánszba ahogy egykor kielemeztem évtizedekig miként hápogtak bornírt tapsok a tribünökről felettem s ma miként viszik kifinomult banditák szakajtókban

gátlástalanul a dohányt míg éheznek az összezsugorodott birodalom fele agyrem csak hogy ezek hiányos szelleme egyszer a jóság felé fordul hitetlenségünk a vak űrbe csordul

agyszélhűdés

olykor még reménykednél is hullámzó bioritmusodban nyikorgó szekéreként taszigálva magad előtt a gyorsuló időt ám hirtelen szűkülő tekintetedben csoszogni kezd néhány sután kicsavart kezű rég látott ismerős végtagjuk sápadtan ütődik combjukhoz mint letört faágaknak elgyötört lombja s ártatlanná szelídült üres pillantásaikból dől eléd a megkezdett vég riadt halomja némi segítséget már nem is remélve hisz alulról szemérmesen rád emelt nézésükben az iszonyat vad villámai mellett terebélyesedni kezd valami különösen éledező béke számodra csupán kódolni szeretnék ilyen lesz a vége te se hajazz olcsó reményre közeli utak lelassult vándora s ha csak annyit tehettek hogy törékeny illúzióid ritkuló sorának mozgása oda már nem éltek hiába légy tehát a múltás folytatása agyszélhűdés gyomorrák embólia horrort gerjesztő kivadult kertjében az ábra és ha a tapintat humánus elméd peremén megállna gondolj arra jönnek még fürtökben a rafinált színanimák melyek stabil konstrukciói minden erőlködés nélkül majd kibírják undok nyöszörgésedet ha sírodra ritmust tévesztve a cinizmus vádjától se mentve hamarabb ráhajolsz

agyondolgozza magát

nahát ez az *agyondolgozza magát* most jól kiszúrt velem évtizedek óta rendező verseim valami különös fegyelem a címeket egy szóba rántva s bár jelen esetben is a fogalom összezárja némi laza vízióba az érzelemben megmerített képet s egykori elcsigázott gályaraboktól hajóvontató mállott tenyereken át kötő szerencsétlenekig feszül bennem a méltatlan enyészet miközben odébb senkiháziak pőfékelik fölöttük a szakmát indulatom nyelvészkedő amatőrként ment át ebbe az alkalmi struktúrába míg tülekedő kalandoraitól rövid életén át hallgathatja az idézett pára hogy miért ő a sors csapása ám haragomat a textusból röpké időre kiterelem taszít nehéz műhely felé a gondoktól úgy-ahogy megtisztított értelem a szavak mélységét nem is babrálva hisz alig érkezünk kis meglepéssel a teljes lefedettség birodalmába és talán az egyszavas cím is csak elhibázott ötlet akár az adys háromszavas valahogy megküzdök az aranymetszetes veszteséggel s az alkotás-lélektani kudarcokkal feldíszítem magam visszacsúsztva a szociális felismerésekhez melyek sorozata demagógiáktól hemzseg de fontos gesztus és talán magyar

agyonkínoz

az öregedés és az értelem együttese már nem terem olyan harmóniát melyet az egykori sikeres évtizedekben éreztél kemény villásreggelik után bearaszolva némi céltudattal az okos munkahelyig ma már szerénytelenségre sem telik ha kvázi kávéházakban folytatod stilizáltan emelt megannyi sóhajod melyek részben művinek tetszenek ugyan de kegyetlenül bele is dolgozza a szétrezenő tudat a keserű jövődöt melynek víziójában rosszul rakott kazalként szertedől sok kis összerakott álom melyben legfeljebb azt csodálom mikor ifjú lendülettel zabálnak föl majd a kannibálok empatikusan jövő-tudatlanul hiszen sorsot az ember előre nem tanul s ha marad még csontod azt hentesek életlen fűrészszel keresztbe reszelik hogy végre hiteles jajok kanyarogjanak föl az egekig kiütött állkapcsokkal megunt nehézkedő belekkel mikor a precíz részleteket már egy bosch-szerű figura ügyeli inkvizítori szakértelemmel végső romlássá ha tudatod még ekkor is marad kis keresztredről persze bölcsnek érezheted magad s mikor éppen agyonkínoz a fájdalom vélheted a múltás csak átmeneti rágalom melyet odafönt megoldanak

agyonlő

noha örök közhely hogy mindenkinek megadatik a vég sőt ez az aprócska felismerés tágasan épített filozófiák csokrára elég melyekben hol zseniálisan olykor meg bután mereng életerős ifjúság a rajta túlmozduló időn sokan pedig mint egy békés nagy legelőn templomok hűvösén várják az isteni csodát mert majd az örök világosságban odaát fénné szóródik a kín a létezés lebeg s nincsenek már alatt jajduló emberek kiket legföljebb a mindenkire mérés vigaszával nyugtatgat a romlás mivel egyszerre dől zsarnok celeb pizzás kifutófiú és a ravaszkodó postás kozmikus bírói határozatra s az ítéletben mindegy kinek ki az apja-anyja permanens a gyász e lírai lötyögés absztrakt formái mögött engem azonban gyerekkorom óta a múltás egy különös változata a kivégzés kísért előbb csak riadt kötélhurkok himbálóztak szememben az elkövetett bűnökért aztán özönöltek a kultúráknak mondott megsemmisítések változatai s a máglyahalál után kerékbe törve olajban főzve zsigereid gyorsan növő bambusszal átdöfve levágott fővel vérpadra lökve talán a legkegyesebb ha agyonlő valaki szemed se moccan ha agyad kiloccsan

LESI ZOLTÁN

Hangyák

Megetted a hangod, olyan kicsi lett,
mint a hangyák, tudod, ahogy jöttek
a hasra esett zsíros kenyérre. Te nem
kértél belőlük, mert túl feketék.

Csak az fájt, amikor rámásztak a kislapátra,
pont arra, amivel a titkomat rejtettem el.
Neked se mondom meg. Majd ha együtt
fürdünk és megmutatod a puncid, amin

én is kijöttem. Ketten leszünk, és nem
harcolok, elfektetett katonáim csak
nézők. Fürdetés közben mesélsz, figyelni

akarok, de olyan szép piros neked ott.
Ígérd meg, hogy nem mondd el senkinek,
de én csak egy hangyányit tudnék szülni.

Nem repül

Tessék a sajátom, ez már nem repül,
de tudom neked így is jobban kell,
mint fütty a madárnak. Hallgasd
a hasából a hang úgyis csak kitalál,
hiába fogom a csőrét. Nem repül el,
még olyan pici, az öklöm se
nagyobb. Kezembe adták,
és tudom, hogy nem szabad,
de szorítom és sírok, mert meghal,
nem értik, pedig piros a tenyerem.
Belül nem énekel, de simogat.

PÁL SÁNDOR

Kevert

Nem tudom meséltem-e neked, hogy volt nekem egy hóbortos, harmadik nagyapám. Cipész volt, folyton lógott a szájából a cigaretta és zakóban járt. A válltömésén és a zsebeiben állt a pernye, vastagon, és dohány szemcséket hullatott mindenfelé. Sosem aludt, ezt mondta, meg én sem láttam, és valahogy mindig tudta, hogy mit álmodtam. Folyton előadta, hogy ő életében egyszer nézett rá az órára és azóta tudja a pontos időt. Egyszer láttuk, ahogy egy gólya belerepült a távvezetékbe és agyonvágta az áram. Utána vitt először kocsmába. Az én harmadik nagyapám az Istent akarta lefényképezni, a régi Praktikájával a legváratlanabb helyeken és időpontokban beleexponált az arcomba vagy az égbe, és aztán a sötétkamrában imádkozott. Azt hiszem nem meséltem neked ezt. Végül aztán az ő temetésén jutott eszembe, hogy a sírásók tulajdonképpen angyalok, csak azok lehetnek, igazi angyalok. Berúgtam velük utána aznap, kevertet ittunk, szerették.

2011. augusztus

A naplóból 2

Találtam ma egy pornóvideót, amiben a színésznő hasonlított rád. Nem nagyon, csak annyira, amennyire emlékszem. Hol a kamerásra, hol a kamerába nézett, a te szemed végig csukva volt. Minél több fénykép készült rólad annál jobban elkopott az arcod, utáltam ha sminkeltél, egyébként elég kezdőnek tűnt a lány, az élvezést is nyilvánvalóan csak eljátszotta a végén. Nem tudsz más lenni, csak az a lány a videóban, én pedig nem tudtam tönkretenni az emléked, vagy legalább a nézésen túl megalázni magam. Miután kitöröltem, megpróbáltam

lemonni magam, vagy legalább keresni újabb szexvideókat.
Nem ment. Az alvás sem. A szívverésem
képtelen összhangba kerülni a másodpercmutató kattogásával.

2011. június

Zár

A szív működése mindig érdekelt. Nem is az, ahogy a vér
áramlik, hanem a felépítése, az izom állandó összehúzódása
és elernyedése, üt-ver, és olvasom, hogy ezt úgy hívják, hogy szív ciklus
(alsó nagyvéná, zsebes billentyű, tüdővéná, felső nagyvéná, aorta, tüdőartéria,
vitorlás billentyű, bal kamra). Ha beszélünk, mindig más a hangod. Félek,
hogy egyszer lezárom a billentyűket és nem tudom majd feloldani, össze-vissza
nyomkodok majd mindent, kikapcsolni se lehet, és olyan lassan fog lemerülni
ameddig még sosem bírta az aksi, akkor sem, amikor felhívtalak, akkor sem,
amikor játszottál rajta és akkor sem, amikor azokat a rossz minőségű képeket

[csináltam.

Azt mondtad fázol, amire én semmi értelmeset, se tagadni, se helyeselni, csak a szív-
működésre tudtam gondolni meg arra, hogy mindjárt csörög a telefonom,

[én állítottam be, mikor.

Azt írja ki, hogy most nyomja meg a felold gombot.

2011. május

A naplóból

Egy széken állok a szobámban és szögeket verek a falba. Körbe, mindenfelé,
összevissza. Nem lesz rajta kép, falvédő, fogas, semmi. Azt hiszem szükségem
van a kopogásra, a repedező vakolat látványára, mintha a saját fejembe verném őket
meg az arcom repedezne. Másként veszek most levegőt. Nem vettem észre, amikor
ráütöttem az ujjamra, csak később, hogy csöpög valami. Nem vér, de még mindig
nem értem másutt, például az arcomon a számnál miért nem véreztem, pedig nagyon
haraptál. A szám íze is más azóta, nem tudom meghatározni, hiába elemzem,

[nem megy

(az államnál egy ponton még mindig piros és érzékeny és forró). Olyan szűk volt

[az a heverő,

mint ez a szoba, igen, legalább, de kényelmesebb, mint az ágyam azóta. Talán azért verem a szögeket, hogy a falnak fájjon, hogy nekem fájjon, annyira, mint egy hajnali száj, és úgy, mint az egyetlen ébrenlévőnek egy délelőtti lakás,
[egy álmatlan éjszaka
után, vagy inkább előtt, de pont időben.

2010. szeptember

DÁVID PÉTER

Szonett a combodon

Úgy hurcolom én, küszködve, magammal
Ezt a rohadt petrarkista hagyományt,
Cifrázva csillogó gyönggyel, szalaggal,
Mint kétes értékű, díszes rakományt.

Mint kit Ámor nyila lőtt meg fűrge nyilakkal
– Hogy rohadna meg! –, csak tátom a pofám,
Még a rút sár is nyöszörgésre sarkall,
Ha járok kegyetlen kedvesem nyomán.

Pedig Hozzád engem pajzán vágy úzótt,
De halként akadtam fájó horgodra.
Hogy ledobnám ezt a plátói nyűgöt!

Kíváncsi vagyok, mit szólna Petrarca,
Ha felírnék egy szép szavakból gyűjtött,
Sikamlós, buja verset a combodra.

Boldog, szomorú szonett

Nélküled is boldog vagyok, nem vitás!
Ha megszomjazom, hát ihatok szódát,
Keddenként ehetek csirkepaprikást,
Boldogság ez, ha ki is lóg a lóláb.

Kinek ne lenne elég evés, ivás?
Nem vonzanak már a szerelmi próbák!
Szenvedély szorítója, vágy-kihívás...
Helyette inkább alszom egy-két órát,

Vagy megnézem a tévében a meccset,
Vagy épp hozzászólok a kultúrához:
Budin ülve olvasok egy szonettet.

Boldog vagyok, ha nem is annak látszom,
És ebből a versből azt is sejtethed,
Hogy semmi közöm az iróniához...

TEMESI FERENC

Apám

Az élet olyan, mint egy krimi, amit nem Agatha Christie írt, aki még ismerte a szakmáját, hanem egy dilettáns tucatfirkász. A krimi sütemény, amit jól meg kell formázni és cukrozni, hogy eladhassuk a benne lévő tölteléket. Én nem krimit írok itt, bár néha az az érzésem munka közben; nem is történelmet, hanem történetet írok. Hogy a fiam és az unokáim is érdeklődjenek iránta, és megérthessék egy napon, hogy mi is történt az egyik elődjükkel, apámmal, akitől származnak. És nem akarom átírni a történelmet, mint a marxista (stb.) tudósok tették, azt mondom el, milyen volt az élet, amelyről nem tudtuk, hogy történelem.

Hát az olyan volt, hogy például szemben lakott velünk egy vérbíró. (MOST VELE FOGLALKOZOM, VEZETÉKNÉV: ÉLET, KERESZTNÉV: HALÁL VEZÉRTÁBORNAGY ELVTÁRS VISSZAUTASÍTHATATLAN AJÁNLATÁRA. MAJD KÉSŐBB MERÍTKEZÜNK MEG A BESÚGÓI JELENTÉSEK SZENNYES HULLÁMAIBAN.) Mi persze nem tudtuk, hogy ő az 56 utáni halálgyár sztahanovistája volt. Csak annyit tudtunk róla, hogy hadbíró őrnagy. Ennyi is elég volt, hogy féljünk tőle. Szinte sosem lehetett látni, korán ment és későn jött. Hogy autó jött-e érte, már nem emlékszem. Egy nagy udvarban megbúvó kis házban lakott az anyjával, később pluszban a feleségével. Olyan magas fakerítése senkinek nem volt az utcában, mint nekik. Karban is tartották, egy lyuk nem volt rajta. Láthatatlanul éltek. Anyám annyira emlékszik, hogy a férfi szemüveges volt, a nő dohányzott, és hogy nagyon felületesen hányták el a havat. Talán, mert saroktelek volt az övék. Apám ezt a kerítést nézte, amikor megtagadta a beszervezést (amelyről természetesen kettőtől öt évig terjedő börtönbüntetés terhe alatt hallgatnia kellett), és én, a gyerek, megláttam az első ősz hajszálakat a hajában, miként írtam volt. A mi magasföldszintes ablakunkból nem láthatott mást, mint az L-alakú, kis házikó tetejének háromszögét, amelyet a szomszédos, kétemeletes ház tűzfalához tapasztottak és annak kéményeit. Az Árva utca felől is egy ház háta és magas kőkerítés takarta őket, csak egy konyhaablak volt bele vágva abba a kétemeletes tűzfalba. Nem voltak fáik, nem szerettek a kerttel bíbelődni, csak elzárkózva, mintegy láthatatlanul élni, a két méter magas, erős fakerítés mögött.

Én úgy tudtam Mátyás Mátyásnak hívták, és ezt a nevet egy gyerek nem felejtí el. A valóság egyszerűbb, mint a képzelet, de pontosabb. Mátyás Miklós volt a neve. 56-ban részt vett holmi ávosok letartóztatásában is, ezért lett hadbíróból vérbíró, még saját hadbíró társait is elárulva. Gyorsabban átfestette magát, mint Tom Sawyer a

barátaival Polly néni léckerítését odaát Amerikában. A néphiedelem szerint, azért költöztek el sebesen, a mamát hátrahagyva, mert munkahelye Budapesten, pontosabban Budán, a II. kerületben, (EGY KÖPÉSRE ATTÓL, AHOL EZEKET A SOROKAT ÍROM) a Fő utcai katonai bíróság kívül-belül nyomasztó és félelmetesen robusztus épülete lett. (AMELYET 1973-ban BELÜLRŐL IS MEGISMERTEM.) Hogy ő hozta volna a második legtöbb halálos ítéletet a forradalom utáni megtorlásban? Ez nem igaz. Így nem. Ez mind ráfogás, be akarják szennyezni szenvtelen személyét! Zsuppán András „A népköztársaság hóhérai” című, a hetivalasz.hu-n megjelent cikke szerint legalábbis. Mert ott pontos adatok vannak.

Meg se tudta közelíteni a legtöbb halálos ítéletet meghozó Borbély Jánost, a „mosolygó halált” (65 fővesztés), akit 53-ban kirúgtak, de 57-ben visszahelyeztek a Legfelsőbb Bíróságra. Meghálálta, annyi szent. (Hogy a megtorlás irányításában kulcsszerepet betöltő egykori királyi főügyész, akit internáltak, aztán rehabilitáltak, Lee Tibort is megemlítsük.) A polgári bírók a szó kötélszorító értelmében élet-halál urai voltak: Tutsek Gusztáv 46 főért, Vida Ferenc 20 főért felelt (volna), de ágyban, párnák közt döglöttek meg. Még a hadbírók közt is csak a negyedik helyen végzett a mi vérbírónk. (a bátyámat, aki tisztként disszidált Svédországba, biztos halál várta volna, ha hisz az ígéreteknek, és hazajön, mondta Kamen [Camain] barátom a Tündér utcából. EZ OLYAN BIZTOS, MINT A HALÁL.) A hadbíróknak kevesebb ügyfelük volt, kevesebbet is küldtek a másvilágra. Ledényi Ferenc 28-szor osztott halált, Szimler János 23-szor, Sömjén György 14-szer. Mátyás Miklós, a Tündér utcai vérbíró CSUPÁN írd és mondd: 13-szor. Mennyit ítéltetett életfogytiglanra? Mennyit börtönre? Hány családot tett tönkre örökre?

2011-ben, vagyis tavalyelőtt, még élt a személtáda. A Novák Tamás–Skrabski Fruzsina filmes páros – akik Biszku Bélával is készítettek filmet, aki akkor, 57-ben kevesellte a kivégzéseket – megtalálta balatoni nyaralójában a mocskot, aki a húszéves Mányi Erzsébetet azért küldte bitófára, mert a gyulavári határőrlaktanyából fegyvereket zsákmányolt. Na. Egy húsz éves lányt. Velünk, Tündér utcai sráccokkal, akik az árokban egy puskát is találtunk, vajon mit tett volna? A Novák–Skrabski filmben a békéscsabai felkelőparancsnok, Fekete Pál azt mondta például: „Mátyás az ítélet kihirdetésekor gúnyolódott a sírva fakadt, rémült lánnyal, és azt mondta neki, ne féljen, a kivégzés nem tart sokáig”. Neki tudnia kellett meddig tart: ha jó hóhért fogtál ki, 10–12 perc, ha rosszat, akár fél óráig mutathatsz életjeleket. Mellesleg a hadbíró elvtárs, aki igazi csúszómászó módra sebesen haladt a ranglétrán, nem kellett, hogy végignézze az akasztásokat, hiszen ő már felsőbb hadbíró volt, és az ilyesmire csak az elsőfokú bírót kötelezte az ítélet a szó szép és még szebb értelmében.

Lányregénybe illő fordulat, de Mátyás, a vérbíró ítélte halálra azt a két csendőrt is, akik 1944-ben egy budai cukrászdában megpróbálták letartóztatni, de ő lőtt és ők visszalóttak, szóval menekülés közben agyonlőtték Ságvári Endrét. Később rehabilitálták őket, de a fölismerhetetlenségig átoperált Andyt nem. Én viszont a róla

elnevezett gimiben énekeltem, (ne nevezzétek át!) a Ságvári-indulót a lányosztályllyal, hogy aszondja: „KIMSZ-esek vágtak hajdan e tájnak / élükön Ságvári járt / hő-sies tette, harcra nevelte / őket a lángszavú párt / védte őket a lángszavú párt...”

Hogy mennyire, az szinte felülmúlja az átlagos képzelőerőt. A Honvédelmi Minisztérium 2009 szeptemberében (Bajnai Gordonka zeneszója közben) majdnem kitüntette „jubileumi születésnapja” alkalmából. Az 1944 előtti községi bírót, aki 1960-tól 84-ig a Budapesti Katonai Bíróság elnöke volt! Az ügyből botrány lett, de a hivatal szerint Mátyás nyugalmazott vezérőrnagy (vajon mennyi lehet a bőven kiérdemelt nyugdíja?) a zártkörű ünnepségen nem vett részt. Hát hol volt? Tán Akasztón járt, hogy tiszteletét tegye Kiss Benedek költőbarátom szülőfalujában?

A filmes páros elvitte Fekete Pált, hogy még egyszer találkozhasson az egykor őt életfogytiglanra ítéző, tulajdonképpeni jótevőjével, akivel együtt vettek részt a forradalomban Szegeden. De Mátyás Miklós felesége, két Dunhill elszívása közt, biztosan őrizte élete párját: nem engedte be őket. A feleség szerint az aggastyán már nem sokat ért a körülötte zajló eseményekből. Mátyásné azt is elmondta a filmben, hogy férje nem bánt meg semmit, és nincsenek rémálmai. Nappal sem hallucinál. Szerinte ő csak azokat ítélte halálra, akik maguk is gyilkoltak. Be szép ez, gyerekek! A vérbírók nyugodtan alszanak, és ha fölébrednek, a megdolgozott nyugdíjat élvezik csöndeskén.

Ezért mondom: Közép-Európa – a kitett csecsemő – tiszta szürreál, egy Nyugat-Európában felnövő agy számára. Ezért mondom, hogy itt elég realistának lenni. Már az szürreál.

„Salló” és „Tisza” meg, a két fő téglá, akik magukat építették be apám házába, ezen közben is szorgalmasan körmölte, adta-vette a jelentéseket a különösen veszélyes célszemélyről, egy vidéki tanítóról, aki maga sem tudta, hogy egy galamb lelkű vérbíróval lakott szemközt valaha.

„Szálltak az évek, boldog az élet / Most csupa fényt hoz a nyár”, énekeltek tovább, a KISZ-táborban, ahol minden óvatosságot félretéve, beleszerettem abba a veres hajú, vershajú lányba.

HALÁSZ MARGIT

Vidróczki-kódex

HARMINCHARMADIK FEJEZET

melyből kiderül, hogy egy első ránézésre marcona férfiúnak is lehetnek tartós, romantikus elképzelései. Felbukkan továbbá egy vén északi varázsló, aki a sörfőzéshez ép-púgy ért, mint a vetkőztetéshez. Végül bebizonyosodik, hogy halacskának sem könnyű lenni, még akkor sem, ha kristálytiszta vizű tóban éldegél.

Persze, hogy nem találták meg Ruubent, amikor a rendőrség kiért a tóhoz, már javában aludta az igazak álmát a kis Robinson-hajlékban, és Emíliáról álmodott. Azt álmodta, hogy hajóra szállnak, és a cetek nyomába erednek. Siklik a hajó a habokon, ringatóznak, a cetek hatalmas farokuszonyai fel-felvillannak, Emília mosolyog. Aztán a ceteknek nyoma vész, tán elnyeli őket a mélység?, s olyan hullámok közelednek feléjük, melyek az égig érnek. Hej, rajta-rajta, minél gyorsabban kijutni a szárazföldre! Jön a hullám, mit jön, zúdul, zajlik, morog, hörög, és hatalmas nyelvvel vége nincs bendőjébe kebelezi a hajót. Emilia, Emilia, drága szerelmem, kiabálta Ruuben, és úgy érezte, a szívdobogása menten megfojtja. Fel is ült nyírfa dikóján, magához ölelte kutyájának nagy, meleg, puha fejét, és csak ennyit mondott, okos, okos kutya.

A rendőrök átfésülték a terepet, de nem találtak semmi gyanúsat, csak egy halnyúzó kést, egy őzhurkot, és egy hajózási iránytűt, e legutóbbi rozsdás állapotban, megakadva az északkeleti szélesség hatvanhatodik és hatvanhetedik foka között. De ha alaposabbak lettek volna, akkor rálelhettek volna Ruuben fából faragott fésűjére is, melyet Annikának faragott immár vagy két éve, és a házhoz közeli vén fa odvába rejtette.

Az úgy volt, hogy egyik este kezébe akadt egy félkaréj alakú nyírfadarab, s mivel épp a másik kezében volt egy jó éles bicska, csak úgy hevenyében elkezdte farigcsálni. Repkedtek a forgácsok, s mit tesz Isten, hát előábrázolódik belőle egy fésű. Na, gondolta Ruuben, ez sem lehet véletlen, ő istenuccse, kifaragja azt aprólékosan, és módot talál arra, hogy a lány rábukkanjon. Nem számolt szegény Ruuben azzal, hogy a fadarab, ami oly kívánatosan fogásra kellebbe magát, semmi más, mint egy darab csodafa. Csoda, mert állandó barkácsolást igényel: amit faragott rajta estig, visszánőtt reggelre. Amikor erre rájött, az volt az első gondolata, hogy felmegy észak vészesen hideg vidékére, ahol a titoktudó vén Kaukó lakik. Kaukó nappal varázsolt, éjszaka valami vad lapp muharból sört főzött, ezt itatta a zarándokokkal, s úgy elbűvölte vele őket, hogy mérges kígyóknak látták a nyírfákat és arra eszmél-

tek, hogy meztelenül ülnek egy kies sziklán. De Ruubennel jó, sőt mondhatni baráti kapcsolatot ápolt, egyszer, igaz, már nagyon régen, együtt járták be a hómezőket kutyaszánnal. Ajaj! Micsoda móka volt az! Két szarvasünő tűnt fel előttük, az öreg mindjárt elváltottatta alakjukat, s lett belőlük két szép szúzi leány, akik olyan remekszép dalba kezdtek, melynek hallatán a szíveket meglepte a szerelem. Kacagtak a meztelen lányok az ölükben, zablátlanul repült a szán. Hej, micsoda mirákulum volt az, hogy a lányok egyáltalán nem fáztak, de hát ebben állt a vén kujon ereje, hogy pórére bírt vetköztetni nőt, férfit egyaránt.

De most mégsem vágyott a vén vajákos kuruzslóhoz, nem akart a szánkójába ülni. Se forró, mézszájú szüzekre nem kíváncszott, csupáncsak azt szerette volna, ha végre kifaragja azt a fésűt, és Annika rátalál. Rátalál, elámul, a kezébe fogja és gyönyörű hajába illeszti. Igen, Ruuben Korpi csak erre vágyott. Mégpedig önerőből szerette volna mindezt végrehajtani. Ebben hitt, ez élte. És milyen csodálatos is tud lenni néha az élet, egyik nap arra ébredt, hogy megvan, sikerült, nem nőtt vissza a fa, a fésű íve kecsesen, nyele pedig cinnel cifrázottan mutatta magát. Köszönöm, Istenem kegyelmedet, mondta, és térdre rogyott. És Ruuben Korpi, ötvennyolc éves kényszernyugdíjazott hajóskapitány, énekelni szeretett volna, de sajnos nem tudta elkezdni. S ekkor eszébe jutott egy rövidke részlet a Kalevalából, melyet tízévesen tanult az iskolában. „Hogyha immár senki sincsen, énelem ki énekeljen, magam kezdem mondókámat, egyedül is énekelek.” És legott belekezdett egy dalba, mely csobogó tiszta csermelyről szólt, tündérrózsákról, s egy barna tollú, barna szemű, könnyű kedvű dalos madárkáról.

Hát ezt a fésűt találta meg Matyi, amikor a rendőrség visszavonultával kézen fogva bóklásztak a hajnali tóparton. Mi ez?, mi ez a csoda?, kérdezte Matyi, Finnországban ilyeneket terem a fa? Mutasd, hadd nézzem, nahát, ez gyönyörű, álmélkodott Annika. Ez nem igaz, ez nem igaz, van otthon egy lappföldi csontkanalam, azon is ez a minta van. Persze, hogy az a minta volt, azt a csontkanalat még Kaukó üknagyapja faragta, s a családban továbbvitték a csontfaragás mesterségét. Ruuben ott a ködmönös, bőrbekecses északon tanulta el Kaukótól a mintát egy barnamedve bőrén ülve. Hát igen, ilyen kicsi ez az Európa.

Hús volt a hajnal, Annika nyers színű, kézzel kötött kardigánba burkolózott, s Matyinak támadt egy bolond ötlete, rakjanak tüzet fenyőgallyakból. Meg is rakták, s a felkelő nap fénye összejátszva a tűzzel, hipp-hopp felszárította a harmatot. Egy kékbegy és két kakukkmadár sóvárogva nézte őket, a sarki bűvárok megrestellték magukat, és már nem vijjogtak, a vadludak pedig egy tuskón gyülekeztek, hogy körbeudvarolják egymást az új nap örömére. Mókus, kiáltott fel Matyi magyarul, nézz oda! A bolyhos farkú jószág eléggé megrettent a hajnali idilltől, mert ijedtében felfutott az első fenyőfára. Három toboz esett le a fáról a vadludakra, s lett olyan istenverte gágogás, mint ide hat hét. Ruuben rémálmának ez a zúgó-zengő gágogás vett véget, s miután felébredt, rögvest nekilátott a muharsör főzésének. Tüzet rakott ő is, szállongott a füst, aztán láng csapott fel a kormos katlan szájából. De ahogy rá-

tette az üstöt, megint elkezdte okádni a fekete füstöt a katlan lyukas oldala. Mi az a füst ott? Semmi semmi, felelte Annika, biztos megéheztek a szarvasvadászok.

Én is megéheztem, felelte Matyi, és szájon csókolta Annikát. Csónakázzunk, sutogta Annika, és majd a csónakban... Hát Mátyásunkat, éppúgy, mint Vidróczkit, nem a nyúl költötte, kemény nézésével belenézett a lány szemébe, és mit látott ott? Nem mást, mint a felkelő napot kicsiben. Matyira egy pillanatig kozmikus felismerés nehezedett, hát akkor ez a nap az a nap, ami a Mátrában is süt? Nahát. Igen, ez az a nap volt, de szinte felfoghatatlannak tűnt ebben a pillanatban, hogyan lehet az egy azonos a milliárddal? A völgyben is, igen, volt egy vizesgödör a boksák mellett, abban mindig kellett lennie víznek, nem is akármennyinek. A szénégetők élete múltott azon a vízen, mert ha ne adj Isten, meggyullad a boksa, akkor... Abban a gödörben szokott ilyen parányi nap csillogni reggelenként. Már ott, a Mátrában is szöveget ütött a fejében ez a kérdés, de nem tudott válaszolni rá. Akkor ott azt gondolta, hogy biztos csak azért nem érti, mert nem végzett iskolákat, hisz még az érettségiig sem jutott el. Ezek jártak a fejében, miközben lebaktatott a partra egy régi favödörrel, hogy vizet hozzon a tűzre.

Annika már a fenyőcsónakban ült, lóbálta a kezét, paskolta a tó kristálytisza vizét, hogy ne legyen olyan zavarba ejtően áttetsző. Alant apró halakból verődött rajok lebzseltek, s amikor a vasbordás csónak melléjük ért, fejvesztetten szaladtak szanaszéjjel. Sosem árt az óvatosság, gondolták, jobb félni, mint megijedni. A múltkor is, a jó múltkorában az a félrészeg fickó, aki a zabpelyhes lábast hozta a folyóba elmosogatni... Ki gondolta volna? A halacsókák csak szolgálatkészen odaúsztak, hogy elmosassák, azaz lecsipegessék róla a zabmorzsákat. Erre az a vadbarom rácsapott a lábassal a fejükre. Egy-két éretlennek betört a kobakja, két halhölgyikének meg a húsos csípőjét érte az ütés, azóta is csak sántikálnak. És ha sánták maradnak örökre? Ki fizet nekik kártérítést, ugyan ki? És ki veszi feleségül őket? Mert a tóban igen nehéz volt a párválasztás, sok-sok szingli hallány várakozott minden reményt feladva az egyszemélyes kis fészkekben. Hát éppen ezért, a fentebb említett két áldozathölgy, elment panaszra a víz alatti anyókához, a nádruhájú öreg nénéhez. De a néne azt mondta, ilyen csip-csup fröcskölődés miatt nem jön fel a szürke mélységből, épp hínárfonalat sző, s a lányok is jobban tennék, ha a pánikszerű férjhez menés helyett inkább követnék a példáját. A csukába már!, mondta a néne dühösen, negyvenöt fölött már titeket se fog érdekelni se a férjhez menés, se a gyerekszülés. Különben meg legközelebb, ha embergyanús helyzetet láttok, meneküljete, vagy használjátok bátran a túhegyes uszonyaitokat. Egyébként meg, mormolta a kopolyája alatt, olyan megnyugtató lenne már, ha valami jót is hallanék azokról a fránya emberekről, nemcsak a panaszt. Azzal visszacsobbant a rokkája mellé egy vízitönkre, és szilaj munkába fogott.

Matyi ült az evezőknél, igaz, nem evezett még soha, de hát vitézül állta a próbát, mint az egyszeri szabólegény, aki elindult szerencsét próbálni. Pár méter után azonban ledobta magáról a pulóverét, újabb méterek után pedig a nap egyre erősö-

dő melegére hivatkozva a pólóját is. Ott ült Mátyásunk félmeztelenül, dagadó izmokkal egy dél-finnországi erdőség madarakkal körbecsicsergett fenséges tavának kellős közepén egy csónakban. Pacsirták, pintyek, csízek, szécinkék, füstí fecskék alkották a kórust, melynek karmestere az a fogyatékkal élő rokkant sas volt, akitől már nem volt félnivalójuk, de a zenei ízlésében feltétel nélkül megbíztak. Akkor most, akkor most, gyere, gyere közelebb, mondta Annika, és leterítette a csónak öblös hasára a nyers színű kézzel kötött kardigánját. Matyinak sem kellett kétszer mondani, rögzítette az evezőket, és odamászott Annikához. A magas ég madárkái a csónak fölé repültek, nemkülönben a fogyatékkal élő javakorabeli sas, és olyan örömdalolásba kezdtek, melytől elhallgatott a susmusolva panaszkodó szél. Nem hallottam még soha ilyen szép madáréneket, pedig nálunk a Mátrában is van azért egy-kettő. Téged búcsúztatnak, mondta Annika könnyes szemmel, mert holnap, azaz ma délben már elmész. De még itt vagyok, nem érzed, drága Annika, kincsem, mondta Matyi és levetkőztette a lányt.

A kis halak csak arra lettek figyelmesek, hogy reng a csónak, csobban kicsiket, aztán egy-két nagyobbat, és ez a ritmus mintha egyre erősödnék. Meg is rettentek annak rendje és módja szerint, mért visítozik meg sikongat benne az a lány, tán valaki bántja? Le is rohantak a víz alatti anyókához tanácsot kérni. Jaj, ti sáros népség, még azt sem tudjátok, hogy így szeret az ember? A csukába már! Na, de nem baj, menjetek Isten hírével, és gyűjtsetek kagylókat, mert azzal pitykézném a vásznam, de minél apróbbakat hozzatok ám!

HARMINCNEGYEDIK FEJEZET

melyben világossá válik, hogy három buta betű mennyire fel tudja bolygatni egy fiatalember életét. Megismerünk egy vén, kockafejű, amatőr költő bankárt. Arra is fény derül, magyarnak lenni külföldön soha sem volt és soha sem lesz könnyű feladat.

A madárkák tényleg Matyit búcsúztatták. Kettőkor indult a komp, délre vissza kellett érkezniük Helsinkibe. Tüsi és Ricsi sem dolgozott aznap, üres volt a délelőttjük. Gondolták, kirándulnak egy kicsit. Kora reggel bementek egy nagy fehér templomba. A templom a tengerre nézett, egy kis dombon állott, hatalmas volt és már-már idegesítően egyszerű. Hát ebből jól kispóroltak mindent, öcsém, mondta Ricsi, és egy perselyszerű doboz mellett megállt. Nézd a', ezekre a kis cetlikre rá lehet írni, mit szeretnél kérni Istentől, aztán bedobod, és két lehetőség van, vagy meghallgatja Isten a kérésed, vagy nem. És elkezdett nevetni. Még szerencse, hogy nem volt más rajtuk kívül a templomban, és csak Isten hallhatta velőtrázó nevetését, előtte meg, ugye, nem kell szégyenkeznie az embernek. Én már csak abban hiszek, öcsém, amit látok, mondta Ricsi. Tüsi egyetértőleg mosolygott, de azért vette a madzag végén lógó tollat, és az egyencetlik egyikére ráírt valamit. Hogy mit, azt nem lehet tudni, azt még a regény írója elől is titkolta. Odafirkantotta azt az egy-két szót, s mire Ricsi odalépett, már be is dobta a perselyszerű dobozba. Na, hát, öcsém, te ilyen badarságokban hiszel, veregette meg Tüsi vállát. Engem a papoktól úgy általában kiver a

víz. Ingyenélő népség, már nagyapám is megmondta, hogy az egyik ismerőse csak azért lett pap, hogy ne küldjék a frontra.

Azzal elindultak a kijárat felé, de Ricsi arca nyugtalanságot mutatott, olyan volt, mint akinek hirtelen eszébe jut valami. Te, én otthagytam egy kis semmiséget, mondta Tüsinék zavartan, amikor kiléptek a templomból. Visszaszaladok, jó? Várj meg itt, légy szíves. Azzal visszasietett a perselyhez, vette a tollat, és ráírta egy cetlire, hogy Bea. Egy fiatal papocska lépett ki az egyik szószék alól, olyan volt, mint egy szürke egér, aki félénken bár, de mégis előmerészkedett a lyukból. Mosolyogva bólogatott, bizonyára köszönt. Ricsi zavarában hátrahőkölt, nekiütközött a mögötte lévő oszlopnak. Így álltak egymással szemben pár másodpercig, s Ricsi annyira zavarba jött, amiért kilesték szívének legrejtettebb titkát, hogy nem merté bedobni a cetlit. Aztán tétován biccentett a fejével, és végre elmosolyodott. A kis pap, mint aki csakis ezért a mosolyért toppant volna elő a cellájából, sarkon fordult, és eltűnt a szószék alatt. Ricsi végre megtette, amit nem mert volna földi halandó előtt megtenni, összehajtogatta a cetlit, és bedobta a perselyszerű dobozba. Hosszú volt az út a templomajtóig. Olyan volt annak a kispapnak a nézése, mint aki mindent tud rólam, gondolta, igen, pontosan olyan, mint aki az egész Bea-ügyet ismeri. De hát honnan ismerné? Ebben aztán megnyugodott, és egyszerre nagyon felszabadultnak érezte magát. Remény költözött a szívébe, mely évek óta nagy kő alatt préselődött, s most itt egyszerre új életre, ezer apró lábba kelt. Na, most már mehetünk, mondta Tüsinék, szerencsére megtaláltam, amit kerestem.

Egy szigetre mentek volna aztán, hajó vitte volna őket a valahai svéd katonai bázisra, de a hajó indulása valami malőr miatt eltolódott. Hogy miért is, azt sajnos nem értették, annyira jól azért Ricsi sem tudott angolul. Úgy döntöttek, maradnak a városban, csámborognak, nem kockáztathatják a kompot. Egy jól öltözött csinos nő dülöngélt előttük, Ricsi ilyet még nem látott, hogy valaki ilyen jól nézzen ki, miközben részeg. Te, ez a nő beteg vagy matt részeg?, kérdezte Tüsit. Tüsi jelezte a tekintetével, hogy ő az utóbbira tippel. S milyen igaza volt! A nő a retiküljéből vodkát vett elő, finoman, nőiesen meghúzta, és magas sarkú cipőjében eltipeggett. Egy utcai árustól vettek emlékébe pár rénszarvasos kulcstartót, s meglepődve tapasztalták, hogy a magyar szó hallatán felcsillan az árus szeme. Budapesti Közlekedési Vállalat, mondta magyarul a férfi, valaha az idegenforgalomban dolgoztam. Jóska, Pista, Mariska, na, egyél már, sorolta a férfi az általa tudott magyar szavakat. Ricsiék jót nevettek rajta, mert olyan furcsán ejtette őket, hogy csak na. Aztán egy McDonald's-ba ültek be, hogy egyenek valamit, Ricsi azt mondta, azért oda, mert ott legalább kiismeri magát, nem kell kérdezősködni. Ő nem szereti, ha kiderül róla, hogy magyar. Nézzék csak szimplán külföldinek, németnek, olasznak, franciának, mit tudja ő, de ne magyarnak. Be is ültek, jóízűen falatoztak épp, amikor odajött hozzájuk egy ötvenes nő, akinek tetovált volt a szemöldöke. Látom, hogy magyarok vagytok, kezdte, tudjátok, a párom után jöttem ki, aki itt dolgozik mostan Tamperében, főztem rá három hónapig, meg mostam, de most már nem bírom, a szemét minden pénzt el-

vett tőlem, nem tudátok segíteni abban, hogy hazajussak, egy kis pénzzel vagy valamivel, értitek, meghálálnám, olyan szerencsétlen vagyok. Na, menjünk innét, de gyorsan, mondta Ricsi Tüsinek úgy, hogy fel se nézett a nőre. Azzal a szájába tömte az összes sült krumplit, a hamburgert meg a kezébe vette, gyere már, nem látod, hogy bolond, szólt vissza Tüsinek. Hogy mi van?, kapaszkodott Ricsi mondatába a nő, még hogy bolond, milyen magyarok vagytok ti, azért tart ott az ország, ahol tart, mert ilyenekkel van tele, mint amilyenek ti vagytok, nem szégyellitek magatokat, idejöttök, és meg sem ismeritek a másik nyomorult magyart! Hm? Süketek vagytok, vagy mi nyavalya van veletek, he? Hát szegény fiúknak elment a kedvük a további városnézéstől, Ricsi azt mondta, ő beül az autóba, és ki se száll belőle Budapestig. Neki különben is elege van ezekből a külföldi fuvarokból, fárasztó is, nem is fizetik meg rendesen. És egyébként is, ő már nyugalmat akar, csendet, békét, rendes életet egy Budapesthez közeli falucskában, nem ilyen kujtorgó tempót.

Hát, az igazat megvallva, Ricsi nem volt egy Vidróczki-típus. Nem hordott kést a csizmájában, mint a betyárok, gondolván, hogy még jó lehet valamire. Arra sem érzett késztetést, hogy női ruhában a legmocskosabb káromkodások közepette adófizetőket raboljon. Ötszáz ürit sem akart forgatni a gyepen, továbbá arra sem vágyott, hogy öntsék a fejére a bort, miközben táncol, és lövöldözze a megkötözött sajtószentpéteri pap lába alatt a döngölt padlót. Olyan lovat meg végképp nem akart birtokolni, amely nem árulja el magát a nyerítésével. Ő egyszerűen csak rendes férfi és férj szeretett volna lenni, egy kedves, szép nő mellett, olyan mellett, mint például Bea, mint amilyen Bea volt. Beára gondolt az autóban ülve, miközben egy kereskedelmi csatorna dalait hallgatta, mely finnül ment, nem kétséges, de belebeleénekeltek néhány angol szót is, ilyeneket, hogy baby, hot thing, I love you, destiny, kiss. Vajon mi lehet most Beával? Vajon boldog-e azzal a másik emberrel? Azt mondják, nem élnek valami jól. Mindenesetre fura, hogy nem jön össze nekik a gyerek. Ilyeneken gondolkodott, ilyeneken mert végre-valahára gondolkodni. Mi van, ha nem is akar attól a másiktól gyereket? Mi van, ha csakis tőle akar, csak nem meri mondani? Igen, igen, igen, ha hazamegy, meg fogja keresni Beát, és el fog mondani neki mindent. El kell mondania. Mindent, az utolsó szóig, hisz neki nincs már semmi veszíteni valója.

Matyinak és Annikának volt egy feladata Kouvolában, fel kellett venniük Annika édesapját, és vissza kellett fuvarozniuk Helsinkibe. Matyi nem örült különösebben a hírnek, a háta közepe sem kívánta a jópofizást egy finn apával, akinek a lányával egyéjszakás kalandba keveredett. Már fogalmazgatta magában az angol mondatokat, hogy ne tűnjön majd se maflának, se beképzeltnek, de legfőképpen ne iskolázatlannak. Hej, de szeretett volna most Mátyásunk a mátrai völgyben lenni. A csendben, nyugalomban, kiszámíthatóságban, az izzó faparázs vörös fényében és a biztonságos magyar nyelvben. De milyen furcsa és különös, Ricsi is épp ebben a pillanatban vágyakozott a sűrke hétköznapi életre.

Szintén zenész?, kérdezte Mauri Pekkanen. Nem? Nem baj, akkor sem esünk kétségbe. Hogy tetszik a város? Kicsit unalmas, ugye, hát én ennél sivárabb várossal még nem találkoztam. Itt se fog olyan képeslap készülni, hogy Kouvolát látni és meghalni, igazam van vagy nem? Matyi nem igazán értette a humort, illetve hát az angol nyelvet, amit Mauri beszélt. Legszívesebben szárnyra kapott volna, és kirepül az autóból, és irány Helsinki, aztán a komp, aztán Budapest, aztán... De nem gondolhatta tovább, mert a szikár férfi szemmel láthatóan feldobott állapotban volt, és feltétlenül kommunikálni vágyott.

Szóval első lettél, nahát, csodálatos vagy, apa, mondta Annika, és megsimogatta az apja kezét. Egymás mellett ültek elől, apa és lánya, Matyit hátra küldte Annika, amikor Kouvolába értek, és egész úton ügyet se vetett rá. Persze, hogy rosszul érezte magát Mátyásunk, úgy érezte, nem veszik emberszámba, megtette a dolgát, ellátta Annika baját, mehet haza, meg se álljon Budapestig. Fél füllel azért hallgatta a beszélgetésüket, kisilabizálta, hogy az apa, valami nyugalmazott banki nagykutya, most valami Kalevala-klub tagjaként megnyert valami versenyt valamilyen versével. Legjobb lett volna, ha finnül beszél meg ezt az egészet Annikáék, de Matyi pechére angolul folyt a társalgás, tehát a beszélgetés sokadik szünetében illett valamilyen érdeklődést mutatnia a személlyel, illetve a témával kapcsolatban. Mi az a Kouvolavala-klub?, törte meg a csendet Matyi. Éktelen röhögés lett a válasz, hogy micsoda?, kérdezett vissza Mauri, nem értettem tisztán. Aztán megint jól kinevették szegény Mátyásunkat, pedig hát ő tényleg legjobb tudása szerint teljesített az éjjel és hajnalban is, Annikától nem ezt érdemelte volna. Matyit kiverte a víz, hát már egy egyszerű kérdő szerkezetet sem tud fogalmazni, mi történt vele, hogy így visszafejlődött az angoltudása? Valójában nem fejlődött vissza egyáltalán, csak épp zavarában és szorongásától gátoltan mindent elfelejtett. Mi az a Kouvolavala-klub kérdezte megint? Ka-le-va-la, szótagolta Mauri nevetve, Annikám, hát nem járt a barátod egyetemre? Ah, mindegy, tudod, a Kalevala-klub vén, kockafejű bankárok klubja, akik hetente összejönnek, és a Kalevala metrumában továbbírják az eposzt. Ez érdekesnek tűnik, mondta Matyi mindent egy lapra téve, mert fogalma sem volt, miről is beszél Mauri valójában. Igen, nagyon érdekes, felelte a férfi, és most egy országos versenyen az én folytatásom lett a díjnyertes. Tényleg?, kérdezte Matyi meglepetést színelve, gratulálok. És miről szól a vers? Rólam, felelte Mauri, illetve arról, hogy mi lett volna velem, ha nem nőülök meg, csak járom a vizeket, és a jégsellőkkel bujálkodom. Ó, menj már, apa, te meg a jégsellők, amikor a legjobb apuka vagy a világon. Aztán hosszú-hosszú csend következett, Matyi elérkezettnek látta az időt, hogy alvást színelve végre megszabaduljon a megalázó és kényelmetlen társalgástól. Becsukta a szemét, félrebiccentette a fejét, és öt perc múlva ténylegesen elaludt, hisz az éjszaka olyan zaklatott volt.

JAHODA SÁNDOR

Taposómalom

teremtőnek képzelem magam
ha írásra görnyedek

de már sokkal kisebb vagyok
mikor felállok

emlékek roppannak alattam

mintha egy zacskó csipszen taposnék
vagy az élet mellkasán

rohadt nagy a csend

Marcangoló

végül mindig kilábalok
az örömből

tíz köröm emléke

mire kikaparom a homályból
jövőmet

emberek járják a várost

mintha futószalagról
szökkentek volna le
vagy egy
Bosch-vászonról

ha kinyitom a szemem

szétmarcangolt fűzfakosárnak
érzem magam
vagy bezúzott csúszdának

és hirtelen elsápadok

mintha meszet öntöttek volna
egy gyermek-arcra

Szétesett a tél

szétesett a tél
akár egy ócska takaró

fecske-szárnyak
szabdalják
a felhőket

tavas van
tavasz van

nejlon-zacskókat
virágzanak a fák

és gép-madarak
énekelnek az égen

tavas van

nézem
a szilánkosra tört
jövőt

cserepein megcsillan
a tekintetem

és semmit se látok
a ragyogástól

Őszülés

hideg felkiáltójelek
a tagjaimban
már lázasabb
sietséggel
vakargatom
a bőrömet
az ősz
berendezkedett
a nyár
hűlt helyén
züllenek a parkok
a fák
sztriptíz táncosnők
egy intés
és vetkőznek
elfordítom a fejem
ez egy
szabad ország

POLGÁR ANIKÓ

Orpheusz a lejtőn

Megyünk lejjebb és lejjebb,
kicsúszik lábunk alól az erdő.
Eurüdiké könnyed, lebegő,
szinte súlytalanok a gyerekek:
csak az én léptem nehéz.
Félelmetes, ahogy a babakocsi
meglódul a köveken,
ahogy elfut mellettünk két
póráz nélküli, nagytestű kutya,
s a gyermek a hajó alakú, tölgyfa mászóka
árbocát már mintegy repülés közben,
kétségbeesetten kapja el.
Megpróbálok elébük vágni,
tuszkolni felfelé mindhármukat,
tolni a folyton visszacsúszó babakocsit,
megragadni a szétfolyót,
s Eurüdiké apró kavicsokból kirakott képét
begyűjteni a kisvödörbe,
hogy fönt a kastélynál majd újra összerakjam.

Eurüdiké az aluljáróban

Észrevétlenül hull be ide a hó,
hiába keresem a tegnapi
latyakos talaj ismerős hajlatait.
Hónapokig tartott, mire megtanultam
a föld alól megközelíteni a dolgokat.
Mire eltaláltam, melyik irányba nyúl
a semmiben lebegő jobb és bal kezem.
Ha sikerül kitalálnom innen,
persze, mindig csak egy-egy pillanatra,

nem tudok még fellélegezni sem.
Igazi, mély tüdő kell ahhoz
és igazi, fönti levegő.
Fájdalom!
Hisz ez az én gyerekem,
én kötöttem erősen székekhez,
babakocsikhoz, önmagamhoz is,
s most egy idegen nő tapogatja húsos kezekkel
vaskos, duzzadó csecsemőcombjait.

Eurüdiké sebe

A hasán marta meg a kígyó,
hosszában harapta át a bőrt,
egészen lent,
a bikini vonalán.
Kezdetben görnyedezve járt,
alkarját rászorította,
mint csöpögő lefolyócsőre a frottír törölközőt.
A központot, a csúcsgorgalmat kerülte,
a fontoskodóan nyüzsgő árnyakat,
a racionális önérdékkövetés
ködként gomolygó maradványait.
Fehér volt Eurüdiké, áttetszően fehér:
hirtelen hagyta el a hús, a bőr, a vér,
mint a kutyák csaholása elől elrebbenő
megannyi kövér, de jó reflexú galamb.

SZŰK BALÁZS

Decemberi testamentum

Mit adhatnék még Neked, hisz
a „sóhajok hídját” már precízen
lebontották szomorú üvegodúm előtt;
egy évvel többre emlékszel
majd e század különös elejéről, mert
ötödik évszakunk tőlünk félve,
hóban menetelve, tovatűnik ím;
itt a tavasz mindkettőnknek,
a jószólt didergő ággal,
a Völgy nem hallgatja már a Hegyet,
mit is kezdhette a Magassággal;
szépségedből álmodott diadémon,
mely értünk ragyogott egy fura „évszázadig”,
társtalan levelek zörögnek;
s nem jön a gyöngy a mélyből,
se remény buborékja a sötétből.
Vége van hát: messze még
az égi tó mélye, hol
lemállik rólunk földi festék,
csendesén, mint lenti esték
egymásra nevetünk, addig
pedig maradt e testamentum,
mint hallgatag kötelék...
Fehér palástom örök, hófehér
idő kulcsolja kezeink, a
bölcső üres, hó sincs
benne, csak a világegyetem
iszapos sötétje, s hiába várlak,
az éjszakától nem látni a napraforgótáblákat.
Boldog vagyok így, hisz
megérkeztem már,
nem lebegek, csak zajtalan eső van,
nincs már lehetetlen...

bezárom a templomom, s
utoljára nézem a ferde keresztet,
ahogy vérünk sírva csurog a tetőn,
egészen a szájunk szegletéig...

VIDA GERGELY

ért, semmit

Van egy (1) emlékem: ahogy anyunak
próbálok megmagyarázni valamit.
A begyben összeszorított három ujj
az emlékem, mozgás helyett a hadonászás,
a vehemencia.

Ő sóskával kínál, ha már átjöttem,
hozza a kenyeret, kimegy érte a mondat
közepén, mert krumplival nem
szeretem. A marhahús stabil, a marhahús-klisé.

Anyu nem ért semmit,
de ez oké.
Anyu nem is hús,
de közel vagyok,
langyos, melegszik, összeér a bőrünk
egy helyen, ahogy elém teszi, ez is
oké.

Anyu, anyu,
azt hiszem, fogalom vagy,
a fogalom definíciója,
kb. az, aminek átismételtem érettségi előtt.
Utánadolvastam, bizony. Amit apuval tettetek
velem, ahhoz nem fér kétség,
ne félj. Csak érteni nem lehet. Ja.

Snuff

Már csak hullákat találni,
ki tudja hány évesek,
ők sem tudják hány éves vagyok.
Nem voltam már itt, amikor meghaltak.
A körülményekhez képest jó állapotban vannak,
rájuk van írva a halál oka,
bele van karcolva a műanyagba
körümmel.

Mennyivel könnyebb lenne,
ha felvehettem volna videóra a
kimúlás zavarba ejtő időszakait
– vajon hónapok lehettek, évek?
Vagy ha lefotózok néhány pillantást azok közül,
amelyek nem hozzám kötődtek már,
és végképp nem a fotóapparátus megingathatatlan
jelenlétéhez.
Hanem ahhoz az ürességhez,
melyről tőlem hallottak először,
és csak bolygónyi mágnesgömbhöz
lehetett hasonlítani. Nincs ennél tapinthatóbb
tökéletesség, és nemcsak a matchboxok alvázát vonzza.

Azt mondják, mások haldoklásából
megtudhatod, ki vagy.
Erről az álmomról akkor
meséltem nekik, mikor még (a) dagadt hatodikos voltam,
de már érett ahhoz, hogy milyen részeket érdemes
elhallgatni. Ezekre értelemszerűen
nem is emlékszem.

Elefánt a gyerekszobában

Ismered, barátom, a gyerekszobákat:
mennyi tárgy marad bennük, sok abbahagyott
holmi, szerteszét.

Az enyém ugyanilyen ismerős,
nem nevezek meg egyet sem.
A különbség, ha van, hajszálnyi,
ebbe kapaszkodom.
De mi közöd hozzá?

Olyan klassz végigtekinteni a horpadt arcokon.
Csak erőltetve tudom kikerülni a tárgyak
testét, lábam a szőnyeget is alig éri.
Erre mondd, lavírozok, akár egy ormótlan
plüssállat. Pedig ez csak lebegés,
mintha lenne is gravitáció, meg nem is.

Félek, leverek valamit.
Húgom babái a hasukat fogják. Ciki,
nyilván megzakkantam.

Hogyan jutok ki *e bordelből*?
Ez meg anyám hangja, egy talált tárgy,
fájdalmasan anyaszerű.
Meg kell valahogy oldani –
ennyi üzenet sem jön a palackból.
Törni szükségtelen hozzá,
és bezúzni sem kell semmit.
Persze nem lesznek a dolgok kevésbé
lehangoltak ettől.

ROSA LIKSOM

Föld

MAA

Japánban, ott minden szép volt, jó volt. Érdekes, kihívásokkal teli munka, kellemes otthon, család. Amikor hazatért az országba, csak egy sötét lakás várta. Olvasni próbált, fellapozta a *Heti Tudományt*, de képtelen volt koncentrálni. Felállt a kényelmetlen székből, kiment a konyhába, és csak állt ott mozdulatlanul. Amikor megcsördült a csengő, habozott, kinyissa-e. Végül kinyitotta. A nő belépett, frissen, fűgén, és mosolygott. Ő nem mosolygott vissza, rá sem nézett a nőre, csak elfordította a fejét. Bement a nappaliba, a nő az előszobában álldogált tovább. Egy perccel később megkérte a nőt, vegye le a kabátját, és lépjen beljebb. A nő engedelmeskedett, de a figyelmesebb szem láthatta, hogy törékeny kis keze remeg, miközben kabátját beakasztja az előszobaszekrénybe.

A nő leült abba a fotelbe, amelyben ülni szokott. Ő állva maradt a könyvespolc mellett. A nő azt javasolta, hogy menjenek el vacsorázni. Ő nem akart. A nő megkérdezte, miért. Ő bosszúsán ingatta kicsit a fejét, lenéző kifejezés játszott az ajkai körül. Azt mondta, kísértélhatnának a Kaivopuisto park szélére, a tengerpartra, és ott majd meglátják, hogyan tovább. Az, hogy a férfi pont ezekkel a szavakkal mondta, amit mondott, gyanakvást ébresztett a nőben. Félt, de nem merte visszautasítani a javaslatot. A férfi egy lépéssel előtte ment. A nő ezt megalázónak érezte. Mintha nem is együtt lennének. Hát szégyelli őt a férfi?

Amikor a tengerpartra értek, épp félhomályba burkolózott a délután. A tenger sötétén hullámozott a fehér hajótestek körül. A férfi átugrott egy kőre, hideg hullámok nyaldosták kézzel varrott cipője orrát. A nő azt gondolta: most, most nincs tovább. Odasétált lassan a férfihoz, attól félve, hogy az rögtön előhúzza egy pisztolyt a

* *Rosa Liksom*, finn író, polgári nevén Anni Ylävaara. 1958-ban született Észak-Finnországban, a Tornio völgyében, meänkieli nyelvterületen. Szülei földművesek és rénszarvastenyésztők voltak. Tizenhét évesen költözött Helsinkibe, ahol alkalmi munkákkal tartotta el magát, és antropológiát tanult az egyetemen. Ifjúságát többek közt házfoglalások színezték, kommunák tagjaként élt Európa több országában. Évekig lakott a koppenhágai Kristianiában, Párizsban és a Brezsnyev-korszak Moszkvájában. 1987-ben költözött vissza Finnországba, azóta Helsinkiben él. Az írás mellett festéssel, fényképezéssel, kísérleti filmek, képregények, kifestő- és gyerekkönyvek készítésével is foglalkozott. Műveit irodalmi díjak sorával jutalmazták, számos nyelvre lefordították, kiállításai, videomunkáival bejárta Európát.

A *Föld* és *Család* című kötetek „sztorijai” (Liksom műfajmegjelölése) a finn irodalomban mára már fogalomká vált „liksoni egypercesek”. Részint finn köznyelven, részint a szerző „anyanyelvén”, Tornio-völgyi nyelvjárásban íródtak.

kabátja zsebéből, és agyonlövi magát vagy őt, vagy mindkettőjüket. Mikor egészen közel ért hozzá, az – régóta először – a szemébe nézett, és azt kérdezte, akarja-e, hogy összeházasodjanak. Ő szinte rémülten nézett rá. Hozzámenjen ehhez a férfihoz, aki mindent elvett tőle, az önérzetét, a bátorságát, az életbe vetett hitét? Elmosolyodott, azzal a gyerekes mosollyal, amelyről tudta, hogy a férfi szereti, és közben hallotta, amint azt válaszolja: akarom.

*

Ugyanolyan ő, mint a többi nő. Felébred, amikor a gyerek a fülébe súgja, hogy ébredj már fel, anyu. Felkel, kimegy a konyhába meztláb, és megfőzi a gyerekeknek a reggeli tejbepapit, szórakozottan belelapoz az újságba, felöltözteti a gyerekeket, majd maga is felöltözik, belepillant a tükörbe a WC-ben, megriad.

Elviszi a gyerekeket a napközibe a család második számú autójával, majd bemegy dolgozni. Tekintete össze-vissza kalandozik, megbeszélés közben a férjére gondol, aki már megint üzleti úton... szaglássza vén, ráncos orrával valami alkalmi kurva szétnyútt pináját egy hotelszobában.

Három után elrágcsál egy almát. A válás nem oldana meg semmit. Különben is szereti a férjét.

Elhossa a gyerekeket a napköziből, odateszi főni a tésztát, és lecsavarja a kész mártás kupakját. Evés után letakarítja az asztalt, és bepakolja az edényeket a mosogatógépbe, leül egy pillanatra a nappaliban a bőrfotelre, és a férjére gondol, aki sötétkék pulóverben és egy kismellű nő társaságában üldögél egy hangulatos borozóban egy kis melléktucában, s csak arra vár, mikor csókolhatja meg a nő kecses ívű nyakának puha bőrét.

A gyerekek le akarnak feküdni. Ő segít nekik fogat mosni, és olvas egy hosszú esti mesét.

A házban minden csendes, csak a mosogatógép tompa zúgása hallatszik.

A férje csak vasárnap este érkezik haza.

Ő szeretne meginni egy pohár bort, de a férfi le akar feküdni. Ő szeretné megcsókolni a férjét, legalább az arcán, de a férfinak fáj a feje. Ő szeretne legalább egy percig a férje ölébe ülni, de a férfi eltolja magától.

Éjjel a férfi alszik, súlyos, mély álomba merülten, ő viszont virraszt. A férjére gondol, ahogy épp zöldszemű, rövidlátó, gyenge idegzetű nagyvilági hölgyeket gyömöszöl a repülőgépek végében, hatalmas olívaolajszagú szilikonmelleket szopogat ócska hotelszobákban, fiatal srácok vastag, korpás farkát markolássza éjszakai bárrok süppedős kanapéin, vaktában választott girhes narkósok össze-vissza vagdalt combjai közé hengeredik félreeső bordélyházakban, aranyfogú fekete nők punciját nyalogatja taxik hátsó ülésén, simléderes sapkás kisdíákok fenekébe dugja vastag ujját füstös kávéházak hátsó asztalainál, szállodák halljában a műfikusz mögött kap el hátulról hájasvalagú szobaasszonyokat, akiknek hosszú szőrszál nő a torkában,

köztereken, parkokban, plázák bejáratánál, parkolóházakban, autópálya menti közös pihenőhelyeken, nagyvárosi előzsávokon és kereszteződéseknél...

Felkel az ágyból, kimegy a konyhába mezítláb, fogja a halvágó ollót, visszamegy a hálószobába, egy percig áll ott alvó férjére vágyva, majd az ollót a férfi félig nyitott szájába döfi.

Család

PERHE

Émmá eehágyom eszta szereemet s vágyódozzást. Eszt éjn eccesmindenkórra eldönttem, késsz. Mer ha félelmetlen embber vólnék, tom abba nem hannám, de há micsinájjak ha féjlek. Féjlek bizén minden istenlováttó, de legesinkább a vágyóbánattó féjlek, attóhogy egyedüllegyek ezzeel a szerelemmee.

Kinn vóltam a krumppléjfüddön egész álló nap. Jó is vólt. A nap az úgy sütt az égen minnagyanám idejibe, naagy lángolló lapóttya. A háccsófelem mögű bútt ki, kapaszkodott a zéjgbe, s ponnaz orrom elé ereszkett vissza. Nagy vótt és veres, a föld meg ojjan egy fekete ahogy az reásütt, hoccsak. Szeddegelem ott a nyáákásnedves, fagytócsesszett káposztákkat, s közbe mindenfélét gondókkodok, azokrólla zemberekróll, akik valamikkó valahonnan idebóklássztak, s nekigyúrkkóctek ezekben a vadonerdókkbe lakni. Rólluk má senkise nem besszél, senki a falubbó nem is gondólt még véllük az biztos. Vólt egyszer egy kezdete az időkknek, de ojjan messzire egy ember gondolatjának eekopik a lábba eemenni, mégga tanútt emberénekk is.

[...]

- Asztalhó - kiálltott anyámasszon. Az ebbéllőasztallon négy tánnyér vólt. Tarjának má három napja honnem tett ki tánnyért. Aszjelentette ez, hommá őt ide nem várják vissza. Nem is várták, mégis minnig visszajött ő, s újracsak őt vólt a tánnyér a zasztallon. Szép szám azz őt. A nénnél legallább szebb. Szinesebb.

Ettem jójizzúen, eenézeltem közbe a falijóra alatt az Antti kalendárijomját. Vólt azon egy színes kép: egy széjp nőmber egy piross aatónakk a fénnyes motór háztetejin széjjelnyúvva ott bazsajjgott nagy víggan.

Éjn min azzon morfondírozttam, hogy kúrva az vannem. Közbe meg odaképzelttem Tarját, hogy ott feküsszik. Ő se nem vóna csuff nézdeenivaló egy ojjan fájin kocsi tetejin. Bissztos kúrva különbe, mer tisztességes ember nem megy el fénképeszkedni csóré bögyyee. Vahhát ki tuggya. Jókképpú ennó vólt, ahonnéztem, azokra a sok nőkre gondóttam ott Ázsiába meg Rómmába, akiket még sosse nem láttam, sose hozzájuk se értem. Valahól biztos énrám is vár egy a világba, de ki az őrdög mongya meg aszt nekem, hól vár. S hammeg csak ú tallálomra ellíndúllaz embeer,

bizón lehe szűgyenszemre üres kézzee kullog vissza. Annyirra egy véletlenség dólga. Nemmondom vólt má, ho ojjan asszonkát hozott ide hozzánkfelé valaki, akinek szeme ferdén állt, feje fekete vólt. Nemtom.

Tarja jár az eszembe. Minnég ugyanaz. Má csak nem járja. Hogy azon kapom magamot főjton hogy minnégelé ugyanegyvalakire gondólok s hogy minnég ugyanazt gondóllom róla. Nem jóvvan ez így, s már idesetova három éve hogy minnég így van. Ojjanokat gondóllok rólla főjton, hogy minha vaspánttal szorítják a nyakamot meg a mellyemet is belé. Félek reagondónni. Mekhogy nem is akarok.

Ojjan sokszór eement ő má. Ojjan egy akármijjen ez a Tarja, de éjn azé minnég is szerettem. Ez a természettye, eemegy az akkárkivee, ha úvvan svungja. Nem annyira bolóngya ő a piának minnég itt tartják róla, de van nekije egy ijjen fúrca viszke-tegsége, hogy el kellik menni. Eel, s ammá mindegy hová, hogy valami isstenverte szaunapitvarba-e vagy bárba vagy mibe. Kiccsit ijjen félesszú, ideges fajta. Itt nálunk sose nem érezte ő jól magát.

Ezek itt min ütődöttnek tartják sűgy beszélnek vele minna kispujákkaal. Nahhát Tarja minnég is ojjan vólt amijjen, Tarja vólt. Zárkóztótfórma minnég mikó józan. Nemigen érdeklí őt az efféle közönséges élet. Biztos sokkaljobban megvónna máshó, például Svédországba, ahó kicsivee színesebb az éjlet, de éjn nem vagyok az a idegenbemáskállós fajta. Fijatalabb koromba kelt vólna nekiindónni. Svédországba Tarja úbbeléolvadna abbanagy forgatag népségbe hoccsakna. Más az minnég, itt mindenki issmeri s bámújja.

Énnem kérdem tölle sohha, hóljár, mikó úgy elmegy. Nem akarom én asztat tunni. Megasztá ee se nem mónná méjg ha kérdenném se. Pokólli egy éhhesen jön minnég vissza. Mikó a póstavonattaa, mikó meg iderakja le valakija zútszélle. Van neki valami hiba a fejivee, de engem az nem zavaart sohasse. Mer én őtt szeretem amikó itt van, s gyűllölöm mikó eemegy, itthagya engemet. Így vótt ez minnég. Vagyishá peesze hogy fordútt a dolog így s úgy is közbe. Azelőtt vóttam éjn sókkal reámenősebb is meg agaresszívabb, de mostanmá lenyúgottam, s megtanúttam úgy venni a zéjletet, ahogy az idaggya magát. Valahogy most elősszór van az, hogy Tarjára magamtó küllönlevő valamiként tok gondónni. Széjt se nem szakadok, össze se nem szorúl bennem a verdessó, amikó most eszembejjut. Sehósemmi. Fúrca.

A falubélliek persze min kacagnak rajttam meg csúfóldoznak. Fúrca egy embernek tartanak engem, hogy nem vagyok má képpes egy épesszú fehérnéppet leakasztni. Tom én aszt is, hogy az én Tarjamat meg szédútt pijás tyúknak tartják, de emmá engem nem zavar úmmin régen. Róllam meg aszongyák aszottfaszú, mee Tarja min más férfijakkal áll össze, de há mittuggyák ők. Rosszú gondójják. Én mindeneknél jobban szerettem eszt a nőmbert, a széles valagávval, a nagy hasávval meg a hataamas mellyivel. És ha csak ennyi vólna. De összenóttam én veleje. Ojjan minha ketten egyyek vólnánk, néhanap legalábbis.

Akkómikó elejjén mi összekerúttünk, s az első ijjen eelmenésekkó én tudom fórtogott mindenem. Közbe-közbe má az órület határrán vóttam, ahogy ott egész

ésszakákon át morfondíroztam magamba zágyba, hohhogy kúrvákkodik, s maj mekkergűttem a fejemme ho minn eeképeztem hoffekszik más férfiak alá. Úf-féltem, ho találl magánnak valaki mást, oszt engemmet meg itthagy. Má három évve ho minn ettő féjlek, akkáhányszó csak eement. Tuggya ő eszt, csak miccse bánnya. A szabaccság nékki fontossabb, s én eszt má mostanság má meg is érttem. Megtanúttam vammi.

Emlékszek én persze azokra a hosszú éjszakákra meg hetekre mikó asz gondót-tam, mikó visszajön az elmenésibő én essküszöm meggyílkollom. Ki is gondóttam s terveettem mindent ahokkell, hoggy én hoffogom őt kinyúvasztani, s megszabadúnni azoktolla pokóli kíznatássoktó, ha ő má nem leszen. De hijába ha nem tuttam meg-tenni. Minnig mikó hazajött, én buzduriskodtam essort, de végül asztá csak visszakúszmáasztam abba az izzatt, puha hónajjába. Azzaa a gyílkollás úgy ahovvót eef-felejtődött hétszámra.

Nem vólt nekem szívve megőnni, mégiscsak ő vólt a legszebb dóllog az én éjletembe. Smeg hoggy dönthessek éjn másnak az éjlettyirő minna magaméró. Hajlottam rá hó mégiscsak szebb dolog a magam lelkit kióttani minna mássét, de má végű mékse magamat se meg nem nyúvasztottam. Ott vótt a sok őszí múnka meg szénacsínállás meg mikó mi. Nem lehet, s mosmeg végű még őrvendekkis ho magamat eel nem veszéjtetem.

Sokszó belé gondóttam émmá ho mér is hoggyén ojjan igen szeretem eszta nőt eszt. Nincsen annak semmi szépésszel feefogható oka. Csak ho ojjan jó vótt nekem vélle minnig mikó itt vótt. De amikkó eement akkó eppokól vótt nekem az éjletem. Eszhíjják szerelemnek. Eszkapod mikó tússágost szeretsz egy mássikat. Émmá látom honnem jó ez semmiresse. Csak még engemet is mebolóndítt, anyyi.

Úttünik, ho máto mos véjge, énszámomra új éjlet kezdődik. Újjéjlet, fádallom s bánannékkül. Úttünik, ho megszabadúttam a féltékkenységto. Émmá befejezem az ő szeretéssit. Lemondok Tarjáró abba zértellembé. Fogom s nem má min szeretem többé. Akkó tom könnyebb leszen az éjlet s a legjobb óldallát is gyakoribban mutassa. Nem mondom éjn ezt senkinek se nem mondom, még Tarjának sse. Leszünk minn annak előtte, ő megy tovább a feje vammije uttán, émmeg nyúgottan itt eemadok itthon s várom... csöppednyit várom ho jőjön. Nincsen több ámatlann ésszaka, nínsc szorítás a mellyembe se réjmállom síncsen. Ülleszek mostantó Tarjávva minn apámurammaa, anyámasszonaa s Anttivaa. Jóbbánok vele s próbállok hasznánni, nem ártni, de a szivemméjjin émmá csak nem érzem aszt az éggettő kínekesservet. Sez jó de nagygon jó, mér is nem taláttam előbb eszt én ki magamnak. Mármost nem kel féjlni az eemenéssitő, se a zeevesztéssitő se a semmitősse. Szabad embee vagyok s bóldogan éhhetünk Tarjammal améjg meg ne halúnk.

Tömmín tíz éve, hogy itt árulom a deckát az Alkkulai vas és fémbe az ojjanoknak, akik éppítkeznek vaccsak véletlenül épp egy darab decka hijányzik a bóldogságukhoz. Két hete, épp csüttörtökön bejön ide a mink deckarakatunkba egy fehhérnép valahonnét innét Turtolábból, s mongya, ő leszen mellettem párba eggész nyáron. Émmeg véginnézem, s ponnépp ojjan szemmeel. Má elsső nézzésre rendes, jókötéssű, monhatni takaross fehhérnépnek láccott, de má mos hogy vajjegy hete min haalgatom a szájját, meg kell anni, hogy erősst jóbesszedű. Nem afféle teddel-előnevedd lejányzó. Akkora a szeme min két fáccántojás, a haja meg vastagszállú, szép minna colos szög.

Aszgonodóttam, meghívom magunkhoz szentivánkór szaunázni, s Riittának esszósse szóllok én előrrre, megláttya maj a sajásszemivel, mijjen jókképpű nej-asszont taláttam nekije.

Hijába, ez a Riitta még minnig nem fogtaffel mi szógállja leginkább az ő bóldogságát, pedig én asztá tom mindeent megtettem. Múltélen is ideszereztem neki hommegnézné, Tornióból egy szemrevaló jóbegyes menyecskét, de Riitta, ő biza rásse nézett. S má isvánnapkór eehúzta a csíkkot a Pijás-Pekkával, engemmeg itthatt faképpnéé azzal a lejánnyaal.

Visszatranszpórtáltam a jányt Tornióba, s de mikó megtértem az útból, kesser-ves egyg látvány fogadott. Riittám ott fekütt a házpallójján véres fejjee, beveert képpel. Pijás Pekkanak eement az essze sétánni a házipájjinkáttól, s úhhelybenhatta szegént, mozdúlmi se tutt.

Nyaldogattam aztán szegényjány sebeit, közbe meg min mondikáltam neki, hollám hány férfi öklit kell még mekkóstójjja ahhoz, hogy megértse, mennyivee tisztességeseb s jobb lenne neki egy fehérszeméjjeé élnie. Akkó, azokbanna gyenge perceibe azzokogta, hogy ő asztá többet sohha férifijemberre rá nem veti a szemit.

Váltig montam én nekije, hogy el kén kezdenni táncba jární, be a templomoss faluba a Polkaparadicsomba vagy a Láposi Tánckultúrba. Mer más vénlejányok is ott taláttak a zéletük párjára. Há de nem monhatni hogy akár egy kalóriiját is álddozott vón a táncművvésznet óltárrán.

Riittának ez a cölibá...skodássa, akarommondani ömmegtartóztatássa február elejéjig taartott. Eggy ojjan feehhőtlen, fenéklíkfiggyasztó februári este hazafele jövet a Vasésféméből látom, hogy ott állingál a lejány a Retek Reijóék előtt a letérrón-nél. Megálllok az autóvval, hogy mija búfenét csinász te itt. Nem feleett az semmit, de én peersze tuttammi mi úgybe jár ő Reijóná. Jóbbeóvastam ott neki, úgygy, a kormány möggűl, hogy gondókoggy má zeszeddeel, Pekka csak a piját hajtya, Reijo retekagy s rosszféle, a Maalisvaara kölyök meg kopaszodik, de meg mekkopaszt téged is, ha eccee nem vigyázol. Bólogatt, mást nem is tehett. És a fehhérnéppek? Kirsí élesesszű s csinoss, Seija úbbírja a munkát s ojjan bögyös, hommég, Marja ózlábú s eleven.

Riitta próbált közbenyszogni, ho de drágga, micsinájjak ha én nem úvvygok a lejánýokkaal, ahogy a néni. Én erre, hogy annem baj, az embernek csak akarni kell, s bármibe beletanúhhat.

Kigondóttam én mosmár széppen, hogy ha Riitta és ez az én kiségtő párom összeannák magukot, én akkó a hagymaszárítottás után átkóttőznék a szaunapitvarba, sellaknék ott. Minn bódogúlt papóm. Odadom a házzzat, jósszágot, odadok erdőtt, mezőtt bérlőstő mindennestő az ifjú párnakk, magam meg elédegélek a nyugdíjjambó, ha eejjön az az idő. Segíttek én nekijek mindenbe, amibe segíccségre szorúnnak, de maj meg vigyázzok, nem tukmállom magamot rájok.

Fordította: JANKÓ SZÉP YVETTE

M. BODROGI ENIKŐ

A lélek ujjlenyomata: a kisebbségi író nyelve

Előljáróban – a kisebbségi író és a fehér holló esete

Avagy a saimaa-i fókáé, ha már e tanulmány témája Észak-Európa tájaira kalauzolja el az olvasót.

Az alábbi idézettel azt a kontextust szeretném megvilágítani, amelyben egy nyelvi kisebbség írója ritka, fura lénynek tekinti magát mindaddig, amíg rádöbben, hogy hozzá hasonlók sokan élnek a világon. Olyanok, akik anyanyelvükön gondolkodnak, de más, a többségi társadalomban 'értékes' nyelven kénytelenek írni ahhoz, hogy hazájukban egyáltalán számba vegyék alkotói tevékenységüket. Bengt Pohjanen meänkieli¹ író a következőképpen vall erről:

„Harminc évvel ezelőtt egy finnországi szemináriumon vettem részt, amelyen egy nyelvész saimaa-i fókáknak nevezett bennünket [ti. a meänkieli közösséget]. A Saimaa Finnország legnagyobb tava, és egy olyan sajátos fókafaj él benne, amely a Balti-tenger jégkorszak utáni kialakulása óta fennmaradt.

Nem sokkal a szeminárium után meghívót kaptam egy, a Svéd Királyi Akadémia szervezte brit-svéd szemináriumra, amelynek témája »Az új irodalom a multikulturális társadalomban« volt. A világ minden részéből érkeztek írók, a Keleti Blokk kivételével, ahonnan akkoriban még nem lehetett utazgatni. Mindannyiunkban közös volt, hogy anyanyelvünktől eltérő nyelven írtuk műveinket. Én a svéd irodalom képviselőjeként szerepeltem [...]. Jól elboldogultam svéd nyelvű íróként.

Ez a szeminárium egy új világot nyitott meg számomra, amelyet ugyanakkor jól ismertem, mivel a sajátom volt. Rádöbrentem, hogy nem vagyok én saimaa-i foka. Megértettem, hogy kísértet sem vagyok. Hiszen az egész világon élnek hozzám hasonlók! Kollégák jöttek el Afrikából, a Karib-szigetekről, Indiából, Japánból, és más helyekről. Sokan voltunk, és tapasztalataink, amelyek szerint határlakók, kisebbségiek és lenézettek voltunk, összekötöttek bennünket. Könnyű volt megértenünk egymást. Olyanokkal találkoztam, akiket közelieknek éreztem, még ha távol éltek is. Úgy tűnt, hogy a rokonaim, még ha bőrük színe különbözött is az enyémtől. Ráébredtem, hogy a világ nem egynyelvű! A világ olyan volt, mint a mi közösségünk a szemináriumon, és ennek a világnak én is része voltam. Megismerkedtem többek között Salman Rushdieval, az indiai születésű brit íróval, aki elmesélte, hogyan írta első regényét angolul, miközben saját nyelvén gondolkodott. Ez ismerős volt számomra.”²

Sokan élnek a világon, akik nem kedvelik a *kisebbség* szót, főleg ha őket magukat is annak nevezik mások, és e kifejezéssel a másodrangú polgárok közé sorolják. Mert e szó, jöllehet

¹ Kiejtése magyarul meänkieli, ahol az é a magyar nyelvjárásokban ismert, az é rövid, zárt változata.

² POHJANEN, Bengt, *A csempészkirály fia*, ford. M. Bodrogi Enikő, Kolozsvár, Koinónia, 2011, 8.

mindössze lélekszámbeli viszonyt fejez ki, gyakran a kevésbé jó, kevésbé értékes minősítést is maga után vonja, sajnálatos módon.

A kisebbségi író megnevezés pedig, ha céltudatos rosszindulattal használják, arra is utalhat, hogy a többségi (azaz a nagy, elismert) irodalmi kánonokon kívülre vetik az illető alkotót.

Tanulmányomban egy észak-svédországi nyelvi kisebbség, a meänkieli nyelvet beszélők irodalmát mutatom be a magyar olvasónak, miközben arra a kérdésre is keresem a választ, hogy mit tekinthetünk kisebbségi irodalomnak egy többnyelvű társadalomban.

A Tornio-völgyi meänkieli irodalom vizsgálatakor a folyóvölgy nyugati, svédországi oldalán született művekkel foglalkozom, de fontosnak tartom megjegyezni, hogy Finnországban is írnak ezen a nyelvváltozaton, ott viszont nyelvjárási státusa van.

Többkultúráság és/vagy többnyelvűség

A svédországi nyelvi helyzetről elég keveset tudunk Európa eme tájain. A központ, ahonnan az egész ország kultúráját meghatározzák és irányítják, egynyelvű (svéd), míg azok a területek, amelyeket a perifériához tartozónak tekintenek (mint amilyen Észak-Svédország s ezen belül a Tornio-völgy), mindig is többnyelvűek voltak, hiszen itt kezdettől fogva legalább négy nyelvet beszéltek: finnt, meänkielit, lappot (számít) és svédet. A premodern korban a népnyelvek (ekkor még nem beszélhetünk nemzetekről) természetes módon öröklődtek nemzedékről nemzedékre, s nem csak a családi körben, hanem a szomszédokkal, a szélesebb faluközösséggel való kommunikációban, a különféle mesterségek elsajátításában és gyakorlásában is fontos szerepük volt.³ A 19. század második felétől, a nemzetállam kialakulásától kezdve a periférián lakó emberek kénytelenek voltak anyanyelvük mellett (aztán egyre inkább anyanyelvük helyett) az ország hivatalos nyelvét, a svédet elsajátítani, de ugyanakkor magától értetődő volt számukra ismerni valamennyire más kisebbségi nyelveket is, amelyeket a velük egy területen lakók beszéltek.

Jól tudjuk, közvetlen közép-kelet-európai tapasztalatunkból is, hogy a politikai hatalom gyakorlásában monopolhelyezete van a központnak, és mivel annak nyelve a többségi nyelv, politikai hatalmát átviszi a kultúra területén betöltött pozíciójára is. Satu Gröndahl svédországi kisebbségi-irodalomkutató szerint Skandináviára ugyanez érvényes.

„A multikulturális Svédország fogalma leginkább olyan kulturális megnyilvánulások pluralitására vonatkozik, mint az öltözködés, a zene, az étkezés és egyéb műtermékek. A 'multikulturalitás' nem foglalja magában a nyelvi sokszínűséget, amely gyakran mélyebb kulturális struktúrákat (és sokkal koherensebb közösségeket) juttat kifejezésre, mint másfajta műtermékek. [...] Míg a 'multikulturális társadalom' fogalma sokat veszített pontosságából és kifejező erejéből, a 'multikulturális társadalomról' szóló diskurzus aligha kezdődött el egyáltalán Svédországban.”⁴

³ LINDGREN, Anna-Liisa, *Kielten emansipaatio ennen ja nyt. = Kieli- ja kulttuurikontaktit*, szerk. Sulkala, Helena, Oulu/Kajaani, 2000, 110.

⁴ Az eredeti szöveg: „The concept of multicultural Sweden refers for the most part to pluralism in terms of such cultural expressions as clothing, music, food and other artefacts. 'Multiculturalism' does not include the linguistic diversity that often gives expression to deeper cultural structures (and more coherent communities) than different kind of artefacts. [...] While the concept 'multicultural society' has lost much of its acuity and explanative value, the discussion about 'multilingual

Amikor még mindig – jogosan – idézőjelbe tehetjük a többkultúrájú társadalom fogalmát, mint fikciót, akkor nem árt elgondolkodnunk azon, hogy is állunk a kolonializmussal manapság. Ezen ugyanis nem csak azt kell értenünk, hogy valamely vezető nagyhatalom gazdasági és politikai függőség alá von fejletlenebb területeket, hanem arról sem feledkezhetünk meg, hogy a gyarmatosító egyfelől kisajátítja, másfelől elutasítja az ott élő népességet/őslakosságot és annak szellemi javait is, amint erre felhívja a figyelmet például Hirvonen a számi írónőről szóló kiváló könyvében.⁵

A gyarmatosítás fogalmát ugyanakkor kiterjeszthetjük arra a jelenségre is, amelynek során egy ország etnikai/nemzeti többsége politikai és kulturális hatalmat gyakorol a vele együtt élő kisebbségek fölött. Ez történt például az általam vizsgált Tornio-völgyi finn nyelvű lakossággal is.

A kisebbségi irodalmat, kolonialista nézőpontból, sokan provinciálisnak, kevésbé értékesnek tartják, mint a többségét. Tény, hogy a kultúráknak szükségük van az egymás közötti érintkezésre, de nem mindegy, hogy ez milyen alapon történik és milyen jellegű. Amikor egy kisebbségi és egy többségi nyelvű kultúra találkozik egymással, akkor a politikai erőviszonyok általában előre meghatározzák, hogy a többségi kultúra lesz a domináns fél. Különösen nagy veszélyt jelent egy kisebbség önértékelése szempontjából, hogy amennyiben társadalmi-politikai státusánál fogva eleve marginalizált valamely nemzetállamban, könnyen magává teheti a többség róla alkotott képét, és másod- vagy éppen sokadrendűnek érezheti önmagát és kultúráját. E stigmától való szabadulás legkézenfekvőbb módjának pedig azt látja, hogy a többségi nyelvet használja, mintegy magát és honfitársait meggyőzendő, hogy ő más, mint ami valójában.

A meänkieli mint veszélyeztetett nyelv

A Tornio folyó völgyében (finnül: Tornionlaakso, svédül Tornedalen) valószínűleg már a középkor előtt is éltek finnek, s ez a terület mind nyelvileg, mind kulturálisan egységes volt.

Finnország kb. 1155-től 1809-ig svéd fennhatóság alatt volt, majd az 1808–1809-es orosz-svéd háború következtében elcsatolták a Svéd Birodalomtól. A Finnország és Svédország közötti határként a Tornio folyót jelölték ki (északabbra a Muonio és a Könkämä folyót), amelyet nemcsak ország- hanem nyelvhatárrá is igyekeztek tenni. Azok a finnek, akik a Tornio keleti partján maradtak, a finn nemzet részévé váltak, és nyelvük a finn nemzeti nyelv egyik nyelvjárása maradt. A folyó nyugati partján élő Tornio-völgyi finnség pedig nyelvi kisebbség lett Svédországban.

A történelem tanúsága szerint a Tornio völgyében élők számára a folyó nem jelentett természetes határt. Nemcsak a szoroson vett folyóvölgy két oldalán laktak finn nyelvet beszélők, hanem távolabbi szomszédságában is. Főként a völgy középső és délkeleti részén élnek jelentős számban egykor finnt, ma meänkielit beszélők, svéd oldalon Haaparanta, Matarinki, Pajala, Kiruna és Jällivaara, azaz svédül Haparanda, Övertorneå, Pajala, Kiruna és Gällivare, finn oldalon Tornio, Ylitornio, Pello, Kolari, Muonio és Enontekiö járások területén.

society' has hardly started in Sweden." GRÖNDAHL, Satu, *Identity Politics and Construction of Minor Literatures*, Multiethnica, 2007, 28, ford. M. Bodrogi Enikő.

⁵ HIRVONEN, Vuokko, *Saamenmaan ääniä. Saamelaisen naisen tie kirjailijaksi*, Helsinki, SKS, 1999, 37.

A Tornio-völgyi finnt beszélők nyelvi és etnikai ébredési folyamata Svédországban az 1980-as években kezdődött el. Ennek legjelentősebb eredményeként nyelvüket, amelynek a meänkieli nevet adták (jelentése 'a mi nyelvünk') 2000-ben elismertették önálló nyelvként.

A meänkieli nyelvet beszélők és/vagy értők lélekszámát 35000-70000 közé teszik.⁶ Ezeknek viszont ma már csak egy töredéke beszéli anyanyelvét, írásban pedig még kevesebben használják, ezért súlyosan veszélyeztetett nyelv.

A kisebbségi irodalom nyelve

A meänkieli nyelvi és kulturális revitalizáció egyik fontos területe a szépirodalom. Ennek vizsgálatához nyilvánvalóan bizonyos előzetes elvárásokkal fogtam. Erdélyi magyar voltom kétségtelenül meghatározza az anyanyelvhez való viszonyomat és a kisebbségi irodalomról való gondolkodásomat. Mindig is evidencia volt számomra, hogy magyarként a magyar nyelvvel és kultúrával azonosulok, s az erdélyi magyar irodalmat sem tudnám más nyelven elképzelni.

Az anyanyelven írott és olvasott szépirodalom a nyelvi beolvasztással való szembeszegülés egyik látványos megnyilvánulása, egy olyan világ megteremtésének módja, amelyben emberi méltóságát élheti meg a kisebbségi nyelvet beszélő. Cs. Gyimesi Éva a lélek szabad szárnyalásának és a teremtésnek a dimenziójaként értelmezi a művészetet az alábbiakban:

„Minden álom, játék és művészet a képzelet önkényével nyilvánítja nem-létezőnek azt, ami van. Ez a képesség se nem emlékezés, se nem jövőbe látás, hanem a teremtés adottsága: a természeti-társadalmi korlátoknak kiszolgáltatott ember olyan szellemi energiája, amellyel megteremthet egy külön világot. Eredménye, a műalkotás korántsem törékeny játék: a benne kiteljesedő világ szépségét, erkölcsét és igazságát régi és új kiátkozások, könyvégetések sem tudják elpusztítani.”⁷

A Tornio-völgyi szépirodalom esetében egész más a helyzet: ennek csak egy kis része meänkieli nyelvű. Úgy tűnik, az a közösség, amely ma Tornio-völgyinek nevezi magát, amelynek gyökerei mélyen a finn kultúrában gyökereznek, és amelynek idős tagjai használják is anyanyelvüket (bár jóval ritkábban, mint a svédet), nem tartja feltétlenül szükségesnek az e nyelven írott szépirodalmat. Ennek valószínűleg abban kereshető az oka, hogy a meänkieliek svéd nyelven tanulnak írni-olvasni az iskolában, és mindennapi életükben is ezen a nyelven kommunikálnak a legtöbb helyzetben.

Viinikka-Kallinen, a fennoskandiai irodalomkutató kisebbségi irodalomról egy adott kisebbség nyelvén írott irodalmat, illetve az illető kisebbséghez tartozó személy által más nyelven írott, de saját nyelvi-etnikai csoportját érintő témáról írott irodalmat ért.⁸ Ezzel a meghatározással az a probléma, hogy bár szívesen alkalmazzák a Tornio-völgy és más skandináviai régiók kisebbségi irodalmának definiálásában, nem tartom hitelesnek, hogy kisebbségi szépirodalomról beszéljünk többségi nyelvű munkák esetében. A svédül alkotó Mikael

⁶ SULKALA, Helena, *Introduction. Revitalisation of the Finnic minority languages. = Planning a new standard language. Finnic minority languages meet the new millennium*, szerk. Sulkala, Helena – Mantila, Harri, Helsinki, SKS, Studica Fennica Linguistica, 2010, 11.

⁷ Cs. GYIMESI Éva, *Teremtett világ*, Bukarest, Kriterion, 1983, 5.

⁸ VIINIKKA-KALLINEN, Anitta, *While the wings grow. = Planning a new standard language. Finnic minority languages meet the new millennium*, szerk. Sulkala, Helena – Mantila, Harri, Helsinki, SKS, Studica Fennica Linguistica, 2010, 147.

Niemit például nem a meänkieli kisebbségi szépirodalom, hanem a Tornio-völgyi irodalom képviselőjének kell tekintenünk. *Populärmusik från Vittula* című regényét (2000) sok nyelvre lefordították, többek között magyarra⁹, különböző díjakkal tüntették ki, és film is készült belőle. Kétségtelen, hogy ez a regény hívta fel először a svéd társadalom figyelmét a Tornio-völgyre s annak nyelvére és kultúrájára, emiatt arathatott akkora sikert. Ugyanakkor a mű nyelve és a kisebbségi kultúrához való ironikus viszonyulása, illetve a többségi nyelvű olvasóval való összekacsintása a kisebbségiek esetlensége és „primitív” volta felett nem indítja arra az olvasót (legalábbis az erdélyi magyart), hogy Niemit meänkieli írónak tekintse.

Számomra a kisebbségi irodalom alapvető ismérve, hogy az illető nyelven írják, s úgy vélem, hogy igazán hitelesen a kisebbségi nyelvű irodalom képviselheti azt a kultúrát, amelynek része.

A Tornio-völgy és/vagy Meänmaa szépirodalma

A Tornio-völgyi irodalom történetét még nem állították össze a maga teljességében. Bengt Pohjanen és Kirsti Johansson két kötetben, svéd nyelven mutatta be az általuk fontosnak ítélt Tornio-völgyi szerzőket.¹⁰ Vannak közöttük svédül alkotók is, mint például Hilja Byström (1908–1993), aki a legkorábbi fikciós műveket írta Tornio-völgy kultúrájáról, és vannak finnül írók is, mint Rosa Liksom, napjaink egyik legismertebb finnországi írónöje, akinek néhány művében a meänkieli nyelvvel is találkozunk.

Az irodalomtörténethez írott előszavában Pohjanen megfogalmazza azt a nézetét, hogy Tornio-völgyi irodalmon nemcsak a folyó svéd- hanem a finnországi oldalán született irodalmat is kell értenünk.¹¹ Ez a határokon átfelőlő felfogás teljesen újat hoz az állam-nemzet-centrikus gondolkodással szemben. Pohjanen maga a Meänmaa-gondolat szülőatyja. A név, bár elsődlegesen földrajzi területet jelent (‘a mi földünk’), Pohjanennél egy virtuális ország neve, amelynek lakóit összeköti a közös nyelv és a közös kultúra. Amikor a meänkielit beszélők által lakott földrajzi területre hivatkozik, a nemzetközi szakirodalom a Tornio-völgy terminust használja. Mivel azonban máshol is beszélnek a nyelvet, alkalmasabbnak látszik a Meänmaa név használata, amely magában foglalja a Tornio folyó völgyének mind a svédországi, mind a finnországi oldalát, de polgárává fogad mindenkit, aki ismeri, értékeli és/vagy beszél a meänkielit. Ez az imaginárius közösség valójában egy határterület nemcsak földrajzilag, hanem kulturálisan is: nem fedti sem a finn, sem a svéd elképzelt közösséget, hanem egy köztes terület, „a határ harmadik szobája”, ahogy az író önletrajzi regényében nevezi.¹²

A fentebb említett irodalomtörténethez írott előszavában Pohjanen Selma Lagerlöf híres könyvére, a *Nils Holgersson csodálatos utazására* hivatkozva (Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige) dekonstruálja azt a képet, amelyet a svéd nyelvű irodalom nyújtott Észak-Svédországról s azon belül a meänkieli beszélőkről. Az 1906–1907-ben kiadott könyv

⁹ NIEMI, Mikael, *Popzene Vittulából*, ford. Kertész Judit, Polar Könyvek, 2005.

¹⁰ POHJANEN, Bengt – JOHANSSON, Kirsti, *Den tornedalsfinska litteraturen I. Från Kexi till Liksom*, Överkalix, Barents, 2007. és UÓK. *Den tornedalsfinska litteraturen II. Från Kalkkima till Hilja Byström*. Överkalix, Barents, 2009.

¹¹ POHJANEN, Bengt, *Litteraturen i Meänmaa*. = Pohjanen, Bengt – Johansson, Kirsti, *Den tornedalsfinska litteraturen I. Från Kexi till Liksom*, Överkalix, Barents, 2007. 11–13.

¹² POHJANEN, Bengt, *Jopparikuninkhaan poika*, Överkalix, Barents, 2009, 12, 19, 38, 101, stb.

eredetileg földrajz tankönyvnek készült az iskolások számára, s emellett az is volt a célja, hogy az országról nyújtott pozitív kép segítségével a gyermekek svéd identitását erősítse. Pohjanen szerint Lagerlöf kizárólag svéd identitásmodellt nyújtott, amelyben a svéd nyelv és az azt beszélők képviselik az ország valamennyi lakosát.¹³ Ugyanezt a gondolatot Pohjanen önéletrajzi regényében is megfogalmazza.

„Az iskolában mindannyian olvashattuk Selma Lagerlöf könyvét, a Nils Holgersson csodálatos utazását. Selma azt a feladatot kapta a svéd tanfelügyelőségtől, hogy átfogó képet nyújtson a gyerekeknek Svédországról, olyat, amely megfelel a valóságnak. Selmának valóban sikerült olyan képet adnia a svédországi valóságról, amilyen az sosem volt és nem is lesz.

Isten mindig látott bennünket, Nils Holgersson nem. Mit is mondott volna rólunk a svédeknek, ha megpillantott volna bennünket? Talán jobb is, hogy nem vett észre. Talán boldoknak nevezett volna, úgy, ahogy a többi ummikko¹⁴ is, aki valaha mesélt rólunk.”¹⁵

Heith egyik tanulmányában olvashatjuk, hogy Pohjanen szemszögéből egy idegen, egy kívülálló (mint például egy svéd író) helytelen képet nyújt egy olyan országrész és egy olyan közösség kultúrájáról, amelyet valójában nem is ismer. A svéd nemzeti kánon kirekesztette a meänmaai nyelvi kisebbség irodalmi műveit és történeteit.¹⁶ Pohjanen célja pedig éppen az, egész életművében, hogy Meänmaa és lakói, a meänkieliek számára egy alternatív történetet írjon, amelyben a periféria központi szerepet kap.

Meänkieli nyelvű (szép)irodalom

Az alábbiakban áttekintem a legfontosabb meänkieli nyelven megjelent (szép)irodalmi műveket, amelyekről eddigi kutatásaim alapján tudomást szereztem.¹⁷ Hangsúlyozni szeretném, hogy meänkieliről beszélek akkor is, amikor a 2000 előtti munkákra hivatkozom, jóllehet akkor még Tornio-völgyi finnként vagy egyszerűen finnként emlegették ezt a nyelvet.

Az első eddig ismert meänkieliül írott szépirodalmi szöveg egy epikus költemény, *Keksin laulu jäänlähdöstä Tornionväylässä vuonna 1677* (Keksi dala az 1677-es jégzajlásról). Szerzője Anders Mickelsson Kexi (1622–1705). A műnek külön érdekessége, hogy versmértéke azonos a Kalevaláéval, azaz trochaikus tetrameter.

Az első modern szerző, aki meänkieliül írt, William Snell (1896–1980) volt. Nyomatásban megjelent tényirodalmi munkájában¹⁸ a szerző történeteket mesél el a szülőhelyén élők mindennapi életéről, interjúkat közöl, és könyvébe bőségesen beépít folklórelemeket. A műben olykor felmerül a nyelv kérdése is, pontosabban a nyelvi asszimiláció tapasztalata. „Mikor az én magzataim iskolába jártak és svédül tanultak, abból én semmit nem értettem. [...] Miért szüntették meg teljesen az iskolában a finn nyelv tanulást? Vajon hátráltatta volna a

¹³ POHJANEN, Bengt – JOHANSSON, Kirsti, i.m. 2007, 11.

¹⁴ Egy nyelvű svéd.

¹⁵ POHJANEN i.m., 2011, 48.

¹⁶ HEITH, Anne, *Nils Holgersson Never Saw Us: A Tornedalian Literary History. = Cold Matters. Cultural Perceptions of Snow, Ice and Cold. Northern Studies. Monographs No. 1*, szerk. Hansson, Heidi – Norberg, Cathrine, Umeå, Published by Umeå University and the Royal Skyttean Society, 2009, 211.

¹⁷ E munkák összegyűjtésében nagy segítségemre volt Kirsti Johansson, a fentebb említett Tornio-völgyi irodalom történetének egyik szerzője.

¹⁸ SNELL, William, *Kamarapirtiltä. Muisteluksia Tornion murtheella* (Kamarapirttiből. Visszaemlékezések tornioi nyelvjárásban), Porvoo – Helsinki, WSOY, 1944.

svéd nyelv elsajátítását?”¹⁹ Szinte nincs is olyan Tornio-völgyi szerző, aki valamilyen módon ne reflektálna a nyelvi megfosztottság okozta keserűsége.

A meänkieli szépirodalom legkiemelkedőbb alakja Bengt Pohjanen, akinek munkásságát külön fejezetben mutatom be.

Érdemes megemlítenünk még Bengt Kosteniust, aki két kisregényt (*Aysyrialehmän päivä* 'Az ayshire tehén napja', 1986 és *Hurstipiili tullee* 'Jön a ponyvás kocsi', 1997) és egy regényt (*Kuolema karhuunpesässä!* 'Halál a medve barlangjában', 2008) írt.

Amint az eddigiekből is látszik, meänkieli szépirodalmat elsősorban férfiak írnak. Az író-nők közül Ann-Kristin Lundströmöt tartják számon, aki két kisregényt publikált: *Halut heinäkuussa* (Vágyak júliusban, 1987) és *Hunteerinkia köökissä* (Elmélkedés a konyhában, 1987). Eila Enbuske verseskötetet jelentetett meg *Kramahti rakhautheen* (Szerelembe esés, 1991) címmel.²⁰ Mona Mörtlund is ír verseket, de kötete nem jelent meg meänkieliül.

A gyermekirodalmat is publikáltak meänkieli nyelven, ám ezek a munkák jórészt fordítások svéd nyelvről.

„A nyelv a lélek ujjlenyomata” (Bengt Pohjanen)

A Tornio-völgyi irodalom legsokoldalúbb és legtermékenyebb képviselője Bengt Pohjanen. Svéd, meänkieli és finn nyelven ír, sokféle műfajban: regényt, verset, dalt, esszét, drámát, tárcát, musical szöveget, novellát, s fordít is kilenc nyelv között (svéd, meänkieli, finn, angol, német, francia, karjalai, lív és orosz). Életműve bámulatosan gazdag és széleskörű (szépirodalmi és publicisztikai bibliográfiája negyvenkét oldalas!).

Igen fontos geopoétikai tényezőnek tekinti ő maga is, hogy a Tornio-völgyben született, a pajalai járás Kassa falvában, egy kőhajításnyira Finnország határától. Ez a tény kezdettől fogva meghatározta írói munkásságát és elszántságát anyanyelve, a meänkieli védelmezésében és felélesztésében. Önéletrajzi regénye magyar fordításához írott előszavában ezt olvashatjuk: „Svéd keresztnévem, Bengt, és finn családnevem, Pohjanen, már önmagában is sokat elárul gyökereimről, amelyek földrajzi tekintetben Svédország és Finnország határterületébe kapaszkodnak, a Tornio-völgybe, Meänmaa nyugati oldalába. Gyermekkori otthonom a Közép-Tornio-völgyben áll mindmáig, Pajala járásának Kassa falvában, Finnország határától 160 lépésre. [...] Mikor iskolás lettem, akkor találkoztam azzal az új nyelvvel, a svédvel, amelyet meg kellett tanulnom, mivel saját nyelvemet nem tartotta méltónak a társadalom arra, hogy oktatási nyelv legyen. Mi pedig, akik a meänkielit (akkori nevén Tornio-völgyi finnt) beszéltük, alázatosan jóváhagyunk mindent, amit ránk kényszerítettek felülről, anélkül, hogy felmértük volna, milyen tragikus következményei lesznek ennek.”²¹

Pohjanen több ízben kijelentette, hogy három nyelvet tekint sajátjának. Munkásságában is megfigyelhető, hogy mindhármát könnyedén és mesterien használja. Kétségtelen, hogy jóval több írása jelent meg svédül, mint anyanyelvén, de a korábbiakban felvázolt svédországi

¹⁹ Eredeti, meänkieli szöveg: „Ko minun sikiökki kävit koulua ja luit ruottia, niin mie en ymmärtänny mithään. [...] Ja miksi net kaikki suomen lukemisen otit poies kouluista? Olisko se ollu haittana ruottin oppimisseen?” SNELL, i. m., 71, ford. M. B. E.

²⁰ VIINIKKA-KALLINEN, i. m., 160.

²¹ POHJANEN i. m. 2011, 7.

nyelvi helyzet fényében kell ezt értelmeznünk. Ha egy svédországi író publikálni akar és támogatást nyerni, többségi nyelven írott műve sokkal esélyesebb a piacon.²²

A csempészkirály fia című regényében viszont minden kétséget kizáróan a meänkieli az a nyelv, amelyben önmagára talál. Már gyermekként megszületik benne az a felismerés, még ha nem is tudatosan, hogy nyelve nélkül nem létezik. Ettől kezdve azt is megfigyeli, hogy a svéd nyelvű világ teljesen különbözik az ő anyanyelve világától, és idegen számára. „Akinek svéd az első nyelve, annak svéd nyelvű a világa, akinek meg meänkieli, annak a világa is meänkieli nyelvű. S ezek a világok soha nem találkoznak egymással.”²³

Pohjanennek rendkívül fontos szerepe volt és van a meänkieli nyelv és kultúra revitalizációjában az 1980-as évek óta, amikor kezdetét vette ez a mozgalom. Az ő feladata sok mindenben hasonlított a nemzeti romantika korának értelmiségi képviselőiéhez: íróként és közéleti személyiségként egyaránt arra törekszik, hogy saját közössége számára nyelvi és kulturális identitást alkosson. Pontosabban újra kívánja teremteni azt az anyanyelvben való otthonosságot, amely egy évszázaddal ezelőtt még mindennapi valóság volt a Tornio-völgyben.

Tevékenységeinek szerves része az anyanyelvű irodalom megteremtése. Pohjanen munkáját téves lenne marginálisnak vagy regionálisnak ítélni Svédország vagy a világ irodalmában. Azok a témák, amelyekről ír: a határ, a kisebbség, a csempészet, a gyermekkori tapasztalatok, egy új nyelv elsajátítása, a hit, a bánat, az öröm és a szerelem az irodalom egyetemes témái. Írói hitvallásának több szép megfogalmazását saját gyermekkori énjének szájába adja irodalmi önéletírásában²⁴. Nézzünk két példát ezek közül: „Dalolni akarok nagymama házáról és a nyári fecskékről, a didergő őszi fákról, amikor épp elhullatták a leveleiket, és ágaik remegnek a szélben, a vándormadarak énekkaráról, ahogy mind egyszerre röppennek fel a tovatűnő idő forró huzalairól, hogy messzi partokra szálljanak, ahol sosem fáznak.”²⁵ Egy másik helyen ezt olvashatjuk: „saját nyelvem világra hozója akarok lenni. [...] Meg akarom szülni ezt a nyelvet, s azután másoknak is segíteni a világra hozatalban. A nyelvem bábája kívánok lenni.”²⁶ Műveinek helyi színezete még gazdagabbá, közvetlenebbé teszi alkotását.

Pohjanen jelentősége szinte felbecsülhetetlen. Ő írta az első meänkieli nyelvű regényt²⁷ és drámát (Kuutot, 1987 – magyarul: Kuuttóék). Ezek és a későbbiekben írott meänkieli művei, esztétikai értékükön túl arról is tanúskodnak, hogy az irodalmon keresztül az egyén osztozhat saját népe kollektív emlékezetében. Pohjanen egyik fontos célja íróként, hogy képet nyújtson a meänkieli kultúra viszonyáról a többségi (mind a svéd, mind a finn) kultúrához. Kiváló érzékkel tudja ábrázolni az alá- és fölérendeltségi kapcsolatokat a kisebbségi és többségi kultúrák között, az egyének tapasztalatát az együvé tartozás és különbözőség terén, valamint a kisebbségek túlélési stratégiáit egy intoleráns társadalmi kontextusban.

²² Érdemes itt megjegyezni, hogy 2012-ben a kisebbségi nyelvű könyvek kiadására szánt állami támogatásból egyetlen meänkieli nyelvű munka sem részesült, hanem a Tornio-völgyről szóló svéd nyelvű műveket részesítették előnyben.

²³ POHJANEN, i. m., 2011, 127.

²⁴ Az irodalmi önéletírás fogalmát l. LEJEUNE, Philippe, *Mégegyszer az önéletírói paktumról* = Uő. *Önéletírás, élettörténet, napló*, L'Harmattan, Budapest, 2003, 225–244.

²⁵ POHJANEN, i. m., 2011, 66.

²⁶ Uo. 180.

²⁷ POHJANEN, Bengt, *Lyykeri*, Överkalix, Kaamos, 1985. (A cím jelentése magyarul: A luger.)

Legismertebb műve, *A csempészkirály fia*, önéletrajzi regényének első kötete.²⁸ Különböző nyelveken való megszületésének története is azt igazolja, hogy milyen kiemelt helyet foglal el életművében. Először svéd nyelven írta meg, de a kiadás késlekedett.²⁹ A mű finn fordítása, Jorma Aspegrén munkája, hamarabb látott napvilágot³⁰, a svéd változat³¹ megjelenése előtt egy évvel. Később Pohjanen maga lefordította, pontosabban újraalkotta meänkieliül.³² Ez utóbbi változatot szintén lefordította finnre Aspegrén, *Rajan kolmas huone* címmel (2011). A műnek mind a svéd, mind a meänkieli változata hangoskönyv formájában is megjelent.

Pohjanen az anekdotázás nagymestere. Önéletrajzi regénye fényt, melegséget, lelki gazdagságot és egészséges humort sugároz. Ki mer mondani fájdalmas etnikai, nyelvi és vallási kisebbségi sorshoz kötődő emlékeket, viszont épp a humornak köszönhetően a megrázó tapasztalatok súlya nem taglózza le az olvasót, hanem az átélt katarzisz révén érettebbé teszi.

Záró gondolatok

Visszatérve e tanulmány címéhez és a kisebbségi irodalom mibenlétén való töprengéshez, úgy tűnik, Svédországban (és általában Skandináviában) kevés olyan író akad, aki meänkieliként (és általában egy nyelvi kisebbség tagjaként) tudatosan felvállalja, hogy anyanyelvén (is) ír. Olyan szerző pedig egyáltalán nincs, aki csak anyanyelvét használná. Ezt nehéz lenne a mi tájainkon élnék megértenie anélkül, hogy ismerné az északi nyelvek hierarchikus helyzetét.

Jóllehet a szépirodalmat mindenekelőtt esztétikai értéke felől érdemes megítélnünk, kutatásaim során arra a következtetésre jutottam, hogy a meänkieli irodalom egyéb funkcióinak is hallatlanul nagy szerepük van. Akkor, amikor egy súlyosan veszélyeztetett kisebbségi nyelvet beszélő közösség irodalmi alkotásait vizsgáljuk, elengedhetetlen, hogy a közösség nyelvi és kulturális identitáskeresésének kontextusában is megnézzük azok helyét.

Erdélyi magyar értelmiségiként pedig kötelességemnek is érzem ennek a kis rokon nyelvünkön írott szépirodalomnak a támogatását azért, hogy hozzáférhetővé tessek, legalább a róla való tudósítás szintjén, a magyar olvasó számára.

²⁸ A második rész svéd nyelven jelent meg (Tidens tvång, Norstedts, 2009 – jelentése magyarul: Az idő szorításában.) Finnre is lefordították: Ahtaata ajat, Mäntykustannus, 2011, ford. Jorma Aspegrén.

²⁹ Viinikka-Kallinen megjegyzi, hogy a meänkieli szépirodalmi művek szinte törvényszerűen előbb Finnországban jelennek meg. (VIINIKKA-KALLINEN, i. m., 158.) Ismerős ez a jelenség a norvégiai kvén nyelven írott munkák körében is. Mind Svédország, mind Norvégia a többségi nyelven írott munkák megjelenését támogatja szívesebben.

³⁰ POHJANEN, Bengt, *Jopparikuninkaan poika*, Minerva. 2006. Ford. Jorma Aspegrén.

³¹ Uő., *Smugglarkungens son*, Norstedts, 2007.

³² Uő. *Jopparikuninkhaan poika*, Överkalix, Barents, 2009.

BENGI LÁSZLÓ

A szervesség fogalma Kosztolányi publicisztikájában¹

Kosztolányi a nyelv és a művészet kapcsán gyakran beszél szervességről, olyan szervesült-ségről, amely az egyes építőelemeket egységes egészévé kapcsolja, olyasféle hatóerőről vagy szellemről, amely áthatja és ezzel átjelkesíti a beszédet és műalkotást, tehát formát ad neki, sőt egyéni alkattá formálja át, miközben maga nem független lélek, hanem a hangokban, a betűk testében létezve tartalom és forma, test és lélek elválaszthatatlanságának, azaz szerves egységének záloga. Ebből a dialektikus jellegű mozgásból fakad Kosztolányi számára az a húszas évektől mindenképp jelenlévő igény, hogy a műalkotást molekuláira, atomjaira bontsa, a hangokig és betűkig, a ritmusig és rímig, ahogy Goethe versét elemezve írja: a természettudományos-kísérleti esztétika követelményei szerint haladva,² majd ezekből az elemekből, immár az alkotás lélektani folyamatait másolva-követve, de a befogadóban keltett hatást is mind jobban hangsúlyozva, újraalkossa a művet. A továbbiakban mégsem ezeket a kérdéseket szeretném előtérbe állítani, hanem egy általánosabb szempont, tapasztalat felől közelítek. Kosztolányi publicisztikájában ugyanis – közel sem egyedülálló módon persze – lépten-nyomon megszemélyesítésekkel, a szerveslenség szervesként, a gépiesnek és társadalminak élő szervezatként, gondolkodó-érző-mozgó lényként való megjelenítésével találkozunk a befogadó már a legkorábbi írásoktól kezdve. Ezek közül emelek ki néhányat, amelyek elsősorban a város és a városi élet köréből – már ez utóbbi közkeletű metafora is árulkodó lehet – merítik kiindulópontjukat.

Egy későbbi írással kezdve, az 1930-as *Zsvajgó természet* utolsó előtti ciklusában, az *Ásványok beszédének* élén a vas szólal meg. Az erősen ironikus sorok szinte értelemszerűen kihasználják azt a feszültséget, hogy amikor a vas mint szerves anyag kap hangot, azaz élőként szólal meg, akkor ez elbizonytalanítja szerves és szerveslenség és – másutt egyébként Kosztolányi által is az élet fölfejtethetetlen rejtélyeként, az átjelkesülés csodájaként olvasott – ellentétét, elválasztását. Sőt egyenesen olybá tűnik, ami a szerves élet – Kosztolányi másik sokat használt szókapcsolata ez – egyik fő funkciója, a részek egészévé illesztése, az kifejezetten a szerveslenség révén valósul meg: a vas afféle vértképző hatása révén. Az élettelennek az élő és szerves előjogai ellen föllobbanó efféle forradalmi lázadása társadalmi-ideológiai frazeológia megidézésével párosul, ami ugyanakkor az ironia kétirányú mozgása, hatása – vajon elevensége? – révén nemcsak az élőnek reflektálatlan előtérbe helyezését mutatja megmosolyogatóan alaptalannak, hanem a szerves és szerveslenség vitájában magán a megidézett terminológián is fogást talál: éppúgy ironikusan láttatja szervezett és szervezetlen alá-fölé rende-

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² KOSZTOLÁNYI Dezső, *Tanulmány egy versről* = K. D., *Nyelv és lélek*, Szépirodalmi, Budapest, 1971, 405.

lését, mint azokat a hierarchikus viszonyokat, amelyeket ez megkérdőjelez. Némi rövidítéssel idézem a *Vas* beszédét:

„Elöljáróban csak pár szót, többi szervetlen – és szervezetlen – társam, a kövek, ércék, fémek védelmében, akiket ti, főnnhéjazó szervesek és szervezettek, lelketlennek, élettelennek neveztek, mert nem értetek meg. Hát tudjátok, mi az élet? Először én, az égő meteor, hoztam hírt róla nektek, mikor lepottyantam erre a silány golyóbisra, mint túlvilági hírnök. [...] Ami értékes bennetek, az a vas. Ha véretek fogytán, akkor vasat esztek, hogy összeragassza testeteket. Abból mindenesetre kikerülne néhány silány vasszög. Én azonban világokat alkotok. Belőlem készítették az Idő híres vasfogát is, mely majd megrág mindnyájatokat.”³

Ami értékes és értéktelen – aligha meglepő Kosztolányinál – viszonylagosnak mutatkozik: a főnnhéjazó szervesek szervetlenné válva, vasszöggként, csak silány példányok lennének; az életet a lelketlen lét fölé emelő lüktetést a meteor túlvilági hírnök volta, evilágot éltető transzcendenciája, isteni jellege ellenpontozza; sőt a szerves rendszerek változékonyságát is kikezdi az élettelen világ állandósága, amelyet az „idő vasfogának” halott, legalábbis a művelt köznyelvbe szervesült metaforája foglal össze. Ez pedig ismét ironikus kifordításként olvasható, hiszen az emberi metafora úgy ruházza föl a szervetlent foggal, úgy adja neki a rágás képességét, vagyis antropomorfizálja, hogy mindez éppen az embert, az éltőt fosztja meg ezektől a rá jellemző sajátosságoktól.

Hasonló beszédhelyzet jellemzi a jóval korábbi, A Hétben 1911 elején megjelent *Monológ a szemetesládá előtt* című írást. Ugyan itt szó sincs arról, hogy a szemetesláda szólalna meg, a beszédhelyzetet körvonalazó első mondat azonban átadja a szót egy virradatkor hazafelé bukdácsoló alaknak – „a lump, a bolond” –, aki a szemetesládát mint szemetesembert szólítja meg, és „szomorúan, némi hamis pátosszal” intézi hozzá mondandóját. A szóláshelyzetben létrejövő kapcsolat természete szerint itt is ironikus, jóllehet egyszerűbben az, mint a *Vas*-ban. Ugyanakkor a szukcesszív elmozdulás lehetőségét hordozza magában a kétszeres távolítás: a cikk egy monológot közöl, amelyet a föltehetőleg nem is teljesen józan megszólaló sem vesz igazán komolyan... Ekként az újfent megidézett politikai beszédmódot is így egyszerre lehet komolyan venni, egyszersmind paródiaként olvasni. A cikk, egyúttal a monológ zárlatát idézem:

„Nekem azonban tetszenek ezek a proletár tárgyak. Azt hiszem, hogy ezek az igazi lázadók. Ha sokáig nézi az ember, így ebben a szurtos csendéletben, egyszerre megmozdul a sok csiri-csaré, és arról beszél, hogy minden egészen másképp lehetne. Csak látszólag némák. Alapjában protestálnak a polgári objektumok ellen, amelyek langyos szobákban, a kályha mellett nyújtózkodnak. Ha ők lennének urak. [...] Ha ezek a rongyok lennének az akták, a szabályok, a törvények, a remekművek, az ereklyék, a szentségek, ha ezek a karrierjük szeggett holmik érkeznének be, amelyek most utoljára farkasszemet néznek a hasznos tárgyakkal, mint a herceg ablaka és a pincelakás. Itt minden reggel kisöpörnek egy életet, egy egészen más életet, minden lehetőségével és feszülésével együtt. A sötétben egy szociális forradalom zajlik le. Egy föld alatti cirkulációt látok, amit nem vesznek észre a későn kelők, mert a gyökerei mélyre nyúlnak, és csak a színes felület ütközik a szemükbe, a termék és az eredmény, a kanálisok aránya, a szemét ragyogó virága. Bolondság, szeszély, talán örület, de így van. [...] Lehet, hogy nincs igazam. A szociálpolitikám tévedhet. De amíg meg nem hal az öntudatom az agyban és bírom a hangszálaimat, én pörölök az egyenlőtlen pörben, és ügyvédje,

³ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Vas* = K. D., *Sötét bújócscsa*, Szépirodalmi, Budapest, 1974, 572.

fiskálisa, kofája lesznek mindannak, amit eltemetnek [...]. Védelek benneteket is, sötét barátaim, ferde tárgyak, bús torzók, és egy halleluját kiáltok még, és előntelek a szavaim napsugarával. Ó, életek, ó, eltépett levelek. Ó, züllött babák!”⁴

A zárlat hangnemi kettőssége megfelel beszéd és némaság lebegtetésének. A „csak látszólag néma” tárgyak állítólag „protestálnak”, de hangjukat mégsem halljuk, csupán az azt feltárva elfedő monológot. Az „eltépett levelek” éppígy imaginárius karakterűek. Szinte kínálkozik, s a párhuzamként hozható Kosztolányi-intertextusok is arra sarkallhatják a befogadót, hogy ezt az írásra, az irodalomra vonatkoztassa. Ez a kísértés pedig picit kísérteties is – a monológ egy korábbi, a város szemetét jellemző részlete miatt: „Mennyi zsvij, hang, rongy mindenütt. Csupa papírszelet, tépett írás, ákombákom.”⁵ A *zsvij* mintha a *Zsvijgó természet* kötet címét idézné, az *Ákombákom* pedig Kosztolányi számos írásának összefoglaló vagy rovatcíme, amely cikkek tényleg apró szövegdarabok, rövid megfigyelések foltjaiból összerótt szövegeknek hatnak, nemritkán az utca forgatagából – hogy ne mondjam: abból, amit méltatlanul szemétként eldobtak –, a városi élet hordalékából emelve ki egy-két pillanatképet. Csakhogy a *Zsvijgó természet* 1930-ban jelent meg, s az *Ákombákom* is – bár maga a szó kezdettől jelen van Kosztolányi írásaiban – leginkább csak jóval később, legalábbis a háború után lesz önálló címmé, míg a *Monológ* sorai 1911-ben születtek meg. Az persze ettől független, hogy a cikk zárlatának „eltépett levelei” e kísértetiesként idézett sorokra utalnak vissza, hiszen a levél motívuma az ezekre következő mondatokban is megjelenik:

„Mennyi zsvij, hang, rongy mindenütt. Csupa papírszelet, tépett írás, ákombákom. Levelek, amelyeket elolvasásuk után nyomban összetéptek, vagy amelyeket el se küldtek, mert az emberek ma már habozóak, és elsápadnak a levélszekrény előtt, kiszámítják, hová esik az eldobott kő, mily csomókat bogoz egy szó, hová dőf a kés, s inkább lemondanak a tettről, széthányva mindent a szélbe. Ám az energia megmaradása nevében, hová lett a levélíró láza? Ha átveszi a posta, a kézbesítő a fürgeségével még mozgássá változtatja. Így azonban lekötvete tespéd minden.”⁶

Az energiamegmaradás törvénye – s egyáltalán a természettudományos gondolkodás hatása – másutt is főlrémlő tapasztalata Kosztolányinak, talán a bécsi egyetemi tanulmányok eredményeképp is. Amíg azonban a *Monológ*ban a cselekvés megszakadása kérdést indukál, hiányérzetet sejtet, *A gyermek arca* című írás épp ellenkezőleg, a mozgást a gyermeki idealitástól való távolodásként érzékeli, nem eleven életként, hanem az élet elevenségében éppen elhaló – korábbi megvalósulatlanságában pedig még teljes – ígéretként, a szervességet megbontó gépiességként:

„Amit tehát mi fejlődésnek és hasonlóknak nevezünk, csak szétterjeszkedés, dezorganizáció, elhasználódás, elernyedés, árnya az elmúlásnak, térfeladás, engedés az ideális követelményekből: a szépnak hasznossá válása. Az igazi testi és lelki szépség csak gyermekeknél található fel. A potenciális energia, amely maga a szépség és az erőtlenség, a fejlődés folyamán lassanként mozgási erővé változik, s belenyúl az életbe. Ez a csendes és szomorú lepergés, ez

⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Monológ a szemetesláda előtt* = K. D., *Álom és ólom*, Szépirodalmi, Budapest, 1969, 510–511.

⁵ *Uo.*, 510.

⁶ *Uo.*

a lejáró órának egyhangú munkájához hasonló haladás azonban maga az élet és maga a halál.”⁷

Ennél azonban érdekesebb lehet a *Monológ*ból hozott részlet ama meglátása, hogy a levél energiáját, ha elküldik, mintegy a posta és a kézbesítő viszi tovább; a levél az így képzett csatornán jut el addig, míg címzettjében a szavak visszhangra találnak. Mindez bizonyos értelemben átjárhatónak mutatja Kosztolányinál az emberi test határait, lehetővé téve a szervetlen behatolását a szervesbe, és fordítva: az élő élettelenben való folytatódását. Az érzékszervek státusza ennek megfelelően bizonytalanná válik, immár nem jelöli egyértelműen kint és bent határait, az érzékelt egyfelől közvetlen behatolhat a testbe magába, míg másfelől az érzékek hatóköre kitérülhet, s – jószerevével elszakadva az érzékelőtől – egész a távolba is kiterjedhet. Az elsőre, tehát a külsőnek az emberi testbe való behatolására lehet példa a *Két titkos hatalom* című írás, amely villamosságnak és zenének – „mind a kettő maga az élő titok” – rejtélyes találkozásáról, egybekapcsolódásáról szól:

„A tudósok pozitíve észlelték, hogy zenét tudunk előidézni hangszerek nélkül, és hallgathatjuk fül nélkül is, mert a hangok ilyenkor nem érzékszerveink kapuján jutnak hozzánk, hanem egyszerre ömlenek testünkbe, és áthatják, körülhízelgik, körülhullámozzák vérünket, csontjainkat, minden ízünket, összes szöveteinket úgy, hogy az ember mint egy médium áll a csapkodó zenehullámok végtelenségében.”⁸

Az elektromos impulzusokat hangokként érzékelő „ember mint egy médium” lesz tehát a két „élő titok”, azaz „tudomány és művészet” ama kézfogójának – legalábbis egyik – fizikailag értett színtere, közege, amelynek a test alárendelődik, majd hogyanem technikai kapcsolóelemévé válik. Ennyiben pedig a szerveség leginkább viszonyfogalomként jelenik meg, vagyis távlatról függő viszonylagos fogalomként, hiszen az ember, ki önmagában az élet rejtélye, az emberen túlmutató, időben és térben fölötte álló „két titkos hatalom” összekapcsolásában, azokhoz képest immár szervetlennek tud mutatkozni.

Kint és bent átjárhatóságának másik irányát az érzékek kiterjesztése jelzi. Csak egyetlen példával világítom meg az érzékelés hatókörének növekedtét, ami nem kis részben a környező világot összefűző zsugorító technikai vívmányok következményének látszik. A *Süketnéma város* a telefonok elhallgatásáról szól, annak az eszköznek időleges kieséséről, amely a várost éppúgy az emberi test folytatásaként, szerves élőlényként teszi megragadhatóvá, mint természetesen magát a távbeszélőt is:

„Három-négy nap óta megnémult és megsüketült ez a város, amely különben alig-alig tudja használni az érzékszerveit. Vakondokéletem élünk. Nem szólnak a telefonok. A kaucsuk-tölcsérek úgy merednek ránk, mint a néma szájak, és a kagylók, mint a süket fülek.”⁹

Csak röviden vetem közbe, hogy a kaucsuk-tölcsér, amelybe belebeszélünk, itt azért lehet a száj, mert annak meghosszabbítása, míg a kagyló – már csak fület idéző formája és neve folytán is – a fül kiterjesztése. Ámde az antropomorfizáció iránya könnyen megfordítható, amikor is a telefon a beszélgetőtárs, amelynek tölcésére a fül és kagylója a száj. A szöveg nem is fedi el ezt a kettősséget, mert rögvest ekként fordítja át a megszemélyesítést, az eltérő irányba mutató mozgást mutatva távlatról függőnek: „Elnémultak a csengettyűk is, hiába be-

⁷ KOSZTOLÁNYI Dezső, *A gyermek arca* = K. D., *Álom és ólom*, 265.

⁸ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Két titkos hatalom* = K. D., *Álom és ólom*, 255.

⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *A süketnéma város* = K. D., *Álom és ólom*, 634.

szélünk a telefonba, akárcsak egy halott fülébe súgnánk szavainkat, amelyeket már nem fognak fel az éber és munkás idegek.”¹⁰ Majd valamivel később:

„[...] a telefon érzékeny huzaljai máris szervesen bekapcsolódtak az idegrendszerünkbe. A telefon tisztázta és egyszerűsítette a lelki életünket. A telefon megadta a modern embernek azt a biztos tudatot, hogy mindenhalló. A telefon megteremtette az abszolút jelent. Valaha még létezett a múlt, amely már megtörtént, de még nem tudtunk róla [...] Általa a múlt öntudattá, valósággá, örök és boldog jelenné vált. Ebben a jelenben él – biztosan és bátran – az új ember, aki zseniális rovarként sok-sok mérföldre nyújtja ki tapogató csápjait [...]”¹¹

A cikk zárlatát inkább az érdekesség kedvéért idézem, alig több mint száz évvel Kosztolányi sorainak megjelenése után:

„Áhítatosan gondolok arra az időre, mikor nekünk is lesz amerikai telefonunk, a zsebünkben hordjuk a hangtölcsért, a kagylót, az összes szavak lehetőségét, ráállunk a villamossínre, a testünk elektromos teleppé válik, beszélhetünk akárkivel, aki – valahol messze – egy másik villamossínre áll. Csak utópisták álmodtak ilyen szépet. Hogy állandó közösségben legyünk mindazokkal, akik élnek, hogy egy fél másodpercig se áporodjanak el lelki gondjaink, hogy folyton valljunk, kérdjünk, gyónjunk, minden percben új, tiszta, egészséges helyzetet teremtsünk. Mennyi idegorvost tenne fölöslegessé egy ily technikai vívmány. Ez a közösség a költők ábrándja, az, ami megint felragyogtatná e szót: *emberiség*, az egy akol és egy pásztor bibliai álma.”¹²

A *Monológ a szemetesláda előtt* még egy gondolatát szeretném fölidézni, egyúttal visszatulva annak (jövőbe mutató) önértelmező karakterére. A monológot mondó lump így látja a szemetesládát: „Nekem ez a tarka bazár, ez a szomorú zsidvásár, ez az örült zenebona egy vázlat, amit most befejezek, egy bűvös szekrény, egy zsidbongó méhkas, egy lázalom, és összekötve az elszakadt szálakat, mindent rekonstruálok, művészettel és lélekkel egészzé formálok.”¹³ Ha Kosztolányi összefüggést tételez föl szervesség és (mű)egész fogalmai között, akkor ennek forrása közel sem föltétlen a dolog maga, hanem a művészi – ami itt azt is jelenti: befogadói – képzelet és érzékenység. Időben közel esik az *Én és a festő* című cikk fiktív dialógusa, amely hasonlóképpen fogalmaz a valóságot csak látszólag pontosan leképező tükör példája kapcsán:

„Vagy képzel-e rosszabb portrérajzoló a tükörnél, ennél a mindig kész, mindig igen hű és tehetségtelen kontárnál [...] De még a tükör sem adja az igazi képet. Kérdezz meg egy fizikust, s megtudod tőle, hogy az, amit az üveg foncsorja eléd ver, szintén csak képzeleti kép, melynek egymáshoz tartó sugarai a tükör háta mögött találkoznak, és csak ott, a metszési pontban van a valódi kép, amit a te emberi szemeid sohasem látnak. Ebből a természettudományi igazságból én egy mély művészi szimbólumot érzek ki. Az igazi művészet is mindig csak hangot üt meg, csak vázlatot ad, melyet a mi alkotó fantáziánk egészít ki a maga módja szerint szervesen egész alkotássá. Az összetartó sugarak csak egy darabig vannak meghúzva, és csak a képzeletben találkoznak, az olvasó, a képnéző, a zenehallgató képzeletében.”¹⁴

¹⁰ *Uo.*

¹¹ *Uo.*, 635.

¹² *Uo.*, 636–637.

¹³ KOSZTOLÁNYI, *Monológ a szemetesláda előtt*, 509.

¹⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Én és a festő* = K. D., *Álom és ólom*, 275–276.

Ha a *Monológ*ot mint (ön)tüköröt is olvashatónak tartottam, akkor alighanem hasonló módon hosszabbítottam meg az összetartó utalásokat. Olyan kapcsolatokat gyanítottam – mintegy szerves egységbe forrasztva néhány írást –, amelyek nem a szövegek afféle belső elemei, sajátosságai voltak, ahogy erre maga a cikk is figyelmeztetni látszik. Egyszerre csábít arra, hogy szerves utalásrendszert keressek, és leplezi le azt, ironikusan, hogy ebben én, az olvasó is lump és bolond vagyok, aki a napok hordalékai közt lát meg fejedelmi palotát. E „szétterjeszkedés” tehát – *A gyermek arcának szavait idézve* – akár „dezorganizáció” lehet, amely „azonban maga az élet és maga a halál”.¹⁵

Kosztolányi korában a *szerves egész* leginkább közhelyszámba menő fordulatként hathatott. Ez később is csak annyiban változott, hogy miközben a reflektált értekező nyelv kérdéssé és részben kétségessé tette a hozzá kapcsolódó előfeltevéseket, a napi kritika továbbra is előszeretettel – ha nem is tüntetően, de folytonosan – élt s él vele. Kosztolányi írásai nem képezik kitüntetett pontjait az ide vezető hatástörténeti folyamatoknak, s általuk a huszadik század eleje és vége között nem létesíthető problémátlan folytonosság. Amire azonban a kapcsolat fényt vethet, az a fogalom egy sajátos paradoxitása. Amennyiben manapság egyszerűsítést hordoz a szervesség bírálati eszméje, éppannyira anakronisztikus, sőt egyenesen egyszerűsítő, egysíkú, tehát szűklátókörű reflektált és közhelyes efféle szembeállítás Kosztolányira s korára pusztán visszavetíteni. Kosztolányi a *szerves egész* fogalmát még nem gondolkodói igénytelenséggel, hanem reflektálatlan természetességgel használta. És éppen ez a reflektálatlanság az, ami érdekesnek, sőt nyitottnak mutathatja a szervesség fogalmát, amennyiben lehetővé teszi, hogy az igen különböző összefüggésekbe illeszkedjék – nem szórmentén, hanem mintegy fesztelenül tűnjék föl újra és újra, változó kontextusokban. Jelentését nem tudományos precizitású reflexió rögzíti, hanem használatának sokfélesége teszi teheti összetetté. A fogalmak kritikátlan ritkítása pontosan ezt az összetettséget állítja lehetetlennek a jelenben, és teszi könnyen láthatatlanná, érzékelhetlenné a múltban. Ami egyúttal a reflexió fogalmát is sajátos paradoxitással ruhazza föl: amennyire rigorozitása könnyen redukcióba csap, annyira feltétele is a komplexitás bemutatásának. Utóbbi vonatkozásában pedig a reflexió a kontextualitással kerül korrelációba: azzal a Kosztolányi-féle tapasztalattal, amely különösen az Esti Kornél-írások összefüggésében beláthatóvá tette, hogy a fogalmak eltérő árnyalatú megjelenése nem föltétlen ellentmondás, de a szó használatának kreatív, nyitott és összetett potenciálját képes fölszabadítani. Ahogy az *Esti Kornél naplójából* „keltezett” *Ellenvélemények* zárata fogalmaz, ugyan más kontextusban, de ismét a szervesség fogalmával élve, és nyitottan az új összefüggésbe illesztésre: „Ezek a látszólag laza ellenvélemények szervesen összefüggnek egymással.”¹⁶

¹⁵ KOSZTOLÁNYI, *A gyermek arca*, 265

¹⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Ellenvélemények* = K. D., *Sötét bújócska*, 102.

BAZSÁNYI SÁNDOR

„Bácska a mi Gascogneunk”

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ *ESTI KORNÉLJÁNAK TIZEDIK FEJEZETE*
(MELY VIDÉKI TÖRTÉNET)*

(„Esti Kornél Portugáliából érkezett haza.”)

Nem véletlenül reménykedik az *Esti*-kötet tizedik novellájának névtelen elbeszélője, hogy a címszereplő – jó szokása szerint – „majd úti élményeivel hozakodik elő”; hiszen már a nyitómondatból kiderül: „Esti Kornél Portugáliából érkezett haza.” Ráadásul a tizennyolc fejezetből álló novellafüzér kellős közepén, vagyis a kötet szerkezet valóban hangsúlyos pontján egymás szomszédságába kerül a Bulgárián keresztül Törökországba utazó Esti sajátos nyelvi kalandjáról szóló *Kilencedik fejezet* és az ibériai félszigetről azonnal „egy budai kocsmába” látogató főhős humoros bácskai történetét magában foglaló *Tizedik fejezet* (amely eredetileg a *Bácskai kaland* illetve *Parasztkaland* címet viselte). A két anekdotikus jellegű novella tehát ugyanabból az alaphelyzetből nyílik két nagyon különböző világra: míg az előbbi az Esti-írások egyik gyakori motívumát, a külföldi utazást, annak szokatlan nyelvi vonatkozását ábrázolja valamiféle példázatformában, addig az utóbbiban a „virágok nyelvének” országából éppen hazatért világfi népies zamatú meséjét olvashatjuk „egy bácskai aranyparaszt leányáról, Zsuzsikáról”, aki – az Elingert vízbe lökő Esti-történet keretmotívumára emlékeztető alcím szerint – „beugrik a kútba és férjhez megy”. A teljességgel „új oldaláról” megmutatkozó Esti, akit a barátja eddig „csak afféle kákabélű, nemzetközi világhíróként” ismert, ugyancsak felkelti a vidéki témájú humoros anekdotára vonatkozó műfaji elvárásokat – a novellabeli hallgatóságában is, és a novella olvasójában is. Mely kettősfedezetű elvárás leginkább, mint mindig, a nyelv síkján, a nyelvhasználat közegében körvonalazódik, illetve kerül ezáltal a kötet egész poétikai összefüggésébe – mondjuk az alábbi kihegyezett kérdés formájában: mi köze van a „virágok nyelve” költészetének az ízes tájnyelvi fordulatokkal („makrapipa”, „komiszdohány”, „büdös gyufa”, „banyakemence” ...) fűszerezett kocsmai mesemondáshoz?

Lévén, végül is Esti Kornél mindig és ugyanúgy a nyelv közegében lubickol; a portugál tengerparton is, és a budai kocsmában is. Következésképpen ugyanolyan érvényes nyelvi kalandnak számít mindkettő: beszélgetni a „virágok nyelvén” a portugálokkal, vagy bor mellett fecsegni a gyerekkor világáról (vagy éppen lelkendezni egy török lánynak a török jövevényszavakról, vagy az ismeretlen szláv nyelven beszélgetni a bolgár kalauzzal, vagy a közös idegen nyelven a horvát jegyellenőrrel...) Sok-sok eltérő nyelvi helyzet, sok-sok külön világ – ámde egyazon nyelvi világszerűsége (az *Esti Kornél* című novellafüzéren) belül. És emlékezünk csak az *Esti*-kötet megjelenésének évében keletkezett, *A tíz legszebb szóról* elmélkedő Kosztolányi-cikk zárógondolatára (ezúttal a nyelvi különbségek legtágabb értelmében): „Egy

* Kötetbeli cím: *Tizedik fejezet*, melyben egy bácskai aranyparaszt leánya, Zsuzsika, beugrik a kútba és férjhez megy

új világ kezdődik minden nyelv küszöbén, a szépség új birodalma, új értelmi és érzelmi törvényekkel.” A „küszöbön” pedig nem megtorpanni, netán megbotlani kell, hanem átlépni rajta. Átlépni az egyik nyelvi „világból” a másikba. A „szépség” egyik „birodalmából” a másikba. Az egyik Esti-novellából a másikba. Követni a címszereplőt, aki például könnyedén átlép a bolgár kalauzzal folytatott beszélgetés vonatfolyosójáról a „parasztkaland” elmesélésének kocsmasztalához. A *Kilencedik fejezetből* a *Tizedikbe*. Vagy éppen a *Tizedik fejezet*en belül a távoli Portugáliából az ismerős Budára, és onnan tovább a gyerekkor Bácskájába. Bőven belefér az Esti-féle nyelvi összetapasztalatra, hogy időnként összeszikkrazzanak a nagyon különböző nyelvi helyzetek – ahogyan a főhős töröl metszett „bácskaióságán” meghökkenő barát érzékeli; vagy ahogyan a tág keblű és kíváncsi természetű olvasó sem tudja nem elemi örömmel fogadni a kötetben belüli téma-, műfaj- és hangfekvésváltásokat. Ahogyan a mozgékony főhőssel együtt ő is átlép az egyik nyelvi „világból” a másikba, anélkül meghozzá, hogy kilépne a novellafüzér – széttartó öntörvényűségében is zárt – nyelvi övezetéből.

Az 1933-as Kosztolányi-kötet egyik hiperaktív olvasója, azaz továbbbírója, Esterházy Péter a maga *Estijében* például többször is eljátszik a *Tizedik fejezet* Portugália-motívumával, logikusan (az Esti-logika értelmében) továbbfokozva így a nyelv- és nézőpontváltás szédületét – akár a hétköznapiság irányába lépve: „Ha a portugál a virágok nyelve, akkor a német mié? A káposztáé, lehetne szemtelenkedni.”; akár a közönségesség felé mozdulva: „Őn általkúrta hozzám a levágott ágakat?, álmélkodott Esti. Portugálul különösen az *által* csengett varázslatosan.”; vagy akár csak egyszerűen (parodisztikusan) trillázva egyet ama bizonyos virágnyelven: „Azt, hogy az én plezsöröm, hogy eljött e délutáni röpke teára, portugálul úgy kell mondani, hogy életem nagy röpke ajándéka, hogy e magányos délután folyamán magával találkozhattam. Ennél kevesebbet mondani prosztóság.” De akár esetenként elég lehet csak a jelzésértékű, mi több félbeharapott utalás a már-már önműködő Esti-toposzra: „Szerette a jelzőit. De azután, (hazatérve Portugáliából, ahol) hogy, hogy nem...” Hiszen jól tudja a Kosztolányi-értelmezéstörténet kiemelt fontosságú helyén tartósan berendezkedő Esterházy, hogy Portugália tulajdonképpen: színekdoché; amennyiben szóként, vagyis részként jelöli a nyelvet, annak egészét, a nyelvi tapasztalat teljes körű valóságát: szépségét és közönségességét, ismerősségét és idegenségét, hétköznapi szerepköreit és szépirodalmi távlatait. Mindazt a gazdagon rétegezett nyelvi valóságot, érzéki anyagszerűséget tehát, amely bőven fellelhető az eklektikusságában lenyűgöző, következőképpen olykor zavarba is ejtő *Esti*-kötetben – a „virágok nyelvétől” a keresetlen(nek tűnő) „vidékiesség” megannyi szófordulatáig. Portugália, pontosabban a portugál nyelv egyszerre vonatkozik: a(z idegen) nyelv idegenségére, a(z idegen) nyelv idegenségének leküzdésére, valamint – leginkább – a(z idegen) nyelv anyagszerű valóságának teljességgel le nem küzdhető, úgymond fenomenális idegenségére. Arra a telt tapasztalatra, amelyről maga Kosztolányi is ír *Portugálul olvasok* című 1923-as cikkében:

Így telt el a nyaram [Portugáliában]. Most pedig itthon vagyok, és eldicsekszem, hogy tudok portugálul, ami (...) nem megvetendő dolog. Mindenesetre csodálatos nyelv. Omlósabb, mint az olasz, gyengédebb, mint a spanyol. Egészen porhanyó latin.

A „porhanyó” portugál a – *Kilencedik fejezet* szerint – „tíz nyelven beszélő” Esti Kornél számára egyenesen: a „virágok nyelve”; legalább akkora élvezetet ígér neki, mint a harmadik novella lelkes diákjának a Fiumében végre meghallott dallamos olasz nyelv, amelyben voltaképpen ugyanolyan önfeledten lehet lubickolni, mint az Adria hullámaiban. A nyelvtanulásba

fektetett izzadságos munka tehát busásan megtérül a nyelvhasználat során adódó érzelmi örömeiben, vagy egyáltalán, a nyelv csakis önmagáért való, már-már nyers anyagszerűségének pusztá megtapasztalásában. Legyen szó akár a Calderón-fordítás kedvéért elsajátított spanyolról, ahogyan olvashatjuk Kosztolányi *Önmagamról* című 1933-as vallomásszerűségében. Vagy akár arról, ahogyan a beteg gyerekéért aggódó „bús férfi” múlatja az időt a kórházban: „Az egyszeregyedet mondtam olaszul / és angolul néhány virág nevét”. (*Most elbeszélem azt a hónapot...*) Vagy egyszerűen csak arról, ahogyan az átkóborolt pesti éjszakától büntudatos ifjú Esti gyakorolja a spanyol rendhagyó igéket kora reggel az albérleti szobájában.

„Bácska a mi Gascogneunk” – szól az elbeszélő egyik metaforikus fordulata. (Noha az 1932-es novella legelső megjelenésekor – és éppen a bácskai *Naplóban!* – még jóval egyszerűbb, azaz mindenféle költőiséget nélkülöző viszonyítást találunk ezen a szöveghelyen: „Bácska Gascogne-hoz hasonlít.”) De erről szól maga a nyelv is: a metaforikusságról; hogy tudniillik a nyelvben, a szépirodalmi nyelvhasználat során szoros kapcsolatba kerülhetnek egymással a valóságban egymástól nagyon távol eső dolgok: Gascogne és Bácska; a portugál tengerpart és egy budai kocsmá; a „virágok nyelve” és a bácskai tájnyelv. Egyáltalán, az egyik nyelv és a másik nyelv; az egyik nyelv külön világa és a másiké; az egyik fajtájú (témájú, műfajú, hangfekvésű...) szépirodalmiság és a másik; az egyik Esti-novella („melyben a bolgár kalaúzzal...”) és a másik („melyben egy bácskai aranyparaszt leánya...”)

(„Elcipelte egy budai kocsmába.”)

A Krúdy-elbeszéléseket, például az *Esti Kornéllal* rokonítható *Szindbád*-novellafüzér egyes darabjait idéző budai kocsmá mintegy félúton áll a Sárszeget magában foglaló bácskai vidék és a Portugáliával (is) jelölhető nagyvilág között. Olyan szimbolikus érvényű hely, ahol úgymond megpihen és számot vet a két – egymás vonatkozásában nagyon idegen – világ kulturális és érzelmi feszültségében létező Esti, aki tehát egyszerre „kákabélú, nemzetközi világjáró” és „talpig ember”, azaz bácskai. És széttekintve a Kosztolányi-életmű egészén, az egzisztenciális mérlegelés kitüntetett jelentőségű helyei közé tartozik még például a kert, ahol a harmadik éves „bús férfi” – miként a *Boldog, szomorú dal* beszélője – elszámol addigi életével; vagy az ágy, amelyben a fal felé fordul a *Ha negyvenéves...* kezdetű vers „józan és figyelmes” lírai énje...

Továbbá éppilyen szimbolikus helynek számít a „beteg, boros, bús, lomha Bácska”, azon belül Szabadka, ahol fel-felhangzik a „szegény kisgyermek” lírai vágya: „Hogy vágyom innen el, el messzire...” (*Ez a beteg, boros, bús, lomha Bácska...; Másként halálos csend és néma untóság...*) De még inkább gondolhatunk Szabadka fiktív párhuzamára: Sárszegre, ahol az Esti-kötet második novellájának kocsmából átalakított elemi iskolája található, és ahonnan jókora érzelmi nyomatékkal elutazik a harmadik novella érettségizett diákja. És ahol játszódik, a *Pacsirta* és az *Aranysárkány* című emblemikus regények mellett, a *Gőzfürdő* című 1914-es novella. Ráadásul a poros és lomha délföldi városnak még számos változata fellelhető a Kosztolányi-életműben, mint például a *Mátyás menyasszonya* című 1917-es novella – ezúttal – Sárosvár nevű települése, ahová „egy hónapi késedelemmel érkezik a budapesti divat”, és amelynek békés otthonaiban „Chopint játsszák a sárosvári lányok, sok érzéssel és igen rosszul”... *Sárszeg, Sárosvár* (esetleg *Aranysárkány*) – nyilvánvaló (hangzás- és jelentésbeli) kapcsolatban állnak az *Esti Kornél éneke* ars poeticus bűvárhasonlatának „szomorú sár” me-

taforájával: *Sárszeg* mint a „mélybe” (vagy magasba) törekvés óhatatlan megghiúsulásának a helye.

Jókora utat tett hát meg a novellafüzér hőse a *Harmadik fejezettől* a *Tizedikig* – szó szerint is, és képletesen is. A kilométerek számát tekintve is, és az érületi elmozdulás értelmében is. Amennyiben az 1903 nyarán Sárszegről pánikszerűen elmenekülő Esti, miután hosszú évek során keresztül-kasul bejárta Európát, immár megbékélt szívvel, sőt jóleső nosztalgiával gondol vissza a korábban még szenvedélyesen elutasított szülőföldre. Arra a bizonyos – a harmadik novella szavaival – „alföldi fészekre, ahol, nincs se folyó, se hegy, az utcák, az emberek egyformák s a napok, az évek bizony kevés változást hoznak”. Ahol „fullasztó, poros délutánok” és „hosszú, sötét esték” nyújtóznak; ahol „a könyvesboltok kirakataiba irkákat tesznek ki és naptárakat”; ahol „a színházban rossz darabokat játszanak”. És ahol saját vérmérsékletüknek megfelelően szenvednek a *Pacsirta* szereplői (a lemondó Vajkay Ákostól a forrófejű Ijas Miklósig); mely 1924-es regény – az *Esti Kornél* felől nézve – mintegy előzetesen kibontja az 1930-ban keletkezett *Harmadik fejezet* legelején álló *Sárszeg-bekezdést*, annak megannyi motívumát. De mondjuk az 1925-ben megjelent *Aranysárkány* tere is meghatározható az alábbi két mondat epikai feszítájában (az utóbbi egyúttal a regény emlékezetes záró fordulata volna az öngyilkos sárszegi tanár, Novák Antal túlvilági üzenetéről): „Köröskörül Sárszeg laposan, lepényszerűen terpeszkedett el a homokon.” – „... ott, ahol most van, a végtelen térben és időben, a világűrben és semmiségben, valahol a Vénusz és Szíriusz között, már boldog.” És valóban, a „laposan, lepényszerűen terpeszkedő” Sárszeg, lokális adottságai mellett, pontosabban által: a Kosztolányi-művekre jellemző beteljesíthetetlen boldogságkeresés, csillapíthatatlan boldogságihiány éppen adott helye. A regény végén parodisztikus-kozmikus összefüggésbe állított poros bácskai kisváros az emberi létezés egyik legegységibb vonatkozásának ad teret – ahogyan olvashatjuk is a *Pacsirta* ebédfejezetének legelején:

Sárszeg kis pont a térképen. Semmi nevezetessége sincs... (...) ... de vasárnap délelőtt a Szent István-templom előtt, a derült kék égben, láthatatlanul és irgalmasan, igazságosan és rettenetesen ott lebeg az Isten, ki mindenütt jelenlevő, és mindenütt ugyanaz, Sárszegen éppúgy, mint Budapesten, Párizsban és New Yorkban.

Az emberi létezés hiányelvű teljessége bárhol megélhető, Sárszegen „éppúgy, mint” Budapesten, Párizsban, vagy mondjuk Lisszabonban. És így minden egyes helyszín, legyen bármily „kis pont a térképen”: értékhordozó hely; pontosabban az értékhez (nevezzük „boldogság”-nak, „Isten”-nek, „mélység”-nek, „kincs”-nek vagy bármi másnak) való részleges (tragikus, komikus, szatirikus, ironikus, szentimentális, melodramatikus...) viszonyulás helye.

Teljes joggal adja hát *A parlagiság mint érték* címet Szegedy-Maszák Mihály a monográfiája *Pacsirtáival* foglalkozó fejezetének, amelyben így fogalmaz: „Sárszeg a nagy parlag szinekdochéja [miként Portugália meg a nagyvilágé], *ám egyszersmind* a költészet forrása.”; (kiemelés: BS) majd egymás után idézi Kosztolányi *Esti Kornél rímei* című 1930-as versének részletét és azzal egyidejű nyilatkozatát:

*Gyerekkorom, mindig téged kereslek,
ha járom a poros-boros Szabatkát.
Mióta labdám elgurult itt,
nem ér az élet egy fabatkát.*

Legnagyobb utamat hatéves koromban tettem meg. Szabadkáról Szegedre utaztam ekkor édesapám társaságában személyvonaton. Az út másfél óráig tartott, de ennél izgalmasabb, változatosabb, élményekben gazdagabb utazásomra nem emlékszem. (...) ... minden évben sok száz kilométert repültem vonaton, hajón, hogy kergessem ezt a gyerekkori ábrándomat, melyet nem sikerült elérnem soha.

Noha azért az arányosság – és a szóban forgó Esti-novella – kedvéért érdemes felidéz-nünk az *Esti Kornél rímeiből* a Lisszabonra és Budapestre vonatkozó részeket is; lévén a Szabadkáról szóló fenti négy sor mégiscsak a húsz tételből álló, rímes-demokratikus városkatalógus egyik darabja volna – a többi tizenkilenc mellett, vagyis az Esti-poétikára nagyon is jellemző, egyenrangúsító taxonómia jegyében:

*A vágy örökre visszavon
kék karjaidba, Lisszabon.*

*Budapest!
Itt éltem én! Lelkek közt! Csupa lélek!
Csupa test (...)
Rímet reád még! Színt, mely életemre
odafest!
Ha meghalok, mondjátok a síromnál:
Budapest.*

Szabadka tehát a gyerekkoré, míg Lisszabon a vágyé, Budapest pedig az életé. (Érdekes, hogy míg a novellafűzér hőse Sárszegen gyerekeskedett, addig az *Esti Kornél rímeinek* beszélője Szabadkán; többek között ezért sem lehet azonosítani a két Esti Kornélt – de még a novellafűzér egyes darbjainak Esti Kornéljai sem úgy azonosak egymással, mint egy valóságos életrajzi-jogi személy.) Mindazonáltal nem lehet eléggé hangsúlyozni a gyerek- és ifjúkor helyszínének jelentőségét Kosztolányi és persze Esti önképe, valamint világlátása szempontjából. És még akár az ő közös Bácska-kötődésük kései párhuzamaként is olvashatjuk a Szabadka melletti Palicson berendezkedő Tolnai Ottó visszatekintését: „Próbáltam elszakadni Palicsról, próbáltam Pestről írni, Csikágóról, a hetedik kerületről, valamint a Fő utcáról, ugyanis mind izgalmasabbak, mind bonyolultabbak kezdtek lenni az utazgatások Pestre.” Noha azért továbbra is nagyon érdekes a „sinóbusz Szeged és Szabadka között”, amely „tele csempészekkel, menekültekkel” ... De visszatérve az *Esti Kornél* szerzőjéhez és hőiséhez: ahogyan Szabadka megkapja a maga helyi értékét a negyvenes évei közepén járó Kosztolányi szemében, úgy Sárszeg is megtalálja a saját helyét az érett Esti finoman tagolt érzelmi háztartásában. Mi több, a novellaciklus főhőse rálel az először szenvedélyesen megtagadott, majd végül mégiscsak elfogadott szülőföld iránti összetett érzés legkézenfekvőbb – ugyanakkor legkevésbé összetett – műfajára és hangfekvésére is: a nosztalgiával átítatott emlékezés kocsmái anekdotizmusára, amely teljességgel beleillik az *Esti*-kötet poétikájának végtelen demokratikus eklektikájába.

A Portugáliából épphogy megérkezett, de már egy budai kocsmában az ifjúkora Bácskájáról adomáztató Esti olyan természetességgel veszi szájára az egykor használt tájnyelvi fordulatokat, mint amilyen elfogadó szeretettel beszél Kosztolányi a népies élménylírájáról is-

mert, szintúgy délföldi származású Tóth Kálmánról 1931. április 19-én, a Petőfi-epigonok közül kiemelkedő tizenkilencedik századi költő szülővárosában, Baján megrendezett emlékünnepeken – mely elfogadó szeretet, a Kosztolányira jellemző poétikai nyitottság mellett, köszönhető még a Kisfaludy Társaság nevében tartott beszéd legvégén pontosított szónoki helyzetnek is: „Itt, az ő szülőföldjén, mely az én szülőföldem is...” No és persze Esti Kornél szülőföldje is.

(„... ezt az újsütetű népmesét...”)

„Bizonyisten szeretném ezt az újsütetű népmesét lehetőleg derűsen befejezni s egy görögtüzes életképben bemutatni Zsuzsikát és Pistát, aki végre megkapja jutalmát és tejbén-vajban fürdik” – mondja a története lezárásához közeledő Esti Kornél. És valóban, a mesemondó eddig is megtett mindent a „derűség” fokozása érdekében; igazán színesen adta elő az egymásba szerelmesedő fiatalok és a zsupori apa történetét, miközben egy-egy külön bekezdésben szellemesen jellemezte is őket (az apáról: „– Gyerekkoromban azt hallottam, hogy a ládafiában tartja az aranyat...”; Zsuzsikáról: „– Zsuzsika a zárdába járt, franciául is tanult és zongorázni is...”; Pistáról: „– Tudott ez mindent. Tudott legalább ezer magyar nótát...”). Joggal következtethetnénk hát a „görögtüzes” zárlatra. Ám a tizedik novella, egyáltalán a novellafüzer olvasói jól tudják, hogy – függetlenül az éppen adott történet idilli vagy tragikus befejezésétől – az *Esti*-kötet poétikai keretfeltételein belül nincs helye a zökkenőmentes és magától értetődő megoldásoknak. Mert idézzük csak vissza az első novella műfajkritikai megjegyzését a banális véggel egyenértékű közhelyes kezdetről: „Minden regény így kezdődik. (...) Érdekcsigázás. Borzalmas.” Vagy a *Hatodik fejezet* zárlatának gúnyos utalását azokra, „akik az irodalomban lélektani megokolást, értelmet, erkölcsi tanulságot is keresnek”, netán közhelyesen boldog véget. De gondolhatunk akár a tizenkettedik novella kiszólására is az olcsó fogásokkal élő „hülye elbeszélőkről”, akik „olvasóikat is épily hülyéknek tartják”. És még hosszasan lehetne sorolni a novellák kényes helyi értékű műfajiságára, annak lehetséges veszélyeire vonatkozó megjegyzéseket. Egy biztos: a műfajtudatos Esti Kornél (és Kosztolányi) ezúttal sem pusztán újramelegíti a vidéki tárgyú, humoros anekdota langyos és olcsó egytálételét – noha a látszat tényleg erre utal.

Mert vegyük csupán a tetemes műfaj-parodisztikus előzményekre (Cervantes, Fielding, Mikszáth...) visszatekintő alcím csalóka hangfekvését: „*Tizedik fejezet*, melyben egy bácskai aranyparaszt leánya, Zsuzsika beugrik a kútba és férjhez megy” – ami egyszerre figyelemfelkeltő és félrevezető. Mintha csak valamiféle kételytől mentes elbeszélői kedély nyilatkozna meg benne. Mintha nem éppen a viszonylagosság eszméjén és gyakorlatán iskolázott Esti kételyekből fakadó álcájátéka nyilvánulna meg a jócskán túlbeszélt alcímben. Mint szinte a kötet minden egyes darabja esetében – a *Második fejezet* alcímének zavarba ejtő „Vörös Ökör” fordulatától az *Ötödik fejezet* már-már elviselhetetlenül hosszú címszalagján át a meghökkenítő voltában frappáns összefoglalással ellátott *Tizenhatodik fejezet*ig, „melyben Elinger kihúzza őt a vízből, ő viszont Elingert belöki a vízbe”. És az összes többi fejezet modoros alcímeinek ismeretében sem tudunk nem gyanakodni arra, hogy ha *nem is másról* lesz szó a *Tizedik fejezet*ben, mint amit a humoros alcím ígér, de azért *másról is* szó lesz benne; hogy az *Esti Kornél énekének* értelmében „fölszínes” alcím ezúttal is csak álcának fog bizonyulni, valamiféle „mélységek látszatának” – akár tragikus, akár poétikai kiterjedésű érzettel.

Ahogy a névtelen elbeszélő csalódik (tegyük hozzá azonnal, egyáltalán nem kellemetlenül) előzetes elvárásaiban, miszerint a Portugáliából hazatérő Esti „majd úti élményeivel hozakodik elő”, úgy az olvasó sem feltétlenül azt kapja, amit tűnik, hogy majd kap: kedélyes vidéki történetet egy bácskai lány és egy bácskai fiú szerelméről, megfűszerezve a fősvény bácskai parasztgazda jellemrajzával. Hiszen a történet – mint Estinél oly sokszor – most is csak ürügye a történetmondásnak, a történetmondás történetének. Minek következtében a tizedik novella betéttörténetének főszereplői – nem lesznek tényleges főszereplői egyúttal a novellának is. A délvidéki mese bájos alakjai még csak meg sem szólalnak; ámde helyettük is beszél, sőt egyenesen az ő nyelvüket beszéli a budai kocsmában adomázgató Esti, aki tehát ezúttal – a kötet novelláinak sorában először (de nem utoljára) – nem önmagáról, azaz nem valamelyik úti- vagy irodalmi kalandjáról beszél, hanem áttételes vallomást, felnőttkori hűségnyilatkozatot tesz, amelynek tárgya: saját gyerek- és ifjúkorának helyszíne, világa. Nem is az a lényeg tehát, hogy mi történik Zsuzsikával és szerelmével, hanem hogy mindez hol történik. És hogy mi köze van az elbeszélő Estinek a történet helyszínéhez. És hogy miféleképpen illeszkedik a tizedik novella Bácskában zajló betéttörténete az Esti-kötet egészébe. Hogy tehát miféle új elemmel járul hozzá Zsuzsika kútba ugrásának ötletszerű meséje a töredékes és homályos életrajzi háttérrel rendelkező címszereplő eleddig jórészt háttérbe szorított „vidékiességéhez”. A *főhős* Esti jellemének vagy legalábbis tulajdonság-együttesének árnyaltabb megjelenítését szolgáló délföldi szereplők cselekedeteit – éppen ezért – az *elbeszélő* Esti váltja szóra, nem egyszer magyarázza, értelmezi, mi több, általánosítja: „*Ha egy lány a kútba ugrik, az szeret valakit. Ez világos, értelmes, magyaros beszéd volt.*”; vagy: „*Alkonyatig egész csinos kis tócsákat köpködött össze [Zsuzsika apja]. Aki köpköd, az gondolkodik.*” (kiemelések: BS) Amikor a budai kocsmában iddogáló Esti, többek között, a falusi kocsmában vigadozó Pistáról beszél, amikor tehát megosztja egyszemélyes kocsmai hallgatóságával (és persze a kötet olvasóival is) Pista és Zsuzsika történetét, akkor mintegy újrateremtí ama bizonyos „világos, értelmes, magyaros beszédet” – a maga választotta műfaji kereteken belül.

Minek értelmében a novella teljességgel megőrzi, pontosabban meggyőzően utánozza a mesemondás élőbeszédszerűségét – például a hétköznapi, sőt népnyelvi fordulatok révén. Vagy éppen a figyelmes hallgatóságához (és így persze áttételesen hozzánk, olvasókhöz is) intézett kollokvialis gesztusok gyakoriságával (amit csak tovább erősítenek a beszédhelyzet nyomatékosító, bekezdésnyitó gondolatjelek): „– Hát Zsuzsikára emlékszel-e?” – „– Te azt mondod, hogy...” – „– Elég az hozzá, egyszer vasárnap...” – „– (...) Hát kérlek, ő...” – „– (...) Lásd, milyen a természet.” – „– Most figyelj ide.” – „– Mit húzzam-halasszam? Pista...” – „– (...) Mondd kérlek, minek tulajdonítod...” – „– Bizonyisten szeretném ezt az újsütetű népmesét...”

(„Úgyebár, eléggé változatos az élet?”)

A kétely nélküli mesemondást mímelő novella legutolsó bekezdése is kettős fedelűnek bizonyul; egyfelől tagadhatatlanul motoszkal benne valamiféle elemi tanulságvágy („mélység”), másfelől meg szerkezeti és stiláris helyi értéke kimerül az esetleges kocsmai beszédhelyzet könnyed („fölszínes”) megjelenítésében:

– *Úgyebár, eléggé változatos az élet? Nem, efelől igazán nem panaszkodhatunk. De tegyük hozzá, hogy nemcsak változatos, hanem mély értelme is van. Úgy ám. Hát sohase iszunk már...?* (kiemelések: BS)

Az „élet” értelmére irányuló (ál)kérdés természetesen feltehető; és a budai kocsmasz-talnál a bácskai ifjúságának jellegzetes alakjaira emlékező, anekdotázó Esti fel is teszi ezt a kérdést – úgy, olyan érvénnyel és súllyal, ahogyan ez a kocsmai retorika keretei között egyáltalán lehetséges. Az álkérdésre („Úgyebár [...]?”) adott banális válasznál („Úgy ám.”) azonban fontosabbnak bizonyul a novellát berekesztő tényleges és kedélyes kérdés („Hát sohase iszunk már...?”).

A *Tizedik fejezet* legelején Esti az ifjúkorára jellemző „rég, békebeli emberekre és eseményekre” tereli a szót, mely bájos munkahipotézis kitart egészen az utolsó előtti bekezdésig, annak műfaji kételyéig: „Bizonyisten szeretném ezt az újsütetű népmesét lehetőleg derűsen befejezni...” Majd azonnal hozzáteszi: „Sajnos, ez nincs módomban.” És nem is csak azért, mert alkatilag irtózik az epikai kiszámíthatóság mindenféle gyanús formájától, például a „gőrrögtüzes” finálétól, hanem mert időközben „kitört a háború”, ráadásul közvetlenül Zsuzsika apjának halála után. A közhelyes tanulságoktól óztkodó vagy éppen – miként most is – azokat parodizáló Estinek mintegy kapóra jön az első világháború okozta tragédia: Pista harctéri halála és az özvegy Zsuzsika elszegényedése. Noha azért a bácskai születésű világutazó mesélőkedve nem török meg:

Tudniillik az első lovasrohamnál úgy belecsepott egy gránát, hogy belőle egy térdkalács, egy rézptyke se maradt és lova is eltűnt szórén-szálán, mintha mindkettejüket elnyelte volna a föld, vagy mintha mindketten teljes fegyverzetben fölvtattak volna a Tejútra, az égnek erre az aranypallójára, és onnan berobogtak volna valami csodálatos és gyönyörűséges hadimennyszárgba [mely összetett szó egyébként a néhány sorral korábban említett »hadikölcsön« alaki párhuzama]. (kiemelés: BS)

Így tehát Esti tragikus tárgyú mondandója beletorkollik egy meseszerű hasonlatba (a *Hajnali részegség* „égi báljára” emlékeztető „hadimennyszágról”), amely már nem is annyira az elbeszélte történetet szolgálja, mint inkább színre viszi az elbeszélés mód elemi, a tárgy vidám vagy szomorú voltától immár független örömet, amely ráadásul visszatükröződhet – és vissza is tükröződik – az olvasás örömeiben.

A „békebeli” idők idéz, ámde a háborús évekbe torkoló anekdotizmus végül a műfaj kritikájához és megújításához vezet; amennyiben a kocsmaszalnál mesélgető Esti tényleg műfajtudatosan, azaz jókora nyelvi iróniával viszonyul az elbeszélte tragédiához, más szóval egyértelműen eltávolítja a (könnyed) nyelvet az általa jelölt (súlyos) dologtól. Végül is, a fecségő hősét ábrázoló Kosztolányi műfajszkepszisből táplálkozó műfajparódiája felhívja az olvasó figyelmét az *Esti Kornél* tizennyolc darabból álló szövegegyüttesének műfaji bizonytalanságára – mint egyébként a kötet sok más novellájának sok más részlete is, az *Első fejezet* programszerű műfaj-meghatározásától egészen a *Tizennyolcadik fejezet* váratlan allegorikusságáig.

A *Tizedik fejezet* kedélyesen banális zárata („... mély értelme is van. Úgy ám. Hát sohase iszunk már...?”) joggal emlékeztethet minket azokra az anekdotikus jellegű novellákra, amelyekben a hallgatóságát szórakoztató Esti (vagy a névtelen barát) egy-egy kollokvialis fordulattal vagy közhelyes összegzéssel fejezi be a meséjét – leginkább talán a „becsületes városról”, a „váratlan örökségről” és a „világ legelőkelőbb szállodájáról” szóló darabokban. Ráadásul a „fölszínes” novellazáratok kellőképpen ironikus fénytörésbe állítják a kötet még akár „mélyebbnek” tűnő darabjait is, így például a *Harmadik fejezetet*, annak himnikus végtrilláját

a „szent és imádott Itáliáról”; vagy egyáltalán, a „mélység” eszméjének elkötelezett hierarchikus irodalomszemlélet megannyi elvárását, beidegződését és közhelyét.

*

A novellaelemzés egy hosszabb munka részét képezi, amelyben az immár kritikai kiadásban is elérhető (szerk.: Tóth-Czifra Júlia, Veres András, Pozsony, 2011.)* 1933-as ESTI KORNÉL-kötet tizennyolc fejezetét az alábbi tíz szövegtípus szerint csoportosítom:

1. ELSŐ FEJEZET (mely bevezet a tárgyba és a műfajba)
2. MÁSODIK FEJEZET (mely gyermekkori próbatételről szól)
3. HARMADIK FEJEZET (melyben az utazásról mint valamiféle beavatásról van szó)
4. NEGYEDIK FEJEZET; HATODIK FEJEZET; TIZENEGYEDIK FEJEZET (melyekben a pusztá ötlet válik a szöveg meghatározó elvévé)
5. ÖTÖDIK FEJEZET; NYOLCADIK FEJEZET; TIZENNEGYEDIK FEJEZET; TIZENHETEDIK FEJEZET (melyek az írói életformát ábrázolják)
6. HETEDIK FEJEZET; KILENCEDIK FEJEZET (melyekben a nyelvről, az irodalmiságról esik szó)
7. TIZEDIK FEJEZET (mely vidéki történet)
8. TIZENKETTEDIK FEJEZET (mely városi történet)
9. TIZENHARMADIK FEJEZET; TIZENÖTÖDIK FEJEZET; TIZENHATODIK FEJEZET (melyekben látványosan kiteljesedik esztétika és etika kiazmusa, retorikai-poétikai tükörjátéka)
10. TIZENNYOLCADIK FEJEZET (melyben végül a halál kerül terítékre)

Az 1936-os TENGERSZEM-kötet ESTI KORNÉL KALANDJAI című ciklusának tizenhét darabja, valamint az író életében kötetbe fel nem vett Esti-novellák (vagyis azok a novelláknak tekintett Esti-írások, amelyeket a Réz Pál által szerkesztett legutóbbi összkiadás magában foglal: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ÖSSZES NOVELLÁI I-II, Budapest, 2007.) szintén elhelyezhetők ebben a rendszerben – mégpedig úgy, hogy egyes novellák akár két szövegtípushoz is rendelhetők (az általam második helyre sorolt lehetőségeket zárójelbe teszem):

1. nincs ide sorolható novella
2. az ESTI KORNÉL KALANDJAI-ból: (OMELETTE À WOBURN); (MARGITKA)
az önálló Esti-novellákból: BONCOLÁS
3. az ESTI KORNÉL KALANDJAI-ból: OMELETTE À WOBURN
az önálló Esti-novellákból: VÉR
4. az ESTI KORNÉL KALANDJAI-ból: KALAP; VILÁG VÉGE; A PATIKUS MEG Ő; VENDÉG; MARGITKA; (POFON); (KÉZIRAT); (HAZUGSÁG); (BOLDOGSÁG)
az önálló Esti-novellákból: ZÁR; PILLA; AZ ORVOS GYÓGYÍTÁSA; (TANÚ); (VÉR)
5. az ESTI KORNÉL KALANDJAI-ból: SAKÁLOK; POFON; CSEREGDI BANDI PÁRIZSBAN, 1910-BEN; SÁRKÁNY; KERNEL KÁLMÁN ELTŰNÉSE; BARKOCHBA; (GÓLYÁK)
6. az ESTI KORNÉL KALANDJAI-ból: GÓLYÁK; KÉZIRAT; HAZUGSÁG; BOLDOGSÁG; (BARKOCHBA)
7. nincs ide sorolható novella
8. az önálló Esti-novellákból: TANÚ
9. az ESTI KORNÉL KALANDJAI-ból: (A PATIKUS MEG Ő)

* Az elemzés során sűrűn támaszkodtam a kritikai kiadásra, annak tájoló jegyzeteire és kíséző tanulmányaira.

10. az ESTI KORNÉL KALANDJAI-ból: AZ UTOLSÓ FÖLÖLVASÁS; (VILÁG VÉGE); (VENDÉG)
az önálló Esti-novellákból: ESTI ÉS A HALÁL; ESTI MEGTUDJA A HALÁLHÍRT; ESTI KORNÉL VAL-
LÓMÁSA; (BONCOLÁS)

Persze lehetne csoportosítani az Esti-novellákat az elbeszélés mód különbözőségei alapján is, aszerint tehát, hogy melyik novellában miféle elbeszéléstechnikai körülmények között, milyen státusban tűnik fel Esti Kornél: hősként, második elbeszélő hősként, vagy csak második elbeszélőként. És noha a technikai különbségek a legtöbb esetben fontos szemléleti és ábrázolásbeli különbségeket is hordoznak, én mégis a vegyes szempontú (részben tematikus, részben poétikai) csoportosítást részesíteném előnyben. De a lehetőségek érzékeltetése végett azért röviden vázolom az 1933-as kötet elbeszéléstechnikai szempontú bontását is:

1. MÁSODIK FEJEZET; HARMADIK FEJEZET; ÖTÖDIK FEJEZET; NYOLCADIK FEJEZET; TIZENHARMADIK FEJEZET; TIZENÖTÖDIK FEJEZET; TIZENHATODIK FEJEZET; TIZENHETEDIK FEJEZET
az elbeszélő egyes szám harmadik személyben, kívülről láttatja Estit, illetve Esti történetét
2. (noha olykor az elbeszélő is az ábrázolt világ és életforma részesének tűnik; mint például a TIZENHETEDIK FEJEZET ilyesféle fordulataiban: „Sajnos, ma már csak kevesen tudják...”; „Abban az időben, amikor a budapesti kávéházakat...”)
3. ELSŐ FEJEZET; NEGYEDIK FEJEZET; HATODIK FEJEZET
az elbeszélő egyes szám első személyben meséli el Estivel közös történetüket
4. (noha az elbeszélő a NEGYEDIK és a HATODIK FEJEZET-ekben jórészt csak a kérdező vagy a szemtanú szerepét játssza; mely alárendelt szerepkör lehetősége már megjelent az ELSŐ FEJEZET legvégén)
5. HETEDIK FEJEZET, KILENCEDIK FEJEZET; TIZENEGYEDIK FEJEZET; TIZENNEGYEDIK FEJEZET; TIZENNYOLCADIK FEJEZET
az elbeszélő egyes szám első személyben hozza elbeszélői helyzetbe Estit, aki második elbeszélőként elmeséli a saját történetét
6. TIZEDIK FEJEZET; TIZENKETTEDIK FEJEZET
az elbeszélő egyes szám első személyben hozza elbeszélői helyzetbe Estit, aki második elbeszélőként nem a saját történetét meséli el

LŐRINCZ CSONGOR

Nyelvi próbatételek

A KÍSÉRLET ETIKÁJA KOSZTOLÁNYINÁL

Kosztolányi Esti Kornéljának népszerűsége vagy fontossága töretlennek mondható, aminek utóbb bizonyosan leglátványosabb példája Esterházy Péter *Esti* című könyve. Ugyan a szak tudományos recepció a 90-es évek Esti Kornél-eufóriája után mintha inkább a regényekhez fordult volna oda,¹ legalábbis az utóbbi években igazán erős olvasatok nem készültek a szóban forgó korpuszról, mégsem lehet feltétlenül következtetni ebből az Esti-korpusz megszólító erejének elhalványulására. Itt is azonban józanul meg kell állapítani, hogy az Esti-szövegek színvonala korántsem egyenletes, kissé túlbeszélt történetektől inkább csak vázlat- vagy szösszenetszerű írásokig esztétikai szempontból túl heterogén képet mutatnak, hogys em egységes interpretációnak lehessen őket alávetni. Kétségtelen azonban, hogy több Esti-elbeszélés nemcsak Kosztolányi, de az egész 20. század magyar elbeszélőművészetének csúcsát jelenti, és interpretációjuk korántsem mondható minden tekintetben lezártnak vagy akár megnyugtatónak. Meglehetősen széttartó értelmezéstörténetükről, benne a nyelviség iránti visszafogott érdeklődésről sokat elmond az, hogy pl. a bolgár kalauz történetét rendre kiváló irodalomértelmezők marasztalták el, Németh Lászlótól Németh G. Béláig (összhangban egyébként Babitscsal). Esterházy könyvében ez a novella viszont az egyik legintenzívebben jelenlevő darabja az Esti-korpusznak. Összességében sokatmondó zárókövetkeztetése ugyanakkor a recenzensnek, miszerint Esterházy könyvének „legerősebb oldalai ott és abban mutatkoznak meg, ahol és ahogyan a nagy előd felülmúlhatatlanságát megerősíti”.²

Friss értelmezések hiányában csak találgatni lehet az Esti Kornél-recepció aktuális vagy várható alakulásáról. Egy időben ideológiai talajon állva, utána meg éppen az ideológiai nyomás alóli felszabadulás élményeként, de még az általa meghatározott szükségletektől nem igazán szabadulva sokat értekeztek pl. homo aestheticus és homo moralis kapcsolatáról Kosztolányinál, ám furcsamód még senkinek nem sikerült érdemben kimozdítani eme „alakzat” megszilárdult értésmódjait,³ melyek lényegében előzetesen kodifikált értéktulajdonításokon, és egyként humáncentrikus felfogáson alapulnak (a „homo” az alapvető itt, utána következnek lehetséges-polemikus jelzői). Mély, nem-tisztázott ellentmondása a Kosztolányi-recepciónak, hogy a nyelvi idiomatikusság (és antropológiai funkciójának) kitartó szószólóját rendre ilyen absztrakt emberközpontú univerzálfogalmak mentén tárgyalják. Van azonban olyan központi alakzata, továbbá tematikus-narratív figurája, ill. nyelvi-textuális dimenziója

¹ Megjelent viszont az *Esti Kornél* „kritikai”-nak nevezett kiadása 2011-ben a Kalligram Kiadónál (szerk. Tóth-Czifra Júlia és Veres András).

² Kulcsár-Szabó Zoltán: *Lásd, szétbomlok*. Kalligram 2011/2. 95.

³ Lásd Mártonffy Marcell rokonszenves kísérletét: *A 'homo aestheticus' és az etikum kérdése. Egy Kosztolányi-alakzat értelmezéséhez*. Jelenkor 1997/3. 286–296. (Ez a tanulmány is kimaradt a „kritikai” kiadás leltárából.)

elsősorban az *Esti Kornélnak*, melyben a kétfajta aspektus nemhogy nem képez oppozíciót egymással, de kölcsönösen odahagyják rögzített kódjaikat és kimozdulnak az antropocentrikus világkép axiológikus vonzásából. Ez az aspektus: a kísérletszerűség, az experimentális létmód mozzanata. Kosztolányi ismeretesen visszatérően természettudományos, a kísérleti jelleget előtérbe állító metaforákkal írja le a fordítás nyelvi jelenségét. Az *Esti Kornélnovellák* pedig cselekményük szintjén gyakran kifejezetten eredet nélküli, önkényes kezdettel ellátott, azaz kísérleti történészként inszenírozzák magukat, kapcsolatba hozva a kísérletet szemléleti szinten a „lehetetlen”-nel, továbbá a „hihetetlen”-nel és a „valószínűtlen”-nel (vagyis pl. a fikcionalitással). Továbbá fontos – mind szövegszerű, mind általános világ- és individuumszemléleti – önértelmező metaforáik is összekapcsolhatók az experimentalitás kvázi-természettudományos dimenziójával.⁴ Olyannyira, hogy lényegében az irodalom is – szemben a tömegirodalommal – mint egyfajta kísérlet médiuma jelenik meg az *Esti-novellák* horizontján. Ha a populáris vagy tömegirodalmat végeredményben elég parafrazálni (ez pl. a *Kézirat* lehetséges üzenete), megfeleltetni bizonyos cselekménysémáknak és jelentéseknek, addig a szépirodalom olvasása maga is egy nyitott kimenetelű, fiktív kísérleti dimenzióba vezet, invenciót feltételez és ismeretelméleti vonatkozása van. (Vagyis nem valamely – irodalmilag mégoly informált vagy felkészült – homo ludens magatartásával tévesztendő össze.) Az *Esti-történetek* nagyrészt erősen példázatos jellege is alátámaszthatja ezt. A legnehezebb kérdés persze, mint mindig, most is az lesz, milyen módon (akár: nem) érhető tetten mindez a novellák nyelviségében, szövegszerűségében, fikciós vonásaiban az olvasás révén (túl bizonyos motivikus és narratív mozzanatok előszámlálásán).

Az antropocentrikus távlat uralma az *Esti Kornél-recepcióban* a narratív, de szemléleti szint kapcsán is mindenekelőtt abban jut kifejeződésre, hogy *Esti* nézőpontját az értelmezők nagy része kizárólagosnak véli. Hatásos, a szakirodalomban gyakran ismételt, ám ma már aligha igenelhető tézise pl. Szegedy-Maszák Mihály egykori írásának, hogy a történetek lényegében ürügyek *Esti* számára világtérképezésének kifejtésében⁵ (alighanem inkább csak a kevésbé sikerült vagy kidolgozott történetekre igaz ez, egy példa: *Esti és a halál*). Már azon írás kontextusában is nehezen feloldható ellentmondásba kerül ez a kijelentés a másik saroktétellel, miszerint *Esti* nem egységes figura.⁶ Ezt a kétféle tézist ismételtgették sűrűn utóbb az *Esti-recepcióban*, noha *Esti* nézőpontja exkluzivitásának értelmezői fenntartása egyfelől, a figura nem-egységes voltának hangoztatása másfelől nyilvánvalóan ellentmondanak egymásnak. (Egyik pólushoz sem illeszthető továbbá a nyelvjátékok pragmatista tételének hangoztatása az *Esti Kornél* kapcsán: a nyelvjáték értelmében vett szabálykövetés posztulátuma mégis miként kapcsolható össze a szubjektivitás nem-egységes jellegével, ill. az *Esti-féle* nézőpont kizárólagosságával?) Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy ez a kettősség részben az

⁴ Lásd pl. a híres helyet az értékviszonylagosságról, a morális kód összeomlásáról: „a jószág és a rosszóság” „[e]llentétek, az igazi, két ellensarki vég, de mindig természetes kölcsönhatásban vannak s a körülmények szerint váltakoznak, egymás nevét veszik föl, keringenek, átalakulnak, mint a pozitív és negatív villamosáram.” (*Tizenharmadik fejezet*) Az „egymás nevét veszik föl” utal arra, hogy mindezt nyelvi interakcióként vagy történészként is érdemes szemügyre venni. (A fenti helyhez vö. egyébként Nietzsche kitételét a *Menschliches, Allzumenschliches*-ben: „jó és rossz cselekedetek között nincsen nembéli, legfeljebb csak fokozati különbség”, KSA 2. Berlin/New York, 1980. 104.)

⁵ Az *Esti Kornél jelentésrétegei*. In: *A regény, amint írja önmagát*. Bp., 1998. 98. 102.

⁶ Uo. 107.

Esti Kornél poétikájának kétarcúságára is visszavezethető, arra, hogy a „regény” széttörése (vö. *Esti* összességében nem egységes figura) még nem vezet textuális fragmentáltsághoz az egyes novellákon belül (vö. *Esti* nézőpontja nem kérdőjeleződik meg radikálisan az egyes elbeszélésekben), vagy ahogy Kulcsár Szabó Ernő éppen húsz éve kellő pontossággal megfogalmazta: „A novellafüzér vagy regény kérdése nem érinti a történetek szerkezeti átértelmezését: a megszakítottság az egyes történetek szintjén nem válik poétikai szervezőelvvé.”⁷

Bizonyos poétikai-textuális szinteken azonban nagyon is van mód *Esti* elbeszélői beszédhelyzetének és tudásának vagy kompetenciájának árnyaltabb értelmezésére, rámutatva a szöveg általi feltételezettségére. A kilencvenes évek második felében újra megélték a recepcióban egyedül Palkó Gábor, illetve Molnár Gábor Tamás tanulmányai mozdították ki az *Esti*-nézőpont uralmát: Palkó narrátor és figura tropologikus viszonyának feszültségeit kimutatva,⁸ Molnár pedig a *Tizennegyedik fejezet* felülmúlhatatlan finomságú olvasásával, mely a fordítás-problémát egészen a betűszerintiségig követi, feltárva *Esti* perspektívájának nyelvi korlátozottságát, a szöveg(iség) felőli felülírhatóságát.⁹ Ezekben a tanulmányokban jut az *Esti*-recepció az *olvasás* szakaszába (túl pl. a metafikcionalitás, intertextualitás és bizonyos narratív alakzatok tényének pusztá megállapításán, ami még nem minősül interpretációnak).

Innen nézve az *Esti*-féle „kísérletek” jellemzői a következők lehetnek: önkényes, nem-motivált kezdet, ezzel együtt a véletlen szerepe; történésszerűség, ugyanakkor virtualitás; pillanatnyiság, lezáratlanság, energetikus rögzíthetlenség, deteleologizált karakter.¹⁰ Az *Esti*-korpuszban ismeretesen visszatérő kifejezések a „hihetetlen”, a „valószínűtlen”, sőt a „lehetetlenség” és szinonimáik, melyek kiasztikus módon cserélgetik tulajdonságaikat a „valószínű”-vel és a „hihető”-vel (tételezen ezt pl. a *Hazugság* és *Sakálok* c. novellák fejtik ki). Ez a „lehetetlenség” bizonyos értelemben maga a fikció, az, ami csak experimentálisan (nem tetikus módon) férhető hozzá, adjon hírt ez akár magáról a kísérlet lehetetlenségéről. A kísérlet fikcionális és referenciális vonatkozásai folytonos kölcsönhatásban léteznek.¹¹

Találhatók elszórtan példák a recepcióban is a kísérletszerűség kapcsán, méghozzá poetológiai értelemben – pl. Barta János leírásában Kosztolányi „humor”-áról (ma inkább iróniát mondanánk) a kísérletszerűség materiális jellemzői a szóválasztás szintjén is feltűnnek (mintegy Kosztolányi fordításról adott leírásaira rezonálva).¹² Barta negatív értékhangsúlyokkal ellátott jellemzése Kosztolányi iróniájáról paradox módon mégis pontosabbnak minősül, mint számos affirmatív diszkurzus, nála a „virtuozitás” kifejezést ugyanis az „experimentalitás”-ra lehetne kicserélni, ennyiben kísérletiség és fikcionalizálás interpenetráció-

⁷ *Törvény és szabály között (Az elbeszélés mint nyelvi-poétikai magatartás a húszas-harmincas évek regényeiben)*. Uő: *Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben*. Bp., 1996. 74.

⁸ Vö. Palkó Gábor: *Esti Kornél: Kosztolányi Dezső. Kosztolányi Dezső: Esti Kornél*. In: Kulcsár Szabó E. – Szegedy-Maszák M. (szerk.): *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*. Bp., 1998. 188–197.

⁹ Molnár Gábor Tamás: *Példázat és fordítás (Kosztolányi)*. In: Kabdebó L. et al. (szerk.): *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Bp., 1998. 366–372.

¹⁰ Ennyiben a kísérlet adományszerűséget feltételez, itt különösen jelentéssé a Jancsi Jánosról (köztudottan József Attila alakjáról) szóló kitétel a *Barkochba* c. novellában: „De hogy miért várt arra vagy erre, azt maga sem tudta volna megmagyarázni. A várakozástól voltaképp semmit se várt.”

¹¹ Vö. ehhez a kétféle narráció szintjén Palkó pregnáns megjegyzését: „Az egyik maszk, *Esti Kornél* az álarc önreflexivitásában érdekelt, míg a narrátor a maszk álarc voltának eltüntetésében.” *Esti Kornél: Kosztolányi Dezső. Kosztolányi Dezső: Esti Kornél*. 196.

¹² Barta János: *Vázlat Kosztolányi arcképéhez*. Uő: *Klasszikusok nyomában*. Bp., 1976. 450–451.

járól mint az irónia forrásáról van nála szó. Hasonló szóválasztás figyelhető meg Mártonffy Marcell elemzésében is, ahol a Barta-féle redukció kiterjed immár Esti mint narrátor elbeszélői magatartására is.¹³ A kísérleti létmód itt a narrátor személytelenítésében, diegetikus hanggá való redukciójában jelentkezik.

Nietzsche a kísérletszerűséget a morálképzetek viszonylagosítása mentén kiterjesztette magára a szubjektumfelfogásra is, pl. a *Morgenröthe* több pontján az experimentum témaköre a „saját magunkon/magunkkal folytatott kísérletezés” értelmében jelenik meg. Temporális értelemben ez nála egyszerre jelent ideiglenességet és utóéletet („*vorläufiges*” és „*nachläufiges* Dasein”-t, „átmeneti vagy posztumusz életet”), egyfajta „morális interregnum” formájában,¹⁴ egyes morális ideálok és autoritások leköszönte utáni beláthatatlan nyitottság nem-instanciálható létét mint köztességet. Ez a köztes-lét bizonyos értelemben a „keletkezés ártatlanságának” későbbi teorémájára is rímel, amennyiben a kísérletet lehetővé tévő kontingencia annak közegében szabadul fel. Ezek az összefüggések jelentkeznek az Esti-korpusz számos síkján, textuálisan pl. a tulajdonnév és performatív bonyodalmak dimenziójában, poetológiailag a fikcionalitás túldetermináltsága, a töredékesség és a variációszerűség, a narratív diszkurzus megosztása és a példázatosság kísérletei síkján, szemléletileg a szubjektumfelfogás, ill. az időbeliség koncepciója (középpontjában a véletlen, az előreláthatatlanság szerepével) szintjén. Jelen szempontból legérdekesebb experimentális vonásai e korpusznak a nyelv(iség) és esemény, valamint a velük kapcsolatban álló szubjektumpozíciók viszonyaira irányulnak, a nyelv (egyszerre materiális és immateriális) anyagszerűsége (a jelölő önkényessége) és a nyelvhasználatok, továbbá feltételezett intencióik közötti differenciák és kölcsönös feszültségeik értelmében (pl. az irónia jegyében) – együtt lehetséges etikai összefüggésekkel, elsősorban adomány és tanúságtétel kapcsolatát tekintve. Esti (mint író) számára szcenikus szinten is gyakran fokozottan jelentkezik az a nyelvhermeneutikai tapasztalat, mely már Humboldt-nál megértés és önmegértés kölcsönösségét afféle próbatétel függvényének tekintette: „hiszen az ember csak akkor érti magát, ha szavainak érthetőségét kísérletszerűen másokon vetette alá próbának (versuchend geprüft hat).”¹⁵ E helyen az „ember” fogalma is fontos lehet, amennyiben 1800 körül az egyetemes nyelv lehetetlenségének felismerése együtt járt az ember nembéli általánosságában megalapozott antropológiai természet viszonylagosításával. Következésképpen az lesz a további feladat, hogy a nyelv idiomatikus-ságának elsődlegességét Kosztolányinál az „ember” kulturális és antropológiai képzetének látens problematizálásával kössük össze.

A szóban forgó korpuszban a nyelv (egyes idiomatikus vonásai) általi megelőzöttség a kísérlet közege, ami viszont nem terjed ki a *szövegek* általi megelőzöttségre (ennyiben Kosztolányi műve ebből a szempontból sejtethetőleg nem lépi át a másodmodern korszakküszöböt, más szempontból viszont igen). Nietzsche a kísérleti létmódot ugyanis már a *Menschliches*, *Allzumenschliches*-ben az idézés vagy másolás szövegek közötti dimenziójával hozta összefüggésbe, a szövegek általi megelőzöttségre való kockázatos ráhagyatkozás értelmében.¹⁶ Ugyan

¹³ *Az én exodusa és az emlékezet iróniája*. In: *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*. 218.

¹⁴ *Virradat. Gondolatok a morális előítéletekről*. Bp., 2009. 280. *Morgenröthe. Gedanken über die moralischen Vorurtheile*. KSA 3. 274.

¹⁵ Wilhelm von Humboldt: *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues*. Uő: *Gesammelte Schriften* 5. Berlin, 1968. 377.

¹⁶ *Menschliches, Allzumenschliches*. KSA 2. 182–183. (221. aforizma)

az Esti-korpuszban is többször felbukkan az idézetszerűség és a szövegközöttiség mozzanata, ezek általában mégis a történet szintjén jelölt módon, *tematikus* értelemben vagy pedig e korpuszon belüli intratextuális kapcsolatok síkján jelentkeznek (egyes példák a későbbiekben még elemzésre kerülnek).

Az *Esti Kornél* első fejezete Esti és az elbeszélő hosszú idő utáni találkozását békekötésként írja le, amely megbocsátást, sőt felmentést szentesít („Aki nem fiatal, megpuhul, s meg tud bocsátani mindent. Még a fiatalságot is. Békülünk ki”, ill. „Most már vállallak”). A kettejük polaritása között vagy következtében létrejött vákuumot kell feloldani avagy döntésre vinni, a szerződés egyfajta kompromisszum ugyan, de döntésjellege is van.¹⁷ Ez a szövetségkötés vagy szerződés nyilván a társszerzőséget, a narratív pozíció megosztását tartja alapvetően szem előtt, ennyiben kísérletnek, nyelvi-irodalmi kísérletnek nevezhető. A szerző – „Kosztolányi Dezső” – a fikcionálás (ugyanakkor hitelesítés), míg Esti mint narrátor a diegézis funkcióját látja el e képlet szerint, ám ezek fel is cserélődhetnek közöttük, „egymás nevét” vehetik fel performatív módon (pl. tulajdonnév és aláírás kettősségének, heterogenitásának, de egymásra utaltságának értelmében). Ezzel az *Esti Kornél* metafikatív kerete ezt a kísérletjellegét vetíti rá a ciklus egészére, nyelvi experimentumként értelmezve azt, úgy azonban, hogy éppen nem annak tetszőleges voltát hangsúlyozza, hanem a szerződést lehetővé tévő döntéskaraktert helyezi előtérbe. Ezt azonban nem annyira mint kiegyenlítést, hanem mint az irodalmi produkció előfeltételét emeli ki, egyfajta elhárítást (visszatartást) a „lásd, szétbomlok” szükségállapotának tapasztalatával szemben. A kísérletszerűség mint létmód és attitűd, a szükségállapot általi kikényszerített döntés tehát összekapcsolja egymással a szubjektum nem-egységes jellegét az elkerülhetetlen döntéskarakterrel: ebben az értelemben lehet feloldani a nem-egységes Esti vs. exkluzív (a történeteket ürügyként kezelő) Esti közötti ellentmondást.

A szerzői név, valamint a cím kijelölésének direktív beszédaktusa feltűnően motiválatlan jellegű, ami ismét a kísérlet önkényes eredetét vagy a referenciális eredet hiányát hangsúlyozza („A címet nagyobb betűkkel nyomtatják.”). Az egész folyamat azonban a megbocsátásra mint performatív aktusra épül és innen nézve nyilvánvalóvá lesz, hogy a ciklus nem csak nyelvi-irodalmi kísérletként, de kvázi-etikai próbaként is olvasható számos pontján, így pl. a bolgár kalauz ugyancsak „játékos” kísérletként induló történetében, amely – legalábbis Esti horizontjában – a megbocsátás jelenetével, affirmatív aktussal végződik („Az, amit tettél, nem volt szép, de tévedni emberi dolog, ez egyszer megbocsátok.” Majd bolgárul csak ezt kiáltottam feléje: *Igen*.”). A megbocsátás és analógiái vagy ekvivalensei (felmentés), de negatív megfelelői (elítélés) is viszont az első fejezet értelmében rávetíthetők Esti és a névtelen (?) elbeszélő akolitikus viszonyára,¹⁸ de akár az elbeszélő diszkurzus és az általa mozgásba hozott nyelvi anyag közötti relációra a ciklus egészében. A fentebb említett nyelvi-textuális

¹⁷ Az „alku”-hoz vö. Palkó figyelemreméltó elemzését: *Esti Kornél: Kosztolányi Dezső. Kosztolányi Dezső: Esti Kornél*. 194.

¹⁸ Az „acolyte” Derrida értelmezésében itt bizonyos (nem referencializálható) beszédaktusok kísérőjét, tanúját jelenti, vagyis narratológiai értelemben az elbeszélőt mint Esti tanúját, de fordítva is. Vö. Jacques Derrida: *Le Parjure. Perhaps: Storytelling and Lying (>abrupt breaches of syntax<)*. In: C. Jacobs (szerk.): *Acts of Narrative*. Stanford, 2003. 195–234.

szempont itt tehát a performatív szinten konkretizálható.¹⁹ Vagyis a kísérletszerűség a nyelv performatív dimenziójára is vonatkozik (bizalom, adott szó, megbocsátás, hazugság, hamis eskü, szégyen stb.), amire ugyancsak a bolgár kalauz története az egyik legjobb példa, amennyiben ennek cselekményét Esti kvázi-hazugsága indítja el.

A bolgár kalauz története egyike a legösszetettebb és legnehezebben értelmezhető Esti-novelláknak (léteztek olyan vélemények is, miszerint Kosztolányi itt nyelvfelfogásának egymással nem könnyen összeegyeztethető elemeit kapcsolta össze narratív-allegorikus formában). E novella értelmezési nehézségeit elsősorban az a narratív körülmény adja, hogy történet és elbeszélés nem választhatók szét, amennyiben a kalauz történetét, egyáltalán világát sem Esti, sem az olvasó nem ismerik (meg),²⁰ továbbá azáltal, hogy magát az elbeszéltséget mint olyant a szöveg mégis jelezni kényszerül (pl. a végén, amikor Esti „néma pillantását” csakis a hallgatónak vagy olvasónak tudja megmagyarázni: „azt fejezte ki...”). Így a szöveg narratív beszédhelyzete már kezdettől fogva magába sűríti az igazmondás, bizalom, hamis eskü, megbocsátás komplexumát. Nyilvánvaló, hogy az egész cselekmény Esti tettetésével, egyfajta hazugsággal (ami a kalauz bizalmát feltételezi) kezdődik el.

Esti ebben a történetben is „a lehetetlent kísérli meg”, elbeszélgetni egy olyan nyelven, melyből csupán pár szót ismer. Itt most a nyelvi kísérlet antropológiai implikációi érdekesek, az ember-állat distinkcióra nézve. A kalauz személyes narratívája ismeretlen marad Esti számára, csak egyes tárgyi elemei kerülnek a szeme elé: egy fénykép, mely egy kutyát ábrázol, valamint két zöld csontgomb. Ehhez társul a kalauz hirtelen sírva fakadása, amit Esti nem tud mire vélni, de megpróbálja szegényes nyelvi eszközeivel vigasztalni a kalauzt: „Keményen megragadtam a kalauz két vállát, hogy lelket öntsek beléje, s fülébe ezt kiáltottam bolgárul háromszor: *Nem, nem, nem.*” Erre azonban a kalauz „tökéletesen megváltozott” hangon „kurta, éles kérdéseket” intéz Estihez: „Ha az előbb azt mondtad, hogy *igen*, miért mondtad nyomban utána, hogy *nem*? (...) Vallj színt. Hát *igen-e*, vagy *nem*?” Elképzelhető, hogy a kalauz gyászolja a kutyát, akiről már csak a fényképe maradt. Esti frivol viselkedése a gombokkal („Csörgettem a két gombot, játékosan...”) afféle megcsúfolása a kalauz érzelmeinek, ezért is változik meg a viselkedése. Esti a kalauz kérdéssorozatára nem válaszol semmit, csak fölényesen végigméri, másnap reggel érkezése előtt mégis megváltozik a kalauz viselkedése: „Csak állt-állt mellettem hűségesen, mint a kutya. Ismét beszélt, halkán, folyamatosan, föl nem tartóztathatóan. Talán mentegtetődött, talán vádaskodott az éjszakai kínos jelenet mi-

¹⁹ Érdekes lehet utalni arra, hogy az Esti-féle bevezető fejezet kettős alakjának és írásmagatartásának szcenikus szuggesztíója még – az *Esti Kornéltól* inkább, persze jó okkal idegenkedő – Babits 1936-ban írt Kosztolányi-nekrológiáján is érezteti hatását: „Ez mind igaz; de mily hamisan hangzik mindez, ha őrá gondolok! Úgy érzem, hogy itt áll mögöttem, beletekint az írásomba, neveti pátoszom, s ingerkedve ismétli jelzőimet. 'Időszerű?' 'Őszinte?' 'Mindenkihez szóló?' Hirtelen elszégyellem magam.” (Babits Mihály: *Kosztolányi. Uő: Esszék, tanulmányok II.* Bp., 1978. 517.) Kosztolányi itt a már nem élő, de Babitsban – írás közben! – ott élő (túlélő) tanú, ő tanúsítja Babits írását, írásaktusát, nem feltétlenül annak intencionált értelmében, ami az írás feltételezett alanyának, pontosabban nyelvi magatartásának meghazudtolásához vezet, ezen szubjektum szégyenét előidézve.

²⁰ Mindjárt a bevezetésben a szöveg egy mediális metaforát is alkalmaz erre a jelenségre, a „zene és magyarázó fölírások” nélküli „némafilm” példáját. Az elbeszélés fontosságát a történettel szemben az Esti-korpuszban Szegedy-Maszák Mihály hangsúlyozta (*Az Esti Kornél jelentésrétegei*), de még genette-i narratológiai alapokon.

att, nem tudom, de arcán mély megbánás, szívbéli töredelem mutatkozott.” A kalauzt Esti a kutyához hasonlítja, vagyis a kutya-kalauz viszony (utóbbi ismeretlen történetében) mintegy rávetül a kalauz-Esti kapcsolatra (történet és elbeszélés kölcsönösen egymásban tükröződnek). Esti megbocsátásként inszenírozza a végső elválást és a kalauz korábbi „kérdését” igen-nel „válaszolja meg”, pontosabban (a szöveg szerint) megvallja azt: „... egy néma pillantást vettem feléje, mely ezt fejezte ki: 'Az, amit tettél, nem volt szép, de tévedni emberi dolog, ez egyszer megbocsátok.' Majd bolgárul csak ezt kiáltottam feléje: *Igen*.”²¹ Itt viszont a kalauz emberi tulajdonságot vesz fel („tévedni emberi dolog”), míg előbb a „hűség” volt az állapot interpretánsa (vagy fordítva). Ez az „igen” az egyik legtöbbször elismert igazság az Esti Kornél-korpusz számos igenje között: egyszerre jelent *döntést* (az „igen vagy nem?” válasza értelmében), megbocsátást és búcsút, bizonyos értelemben Esti testamentumát a kalauz számára. Ez a testamentum – mint az „igen” adománya, egyfajta afirmáció vagy ellenjegyzés – mélyen át van itatva a novella önreflexív kódja szerint az egyedi tanúskodás mozzanatával, hiszen a kezdet szerint: „Ott történt velem ez, amit kár volna elhallgatnom. Végre akármikor meghalhatok (...) s másvalaki – ebben bizonyos vagyok – ilyesmit nem élhet meg soha.”²² (Persze, a történet maga éppen egyetlen nagy „elhallgatás” története, ez a feszültség a narratív kód és a történet szintje között maga is többször elismert forrása lehet.) Az „igen” viszont bizonyos értelemben a „hűség” nyelvi jelölője, vagyis Esti a nyelvi szinten viszonzozza a kalauz hűségét. Ez a „megbocsátás” itt alighanem a lelkiismeret instanciáját is feltételezi, a „megesett rajta a szívem” fordulatban, ami itt ugyanakkor feloldhatatlanul kétértelműnek bizonyul, hiszen nem lehet bizonyossággal megadni, hogy Esti a kalauzt állítólagos szomorúsága miatt sajnálja vagy pedig a bizalmával való visszaélése (áldozattá – áldozati állattá? – tétele) miatt. Ugyanakkor Esti nyelve további magyarázattal szolgálhat: a „megesett rajta a szívem” formula visszautal a „mint aki szívszélhűdés következtében szörnyethal”-ra (pár mondattal fentebb), azaz Esti mintegy a visszavonhatatlan búcsú távlatából „bocsát meg” a kalauznak (akinek „arcán” „szívbéli töredelem mutatkozott”), ennyiben akár önmagát mint halandót is sajnálhatja (ezért testamentum jellegű a novella zárata).²³ Újabb példa ez arra, hogy a megbocsátás (mint tanúság és adománya) nem szuverén aktus eredménye, pl. azt sem lehet tudni, *kinek* is bocsát meg igazából Esti (a „talán mentegetődött, talán vádaskodott” kettőssége órá

²¹ Fontos újtestamentumi helyet idéz ez a szövegrész a „színt vallás”-ról, a korintusiakhoz írott második levél elejéről: „Hát ezt akarva, vajjon könnyelműen cselekedtem-é? vagy a mit akarok, test szerint akarom-é, hogy nálam az igen igen, és a nem nem legyen? De hű az Isten, hogy a mi beszédünk hozzátok nem volt igen és nem. Mert az Isten Fia Jézus Krisztus, a kit köztetek mi hirdettünk, én és Silvánus és Timótheus, nem volt igen és nem, hanem az igen lett ő benne.” (Kor II,1,17-19) Itt történet és elbeszélés ismét nem különböztethető meg, amennyiben Esti a kalauz feltételezett beszédét *idéztként* „hallja” (amúgy Esti „kísérlete” igencsak súrolja a „könnyelműség” határát, hogy végül egyfajta „igen” zárja le, persze meglehetősen ambivalens módon).

²² Esti a „beszélgetés” után a következőképpen merül álomba: „Oly gyorsan aludtam el, mint aki szívszélhűdés következtében szörnyethal.”

²³ Abban az értelemben, hogy a novella eleje a tanúságtétel szinguláris státuszát a halál távlatából emelte ki, éppen a a „szív”-re utalva: „egy hajszalér megpattan a szívben vagy az agyban...” (ez a szószerintiség szintjén összekapcsolható a „szívbéli töredelem”-mel). A novellát tehát a „halál” motívuma keresztezi többszörösen is – ugyanakkor a „szív” szó paraszémikus, majdhogynem aleatorikus viselkedése, intratextuális idézetszerűsége különböző, literális és átvitt jelentésszinteket hoz kapcsolatba („megpattan a szívben”, „szívszélhűdés”, „szívbéli töredelem”, „megesett rajta a szívem”).

is érvényes). Ugyanakkor azonban feszültség is képződik a halál (a végesség felülírhatatlan időbeliségének) anticipációja és a performatív nyelvi esemény között, legalábbis nem feltétlenül áll fenn folytonosság közöttük, noha egymást feltételezik.²⁴ Viszont ezt a – saját halál-felé-való létre irányuló – anticipációt éppen a – másiktól veendő – búcsú, benne a bűnösség interszjektív eredetű tapasztalata válthatja ki Estinél, így az „igen” itt egyszerre a halál „elmúlt jövőjének” és a másik tanúsítási igényének, egyként mint hívásnak egyfajta pecsétje, aláírása vagy ellenjegyzése.

Mindenesetre, két (három) szint különül el itt egymástól, a kalauz ismeretlen története és Esti színészkedése, ami itt kivétel az olvasóval fenntartott kapcsolat, vagyis Esti elbeszélői magatartására (amennyiben a „megbocsátás”-ról szóló kitétel óhatatlanul az elbeszélés diszkurzív szintjére visz át, nem lévén része az elbeszélő történetnek, hanem annak – parciális – interpretánsa), továbbá a szöveg metafiguratív, ill. hermeneutikai síkjára is, amennyiben Esti immár az olvasó előtt is elhallgat valamit. (Ezzel az elbeszélés szintjének ambiguitása a nyelvi aktusok megismerhetetlenségét vagy intenciójuk kommunikálhatatlanságát a saját nyelvbe helyezi át, „a saját idegenségé”-nek értelmében, vagyis a saját nyelv meghaladhatatlanságán túl éppen eme nyelv idegensége, intranszparenciája a téma.) Ez a kettősség viszont problematizálja Esti „színt vallásának” – egyáltalán elbeszélői tevékenységének – igazságát, ennek megállapíthatóságát, sőt Esti narratív szuverenitását. Ahogy az inszcenizált „megbocsátás” szintjén is (ami anakoluthonként kényszerítően az elbeszélés diszkurzív síkjára vezet, hiszen Esti „néma pillantását” nem magyarázhatja meg a kalauznak, csakis hallgatóságának):²⁵ az ennek alapjául szolgáló felmentés generatív elve – „tévedni emberi dolog” – egy szólás, amelyet Esti a korábban az animális jeggyel felruházott kalauzra alkalmaz, ennyiben akár hamis tanúnak is nevezhető.²⁶ Legalábbis amennyiben a megbocsátás az „emberi” jegyében kötött szerződésre utal vissza, ennyiben nem adomány. Ez a szöveghely a novellára általában jellemző nyelvkritikai vonást terjeszti ki „ember” és „állat” megkülönböztetésének nyelvi, generatív alapjára: a hivatkozás az „emberi”-re itt egy metaforikus aberrációt idéz elő, önkényessége – az „ember” megnevezése – napvilágra kerül (párhuzamosan Esti elbeszélői szuverenitásának megkérdőjelezésével). Nyilván az (ön)íronia effektusa ez, emellett „ember”

²⁴ Vö. Derrida de Man-tól származtatott különbségtevésével az időiség és a megbocsátás irreverzibilis megszakítást, „forradalmi cezúrát”, sőt „a történelem végét” implikáló eseménye között: *Das Schreibmaschinenband. Limited Ink II. Uő: Maschinen Papier*. Wien, 2006. 89.

²⁵ Ezen a ponton az elbeszélő diszkurzus és az anyanyelv (lingvisztikai parciálisának) kapcsolatáról mint nyelvszemléleti vonásról lehetne értekezni. Különösen annak tudatában, hogy ez a mozzanat erősíti meg történet és elbeszélés szétválaszthatatlanságát: Esti szavai szerint a kalauz „biztosította” őt, hogy „nyomban jön s akkor majd elmondja a végét, ennek a kutyateremtette bolondságnak a csattanóját...” A „kutyateremtette” kifejezés megelőlegezi Esti diszkurzusában a kalauz által mutatott, kutyát ábrázoló fotót mint motívumot, ami ismétcsak az elbeszélői hitelesség problémájára utalhat vissza (Esti nem tudhatja, mit mond a kalauz, elbeszélése magyar nyelvi idiomatikus fordulattal él; további példa erre a „szívbeli töredelem” a kalauz arcán és az erre következő „megesett rajta a szívem”).

²⁶ Esti itt a megbocsátás ezen prezentációjával lényegében (pl. elbeszélői) szuverenitását igyekszik helyreállítani („én megbocsátok neked”), amivel a megbocsátás mint adomány (Vergebung, forgive, pardon) meghazudtolása történik Derrida szerint, hiszen ez az adomány nem tekinthető a megbocsátó alany birtokának, sokkal inkább „lehetetlen”-nek kell lennie, azaz nem normatívnak vagy normalizálónak, hanem kivételnek, megszakítva a történeti időbeliséget. Vö. Derrida: *Jahrhundert der Vergebung*. Lettre International 2000 tavasz. 10–18.

és „állat” nevei kiasztikus módon felcserélődnek egymással (akárcsak „a pozitív és negatív villamosáram”). A megbocsátást elvben hitelesítő *legitimációs* instancia, a szólás eme ironikus jellege anakoluthonként lép fel,²⁷ ezáltal megbontva annak autorizációját, ill. mentegetési funkcióját, mintegy lehetetlenné téve a megbocsátást. Ennek aktusa – egyes szám első személyben, főleg pedig az „ember” univerzalitására hivatkozva eközben – mint egyfajta „belső szó” nem-kijelenthető, nem-kimondható.²⁸ Ennyiben a szólás – sőt az „ember” jelölő maga – mint önkényes nyelvi tételezés nyilvánul meg.²⁹ Vagyis a megbocsátást autorizáló (mentegető) lelkiismereti instancia (az „ember” generikus-generatív elve) olvashatatlan marad, ezáltal pedig Esti – hallgatókhoz vagy olvasókhöz intézett – „vallomásának” performatív értéke, elbeszélői magatartásának hitelesíthetősége is viszonylagos lesz. A „megbocsátás” tulajdonképpen az elbeszélés szintjén hangzik el, a hallgatókhoz (olvasókhöz) intézve, Esti itt mintegy önmagát mentegeti, a „sajnálát” ambivalens nyomatéka (intranzitív jellege), a „megbocsátás” Esti-féle nagyvonalúsága mondhatni inverz bocsánatkéréshez vezet (Esti önmagának szeretne megbocsátani, ill. rejtett módon felhívni hallgatóságát a neki járó megbocsátásra). Végső soron, implicit módon az elbeszélői tevékenységet, ennek eseményét mint olyant mentegeti Esti (a megbocsátás és mentegetőzés mindig kitörölhetetlen történéseket feltételeznek), ennek magának szeretne megbocsátatni. Ez a mentegetés viszont bizonyos értelemben maga az elbeszélés (performatív síkja), vagyis nem metanyelvi funkcióban fogant, nem egy őt megelőző nyelvre utal vissza (inkább annak hiányára) – és innen válhat értelmezhetővé számos Esti-novella felütése, a „szólt Esti” fordulat (mely kezdettől fogva magára a történetmondásra mint beszédcselekvésre helyezi a hangsúlyt).

Ez a zárlatfunkció azért különös jelentőségű, mert pl. a sorsüldözött özvegyről szóló, alább elemzendő novellában Esti nem annyira sajnálatból, mint inkább „csiszolt stílusérzékére hallgatva” (azaz tapintatból) tesz pl. ígéreteket, ennyiben a „megesett rajta a szívem” a narratív vákuumba érkezett történet lezárásának kísérleteként is olvasható. Egyfajta narratív csattanót vagy elbeszélői vonalszerűséget kellene így beváltani, amiként az első fejezetben is a megbocsátás (mentegetés) a szerződéshez mint a narratív produkció lehetőség feltételéhez vezetett. Kérdés viszont, mennyiben tartozik hozzá a „megbocsátás” a történet, a cselekmény szintjéhez, nem inkább annak határát jelöli-e. A „csattanó”-ban elhangzó „megbocsátás” fentebb kifejtett apóriái ekképpen a kalauz (történetének és elbeszélésének) olvashatatlansági fokát növelik, az ott látenszen jelenlevő ironia a nyelvkritikai vonással együtt tehát elbeszélés-kritikai impulzusra is következtetni enged. Mindezek alapján az „igen” afirmációja a zárlatban olvashatatlan marad (mind a történet, mind az elbeszélés szintjén), megismerhetetlen, sőt fikatív nyelvi eseményt, tulajdonképpen nem is aktust jelent (hiszen a „megbocsátás” problematikusnak bizonyult, továbbá a kalauz – Esti által sejtetett – nézőpontjából „válasz” is lehet az „igen vagy nem?” kérdésére, idézet újszövetségi értelem összefüggésben, a halál kvázi-affirmálása stb.). Inkább egyfajta nem-állító (tagadás és állítás ellentétén túli) igenlés lehet ez, kevésbé cselekvés (és ennek a gondolatalakzatnak is Nietzschénél találhatók

²⁷ Irónia és anakoluthon kapcsolatához vö. Paul de Man: *Az irónia fogalma*. Uő: *Esztétikai ideológia*. Bp., 2000. 194–197. Vö. még J. Hillis Miller: *The Anacoluthic Lie*. Uő: *Reading Narrative*. Norman, 1998. 149–157.

²⁸ Az ebben az értelemben vett „lehetetlen” megbocsátás fogalmához (a „belső szó” mozzanata nélkül) vö. még Derrida: *Eine gewisse unmögliche Möglichkeit, vom Ereignis zu sprechen*. Berlin, 2003. 29–31.

²⁹ A létesítés önkényességéhez vö. de Man: *Az irónia fogalma*. 192.

az előzményei).³⁰ Esti sem uralja ezt az „igen”-t (azon túl, hogy olyan nyelven mondja, amelyet nem ismer), hiszen maga sem tud számot adni „részvéte” („megesett rajta a szívem”) igazi motivációjáról (amennyiben ezt a „szív” paraszémikus burjánzása fikcionalizálja).

Mégis fontos a lelkiismeretesség mozzanata (Esti és a kalauz szorosabb egymásvonatköztetésében), ugyanis ez pl. a római hagyományban egyet jelentett a bizalom vagy hűség értelmével, ama bizonyos „bona fides”-szel, amely eredetileg nem-jogi fogalom volt, mivel adományozással állt összefüggésben.³¹

Ugyanakkor viszont lévén az „igen” majdnem az egyetlen szó, amit a bolgárból ismer, azt lehetne mondani, Estit a cselekmény során inkább jellemzi az animalitás jegye, a némaság (vagy az artikulált nyelv hiánya), mint a kalauzt.³² Az a hallgatás, ami a zárlatban a kalauzra jellemző, mint a „hűség” momentuma olyasvalami az elbeszélés tanúsága szerint, ami mintegy elébemeget a nyelvi adománynak (a kimondott, emfátikus „igen”-nek). Kimondatlan, talán kimondhatatlan „igen”, olyasfajta „belső szó”, ami talán az állatoknak is sajátjuk, csak nem tudják kimondani. Persze, a kifejezetten „emberi” kimondása sem képes megvonni a közlés vagy beszédaktus határait a nem-nyelvi (nem-verbális) tartománnyal szemközt, valóban kimondani azt. A nyelvi adomány „előfeltétele”, egyfajta hallgatás vagy kimondhatatlanság (akár a nyelvben, nem függetlenül tőle) tehát nem feltétlenül exkluzív módon emberi vagy antropomorf minőség, legalábbis nem olyan tulajdonság, amelyre biztonsággal alapozni lehetne az „ember” és az „állat” közötti különbségtételt.³³ Erre a szintre mutat vissza az a kiazmus, ami a történet strukturális elveként működik itt is (előbb a kalauz beszél és Esti hallgat, aztán a kalauz némul el és Esti végszava, az „igen” rekeszti be a történetet), de amely az adomány és viszonzása kölcsönösségét is fémjelezte. Ezen a szinten is érvényes azonban a történetet megszüntethetetlenül átjáró ambivalencia, hogy ti. nincs rá eleve adott biztosíték, hogy ez a kvázi-preverbális, igenlő hallgatás mégis – adott esetben – nem e/hallgatása-e valaminek.

Ha egyes antropomorf tulajdonságok hiányáról vagy egyértelmű funkcionálizálhatóságuk viszonylagosításáról van szó, akkor Esti bizonyos értelemben a „tulajdonságok nélküli em-

³⁰ A húszas évek elején Franz Rosenzweig műve, a *Der Stern der Erlösung* bontotta ki az „igen” mint „összó” (Urwort), mint „nyelv előtti nyelv” problematikáját, pl. teremtéstörténeti összefüggésben (Frankfurt a.M., 1988. 28–29. 47. 121).

³¹ Plautusnál mérvadó a „fidem dare” kifejezés, amely a „promittere” szinonimája, ígéretadásra vonatkozik. A „fides” a történelem folyamán csak később lesz (erkölcsi) tulajdonsággá, erénnyé stb. (Vö. mindehhez Richard Heinze klasszikus tanulmányát: *Fides*. Hermes. Zeitschrift für klassische Philologie. 64 [1928]. 140–166. Itt: 146–149.) Az egész problematikához vö. alapvetően Nietzsche megjegyzését: „Amikor ígéretet tesznek, akkor nem a szó ígér, hanem a kimondatlan a szavak mögött.” (Saját fordításom – L. Cs., vö. *Virradat*. 350. *Morgenröthe*. 239.)

³² Ezt kiemeli a tekintet tematizálása: „egy néma pillantást vetettem feléje, mely ezt fejezte ki...”

³³ Itt nem arról van szó, hogy tagadnánk ember és állat különbözőségét vagy animalizálnánk az embert, hanem csak rákérdezzünk arra, vajon az ember ember voltának olyan meghatározása, antropocentrikus önleírása, mely az állattól való elhatárolásra épül (ahol az állat mintegy az ember emberiségéről szolgáltatna tanúbizonyságot, vö. Derrida: *Das Tier, das ich also bin*. Wien, 2010. 173.), minden esetben kielégítő-e. A kérdés az, hogy az animalitás elhelyezhető-e, belefoglalható-e az ember természeti konstitúciójába, integrálható-e abba (még akkor is, ha fenntartják az antropológiai létmód kulturális és természeti aspektusainak összebékíthetlenségét).

ber”³⁴ Kosztolányi-féle verziójának is tekinthető, dacára a Musilt és Kosztolányit elválasztó eklatáns különbségeknek (mindjárt a nyelvi magatartás szintjén: a *Der Mann ohne Eigenschaften* diszkurzív-esszéisztikus írásmódját világok választják el Kosztolányi szóbeliségre, köznyelvre támaszkodó irodalmi beszédmódjától). Musilnál a kísérletszerűség – ennek dimenziója éppen „törvény és szabály között” helyezkedik el³⁵ – eminens módon kitűnik a „lehetőségérzék” (Möglichkeitssinn) diszkurzív teorémájából és narratív inszcenírozásából, mely lehetőségérzék nem másodlagos a „valóságérzékkel” (Wirklichkeitssinn) szemben, hanem azt akár relativálhatja is, amennyiben „a valóságot nem szégyelli, ám azt mint feladatot és kitalálást/találmányt (Erfindung) kezeli”.³⁶ Az invenció ilyen felértékelése ugyanakkor már nem a (modernista) innováció szolgálatában áll Musilnál, hiszen az „új” emfaticus igelését vagy keresését a „lehetséges” váltja fel, mely „lehetséges” nem a megvalósítás elébe járul, hanem inkább a valóságosnak tartott adottságokat vagy összefüggéseket lazítja fel nyitottabb, egyúttal kontingensebb jelentésségre. Ismeretes, hogy Musil regénypoétikáját az „esszéizmus” megnevezéssel illette,³⁷ melyet az utópikussággal (azaz a lehetséges) hozott kapcsolatba, vagyis a próba-jelleg mind narratív, mind általános szemléleti érvénnyel elsőrendű interpretánsa a *Der Mann ohne Eigenschaften*-nek, de Musil esszéinek is.

Látható volt a bolgár kalauz történetében, hogy Esti alakjában az (akár elbeszélői) megbízhatóság vagy hitelesség minősége abban az értelemben olvashatatlaná válik, hogy nem tulajdonságot jelöl, hanem (kölcsonös) *adományozás* és *tanúskodás* függvénye (lehetetlensége is csak ezek felől merülhet fel). A nyelv emez előfeltétele (maga azonban nem nyelvielvéstől) továbbá az „ember(i)” – legalábbis mint megadható szubsztancia avagy tulajdonság – problematizálásához vezetett el, ennyiben éppen „lehetetlenségfeltétel”-ként is olvasható. Esti mintegy nyelvi értelemben vett kísérleti állatként kezeli a kalauzt, ám ezen feltételezett felsőbbsege több szinten is megkérdőjeleződik, ill. áthelyeződik a szövegben: egyrészt a bolgár nyelv szempontjából inkább órá érvényes a „kísérleti állat” létmódja, másrészt elbeszélői autoritása több értelemben is viszonylagosul (azaz „saját” nyelve kísérletévé válik), végül harmadrészt az affirmatív „igen” mint egyfajta testamentum Esti mint halandó egyediségét a tanúságtételtől teszi függővé, azaz szakít az autonóm szubjektum képzetével. Esti „igen”-je, amit a kalauznak címez, továbbá egyfajta szerződés (aláírása) is lehet, melynek tárgya ugyanakkor ismeretlen marad. A „lefelé lépkedtem a lépcsőn” felidézi ugyanis az első fejezetbeli szerződéskötés, a nevek elosztásának jelenetét („ballagok le a csigalépcsőn”), vagyis az „igen” egyfajta aláírásként működik, Esti diegetikus szerepének hitelesítő aktusaként. Az idézett szintagma erősen repetitív, tautologikus, dadogásszerű („lefelé lépkedtem”), anagrammatikus és reetimologizáló szerkezete („lépkedtem a lépcsőn”) egyfajta metonimikus-mechanikus efféktust gerjeszt, mintegy a „cselekmény” vagy a „történet” megsemmisülé-

³⁴ Itt most szó szerint „ember”, míg Musil címében „Mann”, azaz „férfi” olvasható.

³⁵ Vö. az egész komplexumhoz újfent Kulcsár Szabó: *Törvény és szabály között*.

³⁶ Vö. Robert Musil: *Der Mann ohne Eigenschaften I*. Reinbek bei Hamburg, 1978. 16. Musil egy esszé-töredékében az „esztétikai”-tól hangsúlyosan elválasztott művészetet „morállaboratórium”-nak nevezi, vö. *Der Dichter und diese Zeit*. Úó: *Prosa und Stücke*. Reinbek, 2000. 1351. Az Esti-recepcióban Németh G. Béla említette futólag Musil nevét: Kosztolányi az *Esti Kornél*ban „ahhoz közeledik, ha nem is oly mutatványosan és kihívóan, mint amit Joyce valósít meg, történésben-eseményben, s Musil eszmélkedő, esszéisztikus meditációiban.” *Írók, művek, emberek*. Bp., 1998. 18.

³⁷ Vö. ehhez pl. Hans-Jost Frey: *Der unendliche Text*. Frankfurt a.M., 1990. 230–261.

sének, szétbomlásának (igazi narratív véget nélkülözve) képzetét (amellett, hogy a halál tényét is konnotálja, a lefelé tartás értelmében, amit az „örökre, mindörökre” búcsúzás persze tovább erősít, azaz kettős gyászként működik: mind a búcsú, mind a saját halál anticipációjának értelmében). Vagyis a reetimologizáció még nem vezet maradéktalan remotivációhoz, hanem katakrézist éleszt fel, főleg az őt körülölelő zaj pedig önkényességet generál. Ez a hangzáseffektus felidézheti az Estinek szegezett kérdések zaj-jellegét („kattogtak, mint a gépfegyverek”), vagyis elképzelhető az is, hogy Estit ezen az asszociáción keresztül mintegy saját, a másik nyelvtől afficiált nyelve bírja rá a megbánásra, a megbocsátásra (vagy a bocsátnatkérésre), a szégyen lebírhatatlan automatizmusát működtetve. Nyelvi materialitás és eseményszerűség éppen egyfajta gépiességben kapcsolódnak össze. Ekképp az idegen nyelv tapasztalata egy kvázi-fordítás felől idézi elő a saját nyelv idegenségét, uralhatatlanságát (ahogy ez szóba is kerül a „természetes” nyelvhasználók kapcsán, akikről könnyen kimutatható lenne, hogy „saját anyanyelvükhöz sem konyítanak”). Ez a „pun” a tautológia révén – illetve a lépések nem-értelmes ritmusának ikonikus szintjén – a nyelv radikális arbitraritását hozza elő, gépszerű nyelvi zajt, a „lépcső” szó mondhatni nyelven belüli idézetjellegét, tulajdonnévszerűségét, a „lép(ni)” paraszémikus nyitottságát, ami egyúttal inskripcióként, differenciális markerként íródik be az adott szóba, szét is tördelve azt. Olyan radikális fikcionalitást gerjesztve, amely a betűszerintiség szintjén jelentkezik számos egyéb fikcionalizációs effektus mellett az Esti-korpuszban. Ez a fikció itt éppen a – célorientált, intencionális – cselekvést (a „lépést”) áthúzó elbeszélhetetlen, tanúsíthatatlan dimenzió, amely talán radikálisabb értelemben jelenti a tanú halálát, mint bármely halálhoz-viszonyuló-lét vagy tanúskodási lehetőségfeltétel. Ugyanis elsősorban lehetetlenség ez, a megbocsáthatatlan zaja, ami az „igen”-be is beíródik virtuális módon, annak ambivalenciáját generálva. (Az experimentalitás szintjén pedig: a „kísérlet” entropikus maradéka, a rajta mint cselekvésen vagy manipuláción túli – de csak ezek révén megnyíló – dimenzió.) Mindez a materiális effektust egyszerre kapcsolja össze a búcsúzással és a halál anticipációjával (ahol az előbbi eseménye megelőzné utóbbi intencionalitását?), továbbá magával a tanúsággal, mely a nyelv(e) materialitása általi megjelöltség révén válik mélyebb értelemben az utóélet, egy elmúlt jövő indexévé (ami anakoluthonként ki is teszi azt a hamis tanúság veszélyének). Az ekképp lehetetlen megbocsátás mint (gyász-szerű, testamentáris) cezúra nyomában csak történelem „utáni” utóélet lehetséges.

Mármint az ismételhetőség éppen az aláírás sajátja (akárcsak az „igen”-é)³⁸ és az „igen” olvashatatlansága kölcsönviszonyban áll eme ismételhetőséggel (ez utóbbi vonás jelenti az aláírás megszüntethetetlen testamentáris, az aláíró alany halálát anticipáló jellegét, ezért lesz az „igen” Esti testamentuma, mindkét birtokviszony értelmében). Mindez úgy jelentkezik a szövegben, hogy az emfatikus „igen” tulajdonképpen idézet a diegézis szintjén (a hallgatóságnak címezve, hisz csak ők tudhatják, mit „jelent” Esti számára), citációs aspektust ölt magára, ennyiben óhatatlanul fikcionalizálódik (Esti címzése a hallgatók vagy olvasók felé, a diszkurzív küldemény megérkezése ugyanis kérdéses marad, egyfajta véletlenszerűségbe, aleatóriába billenve át). Szöveg (az „igen” mint idézet és lefordított szó, Esti nem bolgárul mondja/írja) ellenjegyez vagy hitelesít itt szöveget (az elbeszélő diskurzust) és fordítva. Továbbá Esti tulajdonneve, ennek feltételezett azonossága az aláírás aktusának performativitásában és iterabilitásában, ezek nem-állapotszerű, radikálisan fiktív kölcsönviszonyá-

³⁸ Vö. Derrida: *Ulysses Grammophon*. Berlin, 1988. 69–70. 74.

ban bomlik szét (széttagolva a testamentum monumentalizáló hatását, amennyiben idegen nyelvű szóként inkompatibilis Esti nevével, de az aláírás iterábilis effektusa révén is). A bolgár kalauz története a metafikció szintjén mintegy tükre az első fejezetnek (vagyis történet és elbeszélés viszonya metafiktív szinten ismétlődik), megbocsátás (performatívum), aláírás és tulajdonnév hármasságára vonatkoztatva (ami pl. azt az analógiát is felveti, hogy Esti és az elbeszélő tulajdonképpen ugyanúgy nem értik egymást, továbbá önmagukat, ugyanakkor egymás tanúi, mint Esti és a bolgár kalauz, eközben önmaguk tanúsítói is). Mindez nem érdektelen elbeszélés- és fikcióelméleti megfontolásokra adhat alkalmat, méghozzá olvasáselméleti szemszögből: a fikció az Esti-féle horizontban (egyszerre, de nem identikus módon, elbeszélői és olvasói) tanúsítási afirmáció vagy ígéret függvénye³⁹, mely afirmáció ugyanakkor ismétlést feltételez, ennyiben fikcionalitást generál (sőt technikát implikál, vö. a némafilm önprezentációs motívumával, de egészében a metanarratív vonások jelenlétével). Vagyis igenlés és fikcionalitás, tanúságtétel és kitaláltság nem állnak ellentétben, amit azonban csak úgy lehet megérteni, ha a fikciót nem kizárólag intencionális, fiktív kitaláltsággként, ennek aktusaként értelmezzük, hanem *szövegszerűségében* is elgondoljuk. Az igenlés lehetetlensége éppen fikcionalitásának redukálhatatlan jelenlétével esik egybe.

A kísérlet történésjellegére, tehát arra, hogy a kísérlet alanya maga is szétválaszthatatlanul beleszövődik a kísérlet eseményébe és – eme kiazmus módján⁴⁰ – ő maga is mintegy experimentális tárgyává változik, a másik legjobb példa kétségkívül a tizenharmadik fejezet a „sorsüldözött özvegy”-ről. A „lehetetlen” megkísérlése itt első szinten azt jelenti, hogy Esti a kilátástalan sorsú családon próbál segíteni. Itt is beszéd és hallgatás – továbbá adomány és elfogadása/viszonzása – kiazmusai strukturálják jelentős részben a szereplők viszonyát (előbb az özvegy beszél, Esti csak tudomásul vesz, utána, amikor kifogások után keres bőséges verbalitással, az özvegy hallgat). Esti későbbi kiszolgáltatottságát, amikor már „ő leste az alamizsnát”, már a novella kezdete is megelőlegezi, amikor is váratlanul majdnem teljesen meztelenül kerül az özvegy pillantása elé. Ez az itt még tekintetfüggő, de önnön képszerűsége által nem elfedett meztelenség és indexe, a szégyen kevéssel később már a nyelvnek kitettség effektusába megy át: „Most nem vagyok itthon. Senkinek. Meghaltam.

Igenis – szólt a szobalány.

Tessék? – kérdezte Esti kissé meghökkenve azon, hogy ezt ilyen gyorsan, ilyen magától értetődően veszik tudomásul.”

Az „igenis” státusza szó szerinti és átvitt (vagyis egy bizonyos nyelvjátékhoz köthető) jelentés között persze eldönthetetlen marad, ellentétben a „meghaltam” figurativitásával (és nyitva marad a lehetőség, hogy éppen Esti „olvassa” rosszul a szobalány kijelentését, az az Esti, aki később az özvegy triviális olvasásmódját fogja vitatni). Ami viszont feszültségtelibbé teszi e helyet, az azon momentum, hogy mindez a halállal kapcsolódik össze, itt a nyelv által bekövetkező szégyennel mint a tudatos, intencióit és nyelvét birtokló szubjektum képzeté-

³⁹ Ebből a szempontból jelentésszerű, hogy a novella az „igazat adás” mozzanatával indul, Esti részéről (arra az ismeretlen harmadiktól idézett kijelentésre vonatkozva, miszerint az illető sohasem utazna olyan országba, melynek nem beszéli nyelvét). Persze, „ennek az ellenkezője” is rögtön kifejtésre kerül.

⁴⁰ A kiasztikus kompozicionális alakzatok szerepére az Esti-korpuszban Király István hívta fel a figyelmet. Vö. *Kosztolányi. Vita és vallomás*. Bp., 1986. 430.

nek halálával. Fontos persze a feszültség az „irodalmi” és a szobalány nyelve között, ahol hirtelen előbbi jelentéstani kiszolgáltatottsága tárul fel az utóbbi (legalábbis egy bizonyos értésmódjának) szemszögéből.

Esti és az özvegy találkozása és „beszélgetése” (Esti állásfoglalását belső magánbeszéd közvetíti) egyetlen hermeneutikai traktátus szöveg és implicit szerző viszonyáról, az olvasás problémájáról, a fikció naturalizációjának csapdájáról. Ebből itt elég kiemelni Esti azon diktumát, mely szerint élet és irodalom nem keverendők össze, másképpen: a referenciális valóságban nem érvényesek az irodalom esztétizálási, fikcionalizáló műveletei. Ettől függetlenül a kollokvialis nyelv ironikus effektusa a szándékolatlan figuratív nyelvre nézve, mint az az „igenis” kapcsán látható volt, mégis meglepi Estit, azaz a kétféle dimenzió mintha mégsem lenne takarosan elválasztható, hiszen mindkettő ugyanazzal a nyelvel dolgozik. Esti polémiája dacára az özvegy alakját és történetét teljességgel a tömegkultúra által forgalmazott sablonok mentén látja,⁴¹ egy többé-kevésbé sematikus narratíva alapján. És itt egész sor „igen” következik, immár az ő szájából: „– Igen – szolt Esti határozottan, mintha a rákot helyeselné.” Ez az „igen” az özvegyre nézve nem kevésbé lehet sértő, mint a szobalány „igenis”-válasza a kissé frivol „meghaltam”-ra (afféle hamis tanúságként). Esti utána még háromszor „igenli” az özvegy történetének egyéb, továbbra sem éppen szívderítő elemeit, végül kettős igennel („Igen, igen.”) reagálva az özvegy kérésére. Lényegében tehát mint pusztá anyagot fogja fel a feltálat történetet, melynek egyelőre kilátásokban szegény megoldása úgyszólván kísérlet-jellegű marad. Esti felháborodása azon, hogy az özvegy „nem alamizsnául vagy ajándékul”, „csak kölcsönképp” kéri az összeget tőle, arra is utalhat, hogy az ilyesfajta kísérlet végkimenetele sosem rendelkezik visszaigazolással a benne történeteket tekintve, nem ökonómiai cse-re jellemzi. Esti asszociációja a „Bank of England”-ra („majdnem elnevette magát buta ötletén”) egy másik diszkurzussal való érintkezés ironikus effektusa, akárcsak a szobalány „igenis”-e az ő „meghaltam” mondatára. Egy hétköznapi elbeszélés „irodalmi” elidegenítése („Bank of England”) nem más eszközökkel jár el tehát, mint a szobalány beszédette és a nyomában keletkező ambivalencia.

Mi történik azonban az elbeszélés diszkurzív-textuális tartományában? Ugyan a történetet értelmező elbeszélés diszkurzív pozíciója Esti előjoga, az ő magánbeszédében testesül meg, mégis van legalább egy elbeszélői kommentár, amely nem feltétlenül feleltethető meg Esti hangjának. Ez a hetero- vagy még inkább extradiegetikus szólam, pontosabban pusztá hang a következő bekezdésben nyilatkozik meg:

„A fájdalom a maga elvont egészében, madártávlatból, mindig borzalmasabb, mint közelről: a részletekkel való bíbelődés kijózanít bennünket, leszerel, legalábbis figyelmet követel tőlünk, önfegyelmet, hogy rendezzük a zűrzavart. Ilyenkor egy kereket találunk, egy csavart, egy pántot, mely a pokolgépet alkotja. Mindez már babramunka, játék. Az apró dolgok megnyugtatóknak.”

Kinek a tanúja ez a névtelen elbeszélői, diszkurzív szólam? Az özvegyé (végül is az ő nyelvi magatartásáról van szó) vagy Estié? Elsődlegesen az özvegyé, ám egyes elemei – „kerék”, „csavar”, „pánt”, „figyelem”, „önfegyelem” – Esti féloldallal fentebbi önleírására rezonálnak, ahol ő írásmódját a „pontos, mérnökien biztos” szavakkal illeti. Továbbá a „zűrzavar” metafiktív módon visszaülhet az első fejezetbeli „lásd, szétbomlok” Esti-féle paradigmati-

⁴¹ Erre a síkra található utalás a novellában, az özvegy által árult termékek között ott található ugyanis „Dekobra és Bettauer”, vö. ehhez Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél*. 572.

kus tapasztalatára. Vagyis azt is lehet állítani, az anonim elbeszélő szólama Esti reprezentált írásmódjára is vonatkozik, ezt tanúsítja. A mérnök-metaphora itt az írástevékenység, a kifejezés megtalálásának analitikus komponensére utal, továbbá az invenció mozzanatára, ahol a mérnök mintegy az általa vizsgált rendszer része.⁴² Elvi szinten a „fájdalom” elvont ismeretlensége, legyőzhetetlensége nem tévesztendő össze „a részletekkel való bíbelődés” orientációkeresésével (az „apró dolgok” ismerőssége általi szublimációval), mégsem biztos, hogy a nyelvi invenció instrumentális vagy szabálykötött módon elkülöníthető a pusztá bíbelődéstől (irodalmilag: egyfajta diszpozicionális-minimalista prózastílustól), amennyiben kísérleti létmódjának nincs garancia a sikerére, másképpen: fikcionális jellegű is egyben. Vagyis éppen az experimentalitás tengelyén nehezen stabilizálható valamely különbség vagy fogatosítható hierarchikus elválasztás közöttük – azaz az irodalmi kifejezés és a hétköznapi „bíbelődés” között.

Így azonban eldönthetetlen a kérdés, kinek a diszkurzusát hitelesíti vagy autorizálja a névtelen elbeszélő és ez még akkor is fennáll, sőt akkor igazán, ha ezt a szólamat mégis Estinek tulajdonítjuk (bár az első fejezet szerint, a narratív pozíció megosztásának értelmében ez korántsem magától értetődő). Ha Estire vonatkozik, akkor ez azt jelenti, hogy az autentikus irodalom kerüli az allegorézist („a fájdalom a maga elvont egészében, madártávlatból”), bizonyos általános törvényeket, a „mint olyan” megnevezését⁴³ és itt az irodalmi kísérletnek nem ezen előrebocsátott törvények, a „mint olyan” grammatikájának nomotetikus igazolása a feladata, inkább egyfajta közelhozás, kiiktatva előzetes diszkurzív perspektívákat és korlátozva az absztrakt megnevezés érvényét, belebocsátkozás az ekképp deautorizált „anyagba”, vagyis: kísérletszerűség. Ezt az experimentális történet – ha következetesen gondolják el – semmilyen instancia nem autorizálhatja, ezért lesz a névtelen narrátori szólam legalábbis kétértelmű. Hiszen másrészt a részletekkel való bíbelődés éppen az irodalom ismeretelméleti érdekelttségét semlegesítheti (a fájdalmat „a maga elvont egészében”), ugyanakkor ez az „elvont egész” mint olyan nem feltétlenül mentes a fikcionalizálódástól, az általános jelölővé válástól. A „fájdalom a maga elvont egészében” és a „részletek” közötti törés – amely a narratív diszkurzus szintjét is érinti – kettejük kölcsönös fikcionalizálódásával fenyeget (ahogy „irgalom és kegyetlenség” sem választhatók el egymástól Esti eszmefuttatása szerint).

A fölérendelt autoritás felfüggesztése ismétlődik meg abban a jelenetben, ahol Esti mintegy elvágja az özvegy hálálkodását és a részletekkel kezd bíbelődni: „Hálálkodott. A legnagyobb szóval hálálkodott, azzal, aminél nincs több.

Isten.

⁴² Vö. általánosan a „mérnökök” kulturális emblematikájáról a húszas években Hans Ulrich Gumbrecht: *1926. Ein Jahr am Rand der Zeit*. Frankfurt a.M., 2001. 145–153.

⁴³ Vö. Derrida: *Aporien. Sterben – Auf die 'Grenzen der Wahrheit' gefasst sein*. München, 1998. 116–122. Derrida itt Heidegger diszkurzusának belső apóriáját igyekszik feltárni: a *Lét és idő* szerzője szerint csak az embernek van lehetősége a „mint olyan” tapasztalatára (elsősorban a „halál mint olyan” „legsajátabb létlehetőségének” tanúsítására), hiszen ő rendelkezik nyelvvel. Derrida a halálban sokkal inkább a lehetetlenséget, a saját „Seinkönnen” lehetetlenségét hangsúlyozza (uo. 116), ahol a nyelv egyszerre dolgozik „a halál 'mint olyan'-ának eltitkolásán és felfedésén”, ennyiben kérdés, hogy „a nyelv nem éppen a halál nem-igazságának eredetét jelenti-e?” (Uo. 122, vö. még *Das Tier, das ich also bin*. 224–226.) A bolgár kalauz történetében látható volt, hogy a zárlatban az „igen” túldetermináltsága (hátterében a „szív” komplexumával) a halál mint olyan tanúsíthatóságát csak egyfajta elmúlt jövő, továbbá nyelvi zaj dimenziójában képes evokálni (ha egyáltalán).

Jó – vágott szavába Esti. – Írja föl a címét. Tehát Kispesten lagnak. Igaz is, hány éves a kisebbik leány?”

Vagyis a dezautorizáció mozzanata legkésőbb itt áthelyeződik az adomány és hála, adományozás és viszonzása kölcsönösségébe, ami a novella tematikus-motivikus alapösszefüggését érinti. Ebben az értelemben fogható fel Esti „ígérete” is a kisebbik leányra vonatkozóan, hiszen ezt „maga se vette komolyan”, hanem „inkább tapintatból tette, formaságból, a csiszolt stílusérzékére hallgatva...” Különös, hogy Esti „hallgat” a stílusérzékére, míg nem sokkal előbb hangokat hallott: „Nézzé, igen tisztelt asszonyom. Én nekem is vannak kötelezettségeim – ezt egy bankártól hallotta évekkkel ezelőtt, akitől pénzt kunyorált formásabb külsőségek között, de nem kevésbé kétségbeesetten...” (Vagyis az Esti és az özvegy közötti párhuzam itt is megképződik, előrevetítve a későbbi kiasztikus megfordulást adományozó és alamiznaváró között.) „Én is dolgozom. Robotolok. Éppen eleget. Ahány betű, annyi falat kenyér – ’kalács’, süvöltött benne valami, ’kalács, kalács, te gazfickó’.

Az özvegy nem felelt. Nyugodtan a szemébe tekintett.

Esti még mindig a süvöltő hangot hallotta. Fölugrott. Sietve átment a másik szobába.”

A bankártól átvett idézetet a lelkiismeret „hangja” zavarja meg, a hazugságra, a hamis esküre figyelmeztetve (akár a „tapintat” jegyében). Ugyanakkor a „csiszolt stílusérzék” szintjén is értelmezhető ez a közbeszólás, amennyiben az átvett, mechanikusan ismételt nyelvi elem kifejezésbeli inautentikusságát nehezményezheti. Mindkét esetben a „süvöltő hang” szégyenérzetet vált ki Estiben, akárcsak a kezdeti meztelenség és a szobalány „igenis”-válasza. Itt a „süvöltő hang” válik a harmadik mint tanú hangjává, ez a hang a tanú Estiben, míg a bankártól átvett szólam hamis tanúságként olvasható. A lelkiismeret hangja nem annyira fölérendelt metafizikai instanciaként, „bírósként”, transzcendens eredetű intelemként, mint inkább tanúként szólal meg. Ez a tanúsító instancia viszont ugyanakkor nem perszonalizálható, inkább csak a reprezentált diszkurzus megszakításában jelentkezik.

Ide egy rövid exkurzus kívánczik: a lelkiismeret dezautorizációját filozófiai kontextusban ezidőtájt Heidegger végezte el, a *Lét és idő*ben. Heidegger kioldja a lelkiismeret mint egzisztenciális fenomén értelmezését a parancs, előírás, ítélet, valamint általánosság (Kantnál: „bírósként”) együtteséből és szinguláris hívásként fogja fel. Eme hívás meghallása „megszakítja a jelenvalólét önmagát meg nem halló odahallgatását az akárcsire”⁴⁴ – ahogy a „süvöltő hang” is megszakítja Esti odahallgatását a bankár szavaira, amelyeket idéz-ismétel. Ezzel a hívással a jelenvalólét Heideggernél önmagát hívja, „a felhívott” „maga a jelenvalólét”.⁴⁵ Ugyanakkor ez a hívás nem tervezett-intencionált jellegű, továbbá nem közlést jelent, hanem „felszólítja önmagára, azaz a maga legsajátabb lenni-tudására” (az Esti-féle hívás sem mond semmi konkrétat, inkább csak parodikus ismétlésként, sőt egyfajta zajként nyilvánul meg).⁴⁶ Ebben

⁴⁴ „Belevezve az akárki nyilvánosságába és fecsegésébe, az akárki-önmagára hallgatva *nem hallja meg saját önmagát.*” Martin Heidegger: *Lét és idő*. Bp., 1989. 459.

⁴⁵ Uo. 461.

⁴⁶ Uo. 462. Illetve: „*Mi magunk a hívást éppenséggel soha el nem tervezzük, elő nem készítjük, sohasem akaratoslagosan hajtjuk végre. Várakozásunk, sőt akaratunk ellenére hív bennünket ’valami’.*” Uo. 465. Később „a hívás könyörtelenségéről” esik szó, uo. 470. Itt tehát egy átfogó diszpozícióról, nem punktuális vonatkozásról van szó: „A jelenvalólét, amikor megértve előrehívni engedi magát erre a lehetőségre, akkor egyben *szabaddá válik* a hívás számára: kész arra, hogy felhívható legyen (...) A lelkiismerettel *bírást* választjuk, mint a legsajátabb bűnös-létre való szabadlétet. A *felhívás megértése* azt jelenti: *akarjuk, hogy lelkiismeretünk legyen.*” Uo. 483.

az önmagát-hívásban a lelkiismeret ezt a legsajátabb lenni-tudást, az egzisztálás autentikus lehetőségét tanúsítja (Heidegger többször használja a „tanúbizonyosság” szót).⁴⁷ Itt, Kosztolányinál a tanúságtétel *igazságosságot* vagy annak esélyét is jelenti, hiszen alapvetően interszubjektív viszonyról, adományozó és adományozott kölcsönösségéről van szó. „Igazságosság” abban az értelemben, hogy „valakinek megadni a sajátját” vagy „a sajátjában részesíteni” – azon etika, melyet egy másik Esti-történet fejt ki: „Ez az udvariassága pedig nem udvariasság volt, nem bók, nem üres fecsegés. Sokszor csak abban állott, hogy kellő pillanatban, észrevétlenül elhelyezzen egy közönysnek látszó szót, melyet valaki kétségbeesetten várt tőle, mint életének igazolását. Ezt a legkülönb erénynek tartotta. Mindenesetre különbnek mint az ügynevezett jóságot. A jóság folyton prédikál, meg akarja váltani az emberiséget, keneteskedik, máról holnapra csodát akar művelni, a tartalmával hivatkozik, a lényegét akarja bolygatni, de bizony legtöbbször csak kongó, tartalmatlan és merőben formai. Viszont ha az udvariasság merőben formainak rémlik is, belül, a mivoltában maga a tartalom, maga a lényeg. A jó szó, melyet még nem valósítottak meg, minden szűz lehetőséget magába zár, és több, mint a jó tett, melynek kimenetele kétes, hatása vitás. Általában a szó mindig több, mint a tett” (*Harmadik fejezet*).⁴⁸ Az „udvariasság” itt tehát tanúságtétel és az igazságosság gyakorlása egyszerre (a tanúság *nem* információközlés, hanem a nyelvi úton bekövetkező igazságosság esélye). Azzal a nem mellékes kitételrel, hogy ha a lelkiismeret illetéknéppen tanú vagy tanúsítás, viszont ugyanakkor hívása „*belőlem* jön, de mégis rajtam *túlról*”,⁴⁹ akkor ez a fajta adomány az „udvariasság” módusában tulajdonképpen nem alanyának az autonóm tette, hanem ennek a hívásnak a függvényében következik be. Vagyis bizonyos értelemben maga is kapja és ennyiben legalábbis annyira az ő sajátját is érinti (nem pusztán továbbadja), mint a címzettét. Itt a „lelkiismeret” nem feltétlenül a „tartozás” vagy a „bűn” értelmében vett „Schuld”-ként⁵⁰ fejthető meg, hanem inkább olyan „sors”-ként, ami a „bűn” előtt gondolható el. Ezért vezet a novella narratív fonala addig a pontig, ahol megfordul (kiasztikus módon) adományozó és megajándékozott viszonya és Esti maga várja már az „alamizsnát”. – Van egy novella az *Esti Kornél kalandjaiban*, mely a *Tanú* címet viseli és amelyben a tanú, Boldizsár bácsi büntetett előlétele miatt szenved egész életében, ahogy mondják, a lelkiismerete nem hagyja nyugodni. Esti mellett másik tanúra van szüksége a Pataki nevű szereplőnek egy

⁴⁷ Uo. 471. 484. A halállal való szembesülést is tanúságtételként (Bezeugen) értelmezi Heidegger, a Dasein legsajátabb létlehetőségére vonatkozóan.

⁴⁸ Hogy mennyire centrális jelentőségű idézet ez már a Kosztolányival kortárs epikára nézve is, jól mutatja az 1934-ben megjelent *Egy polgár vallomásai* zárlatának az apáról szóló kitétele: „Apám ismerte a nagy titkot, az udvariasság titkát. Néha azt hiszem, ez a legtöbb, amit ember embernek adhat (...) Hallgatása tapintat volt, nem gyöngeség. Tudta, hogy egymás között, emberek között nem lehet másképp boldogulni, mint tapintattal és diszkrécióval, és napirendre kell térni egymás titkai fölött.”

⁴⁹ Uo. 465. Különös, hogy Derrida a halálhoz-viszonyuló-lét heideggeri fogalmának és az ezzel összefüggő tanúskodásnak a dekonstrukciójában (*Aporien*) egyetlen szót sem veszteget a lelkiismeret nem kevesebb, mint hat paragrafuson átvéló problematikájára a *Lét és időben*. Mintha ez a fogalmiság és (performatív) komplexum elemi módon idegen lenne számára. A „barát hangjára” koncentráló másik Derrida-írás a *Lét és idő-ről* sem tér ki a lelkiismeret „hívás”-ára (*Heideggers Ohr*. In: *Politik der Freundschaft*. Frankfurt a.M., 2000. 413–491).

⁵⁰ Heidegger kifejezése („Schuld”) a németben többféle jelentéssel bír, a *Lét és idő* magyar fordítása a „bűn”-t részesíti előnyben.

örökbefogadási ügyben és így lehetőség adódik Boldizsár előtt, hogy vén fejjel visszanyerje becsületét a törvény előtt, amennyiben tanúzik (hogy az örökbefogadó személy azonos önmagával). Ez meg is történik, Esti összefoglalásában: „A tanúzás sikerült. Erről én tanúskodom az utókornak.” A lelkiismeret tehát olyan traumára emlékeztet, melyet csak tanúzással lehet elfeledtetni vagy kiegyenlíteni, ahol tematikus szinten helyreáll a tanúskodás alanyának sérült önazonossága. Esti pedig explicit módon is tanúként jelenik meg, aki egy másik tanút vagy tanúaszt tanúsít (őt magát pedig a kvázi-névtelen elbeszélő tanúsítja).

A világot megváltani igyekvő „jóság” elleni Esti-féle polémiának nagyon is megvan a maga párhuzama Heideggernél, aki szerint a lelkiismeret „világlelkiismeret”-ként való erőltetése, („lényeg”-ként, „mint olyan”-ként való?) univerzalizálása nivellálja azt, megfosztja a hívás egyedi eseményétől, hiszen „általánosan’-kötelező hangként” („amely ’nem pusztán szubjektívan’ beszél”), kvázi-grammatikai normaként történő beállítása meghatározatlanná teszi azt, „nyilvános lelkiismeretet” gyártva belőle.⁵¹

Különösen érdekes lehet a „lelkiismeret” hívásának olyan tematizálása Heideggernél, amely azt meglehetősen természetességgel mint telefonhívást engedi érteni.⁵² Esti az első találkozás után telefonálni kezd a kisebbik lány gondozóbeli elhelyezésének érdekében, de már az első fejezet metafikciós kódjában is előfordult a telefon, miszerint Esti bizonyos történeteket a telefonban meséli el, mint ahogy az egyik novella narratív önjelentetése is ezt a mintát követi (*Az orvos gyógyítása*, vö. még *Esti megtudja a halálhírt*). A „süvöltő hang” mint zaj megengedi az analógiát a távbeszéléssel. A bolgár kalauz történetében egy ponton Esti a kalauz kérdéseit gépi zajként hallja, mely kérdések az ő vélelmzése szerint éppen az igazság megváltására irányulnak: „Legyen vége ennek a gyanús játéknak. Vallj színt. Hát *igen-e*, vagy *nem*? A kérdések egyre gyorsabban és határozottabban kattogtak, mint a gépfegyverek, a mellemnek szögezve.” A többszöri igenlés Esti részéről az özvegy elbeszélését hallgatva, innen nézve a telefonban felerősödő fatikus funkcióra, egyáltalán eme beszédhelyzetre is emlékeztethetnek. Az „igen” eme ismétlése Derrida szerint grammofoonát jelent, „amely a leg-elevenebb hangba beírja az írást. Ezt reprodukálja a priori módon, az igenlő intencionális jelenlétének távollétében.”⁵³ Ezzel az „igen” mint írás azzal a „gyári”, „ijedelmes egyformasággal” termelt nem-eredetiséggel párosul, amit Esti számára az özvegy története jelent. Vagyis Esti nyelve éppen ezt az elvet reprodukálja, kontaminálódik vele.

A lelkiismeret mint hívás fenoménja Heideggernél az egzisztenciális analitika azon alapvető kitételéhez vezet, mely szerint „*a létező, amely mindenkor mi magunk vagyunk, ontológiaiilag a legtávolibb*”.⁵⁴ Mint fentebb szó volt róla, a közelhozás szublimáló műveletéről szóló anonim vagy imperszonális – azaz távoli? telefonikus? – elbeszélői hang ambivalenciája olyan értelmezést is lehetővé tesz, hogy éppen ez az aprólékoskodó közelhozás távolít el a fájdalomtól, fedi vagy felejteti el azt. A tanú kettőssége válik itt akuttá: igenli vagy tagadja ez a közbevetés pl. Esti esztétikai hitvallásának (amit belső magánbeszéd módján tesz meg!) igazságérvényét? Valóban magától értetődőnek lehetne venni, hogy a lelkiismeret hangját vagy

⁵¹ Uo. 469.

⁵² Heidegger a felhívásról (Anruf) mint „előrehívó visszahívás”-ról beszél (uo. 482), vö. még egy jellemző mondattal: „A hívás a messzeségből a messzeségbe történik” (uo. 460). Vö. Derrida utalásával Sam Weber vonatkozó ötletére: *Ulysses Grammophon*. 66.

⁵³ Vö. *Ulysses Grammophon*. 70.

⁵⁴ *Lét és idő*. 516.

hívását (mint egyfajta „belső szót”) a nyelvi cselekvés utána mintegy visszaigazolná avagy tanúsítaná, másképpen: performatív értékkel látná el? Az az „igen” tanúsítaná ezt a hívást, mondhatni válaszolna rá, mely a leginkább ismételt, mechanikus nyelvi elem (aláírásként éppen szkripturális reprodukálhatóságot működtetve), „telegrammofóniai” hatásával felfüggesztve az intenció azonosíthatóságát? Itt fennáll ugyanis a veszély, hogy ez a hívás a nyelvi cselekvés tanúsítása által akarva-akaratlan intencióvá redukálódik (pl. a harmadik nézetében), kiiktatva a szubjektum távolságát önmagától (és bűnös-létét). A bolgár kalauz történetére visszatekintve felmerülhet az a kérdés is, hogy ha párhuzam vonható az állatnak a nevére, az embernek a hívásra való hallgatása között, akkor a „hívott” különbsége az állattól nem adható meg a priori módon? Sőt, hogy a lelkiismeret „hívása” adott esetben animális hang is lehet?

Visszatérve a novella narratív fonalához: Esti minden eszközt bevet, főleg verbális jellegűeket, hogy elmenve a „törvények, paragrafusok, döntvények” mellett elérje célját, az üvegketrec (!) megszerzését az özvegynek. „Ennélfogva mosolygott, hazudott, hízelgett, csúszott-mászott, fölényeskedett, pimaszkodott, amint kellett. Az özvegycet egy helyütt közeli, anyagi leszármazottjának nevezte, buzgó katolikusnak, másutt régi derék kálvinistának, a békeszerződés földönfutójának, egyebütt pedig a fehérterror áldozatának, visszatérő, bécsi emigránsnak.

Ilyen tekintetben Estinek sohase voltak különösebb aggályai.”

Esti eme többféle diszkurzív és szociokulturális, valamint vallási és politikai regiszterből táplálkozó kísérlete nyilvánvalóan azt a veszélyt hordozza magában, hogy „közben saját erkölcsi megítélhetőségét teszi kockára”.⁵⁵ A még csak nem is intencionált (csak utólag, „posztumusz” belátható) kísérlet igazságának nincsen morális vagy transzcendens autorizációja, nem rendelkezik „metafizikai alakkal”, inkább az igazságosság vezérli. Ám nem annak reményében, hogy mindez valamiképp megtérül neki, „csupán azért, mert egyik szeszélyes pillanatában odadobta azt az összeget (...) Egyik tette végzetesen szülte a másikat. Most pedig sajnálta volna, ha munkája kárba vész. Kissé tökéletesebbnek óhajtotta látni, kissé kerekdebbnek.

Amint a kereskedők mondják, szaknyelven: 'már futott a pénze után'.

Eme tipográfiai külön sorba helyezett közbevetés a kereskedők nyelvéről eredetét tekintve ismét csak nem azonosítható, a személytelen elbeszélő instancia szólama vagy kommentárja lehet. Eredeti jelentése itt azonban deformálódik, amennyiben szemantikailag el-lentmond az előtte olvasható Esti-féle megokolásnak. Talán paradox, de a „lelkiismeret” nyelve itt közelebb áll egy tőle elvben határozottan elválasztandó regiszterhez, mint hagyományos instanciáihoz és interpretánsaihoz (transzcendencia, ítélőszék, morál, kategorikus

⁵⁵ Vö. ehhez és az alapjául szolgáló másodmodern szubjektum-, valamint nyelvfelfogáshoz alapvetően Kulcsár Szabó: *Törvény és szabály között*. 86–87. Ezt a modellezést lényegében már Barta 1938-as kiemelkedő tanulmánya megelőlegezte a maga módján: „Ne képzeljünk az élet mögé struktúrát, vázat, magánvaló erőket, amelyek a mélyben, valami titkos célszerűséggel értelmet adnak ennek a fájó, felszínén üres, értelmetlen életgomolygásnak; ne vetítsünk e mögé a gomolygás mögé semmit: se morált, se logikát, se semmiféle értelmet vagy igazságot...” *Vázlat Kosztolányi arcképe*hez. 444. Ellentétben a „kritikai” kiadás megjegyzésével (783.), miszerint itt Kulcsár Szabó Ernő Szegedy-Maszák Mihályra hivatkozna Kosztolányi-értelmezésében, sokkal inkább Kulcsár Szabó egykori debreceni mestere sejthető a háttérben (akiről a „kritikai” kiadás érdekes módon mintha inkább rosszállón vélekedne, vö. uo. 679–680).

imperatívusz). Nincs olyan prestabilizált diskurzus, mely elsőbbséget formálhatna a lelkiismeret és az adomány(a) *tanúsítására*. Ezzel lényegében az adomány ökonómiai felfogása kerül ex negativo ironikus fénybe, de az adományozás intenciófüggő vonása is viszonylagosítódik (a „formaság” és a „csiszolt stílusérzék” a morális síkon „tapintatot” jelent). Ami oda vezet és ez a novella lényegi fordulata, hogy Esti maga várja már az adományt, maga kerül(ne) a megajándékozott szerepébe, felfüggesztve mindenfajta distanciát, ami az ajándékozót elvben jellemezné (főleg azt, aki „pusztán” nagylelkűségből adományoz). „De titokban legalább egy csöpp javulást remélt, valami látszólagos enyhületet, valami viszonylagos nyugalmat, egy jó szót, mely földeríti, megjutalmazza. Most ő leste az alamizsnát.” Az utóbbi kifejezés szándékosan lefokozó éle csak jobban élesíti adományozó és megajándékozott kiazmusát, a vélt ajándékozót kitettséget, miként az „egy szó” reménye is az *Esti Kornél* egyik fontos (ott Estit alannyá tevő), fentebb már idézett szöveghelyét idézi intratextuális módon. Persze a novellán belül akár arra az „ígéretre” is visszautalhat, melyet Esti tapintatból tett az özvegynek.

Mélyebb szinten tehát a következő összefüggésre derül fény: a cselekménybeli kiazmus az adomány kölcsönösségének tengelyén arra utal vissza, hogy Esti nem önszántából, nem autonóm módon adományozott, hanem a lelkiismeret(e) süvöltésére hallgatva, ezt mint (nem feltétlenül kellemes) adományt átvéve/visszaadva. Újabb példa arra, hogy az adományozásban sosem az adomány feltételezett alanya „ad”, hanem akár egy empirikus-intencionális eszközökkel hozzáférhetetlen instancia vagy történéis (hívás).

Esti tehát abba a helyzetbe kerül tartósan, melyet korábban a szégyen jellemezett: olyan őt magát érintő és befolyásoló, egyszerre belső és külső történéis, mely fölött ugyanakkor nincsen hatalma. Éppen azért lesi az alamizsnát, mert *nem* korábbi adományát szeretné visszatérítve látni, mert ezt az adományt nem a megajándékozottal szembeni magasabb, netán felsőbbrendűbb pozícióból adta (mintegy „a moralitás ideálját” megvalósítva),⁵⁶ nem az adomány címzettjének *megszégyenítése* volt a célja (ennek nem muszáj szándékolt célnak lenni, hogy közvetett effektusként mégis előálljon az adományozásban). Sőt, ahogy fentebb szó volt róla, magának az ajándékozás alanyának a szégyenét idézheti elő az adomány (hívása), amennyiben nem hozható lineáris kapcsolatba szubjektív intencióival. Mindez a novella nyelvi önértelmezésének szintjén azt jelentheti, hogy az ún. „irodalmi” nyelv nem feltétlenül kerül értékesebb kognitív vagy akár esztétikai pozícióba más nyelvi regiszterekkel szemben. Legalábbis redukálhatatlan fikcionalitása egyszerre helyezi ezek fölé, ugyanakkor szolgáltatja ki is azoknak. És következetesnek mondható, hogy e novella végén is materiális nyelvi effektus üti fel a fejét – amikor Esti távlatában „vád tekintett” az özvegy arcáról, „valami fájó, majdnem *szemtelen szemrehányás*”. Estit ez „ingerli föl”, azaz mintegy a nyelv vádjaként, egyfajta nyelvi sorsként érzékelné? A „szemtelen szemrehányás” különös alakzat, lényegében jelentéstani lehetetlenség (a „szem”-től megfosztott „szemrehányás”), ugyanakkor a tett, a performatívum lehetetlensége is, materiális-anagrammatikus síkon pedig a szó széttörésére, részleges törlésére utal (a „szem” paraszémikus létmódjának függvényében). Olyan szószereintiséget hoz játékba, amely egyfajta szigorúan nyelvi iróniához vezet,⁵⁷ sőt *egyszerre* nyil-

⁵⁶ Vö. a Nietzsche-idézetekkel alább (59. és 60. lábjegyzetek).

⁵⁷ Azonnal áthúzza ugyanis Esti távlatát, a perszonális „vád” vizionálását, továbbá az idézett magánbeszéd diegetikus autoritását, amennyiben Esti mint látó instancia törlődik (vagyis „szem-teleonné” válik).

vánul meg idiomatikus vonásként és virtuális fordítási alakzatként,⁵⁸ eseményként és idézetként (a történet szintjén: amennyiben az özvegy Estit édesanyjára és egyes nőrokonaira emlékezteti, itt azonban akár egy Kosztolányi-regény címszereplője is felmerülhet). A nyelv egyfajta szemérmelensége (szó szerinti arcátlansága, a „szemtelen” etimológiai rokonaként) ez, a lelkiismeret süvöltő hangjának ekvivalense, éppen az intencionált „vád” radikális felfüggesztése, ami Estit egy teljességgel mechanikus tette sarkallja, mely csak tehetetlenségéről ad bizonyosságot.

Az Esti Kornél-korpusz elemzett szövegei az adomány és tanúsága, nem-ökonómiai dialektikájuk középpontba helyezésével a kísérletszerűség mozzanatának mélyebb alapjára mutatnak rá: ezt leginkább Nietzsche szavával, „a keletkezés ártatlanságával” lehet megjelölni. Pl. a véletlen kiemelt szerepe arra vonatkozhat Kosztolányinál (éppen a *Tanú* c. novellában, ahol „a véletlen a drámai csattanója annak az ismeretlen színjátéknak, melyet játszunk”), amiről Nietzsche ír: „... senki sem *adta* tulajdonságait az embernek, sem Isten, sem a társadalom, sem szülei vagy elődei, sem *ő maga* (...) *Nem* következménye valamely saját szándéknak, akaratnak, célnak (Zweck), *nem* kísérletet tesznek vele, hogy 'az ember ideálját' vagy 'a boldogság ideálját' vagy 'a moralitás ideálját' elérjék – abszurdum a lény(eg)ét bármilyen célhoz *delegálni*. Mi találtuk fel a 'cél' fogalmát: a valóságban *hiányzik* a cél (...) nincs semmi, ami a létünket megítélhetné, mérhetné, összehasonlíthatná, elítélhetné, hiszen ez azt jelentené, hogy az egészet (das Ganze) ítéljük meg, mérjük, összehasonlítjuk, elítéljük”.⁵⁹ Jellemző Kosztolányira, hogy sosem az efféle véletlenek *eredetét* firtatja, hanem *hatásukat* fürkészi (nyelvi, jelentéstani, etikai stb. értéktulajdonításokra nézve), afféle nem-tervezett kísérletek módján. A kísérletek invenciói ugyanis a „véletlen” effektusai a keletkezés ártatlanságának dimenziójában, ennyiben adományjellegük van.⁶⁰ Vagyis a keletkezés eme ártatlanságának előfeltételezése – tágabban a „modernség” archeológiája – felől válik különösen jelentéssé a különböző adományok alapvető vonása, nem-kiegyenlítő jellegük (vagyis a tényállás, hogy nem tartozásban fogantak vagy azt igyekeznek restituálni, betölteni), továbbá feltételezett alanyuktól, ennek szuverenitásától való függőségük relatív jellege. A bolgár kalauz története emphatikus „megbocsátással” zárul, ám a szöveg materiális, konnotatív és öntelmező szintjén ez a megbocsátás legalábbis problematikusnak minősül. Hasonlóképpen, csak éppen fordított módon jár el a *Tizennegyedik fejezet*, amelyben Esti hangsúlyosan nem bocsát meg Gallusnak, a rossz útra tévelyedett fordítónak, ám ez a kijelentése maga is morális konvenciót, sőt a szövegben textuálisan túldeterminált nyelvi elemet ismétel,⁶¹ mely nyelvi-értékelő magatartás részlegességét és viszonylagosságát ugyanazon szöveg is aláhúzza (együtt más

⁵⁸ Amennyiben a „szemrehányás” csak másik nyelvben lehet „szem-telen” (pl. a német „Vorwurf”-ban). Idiomatikusság és fordíthatóság között nincs tehát ellentét. Ez az alakzat közel kerülhet Benjamin „tiszta nyelv” fogalmához.

⁵⁹ *Götzen-Dämmerung*. 96.

⁶⁰ Nietzsche egy kései töredékében „kísérleti filozófiáját” (Experimental-Philosophie) éppen az igellessel kötötte össze: ez a filozófia „kísérletképpen (versuchsweise) megelégszik maga az elvi nihilizmus lehetőségeit: anélkül, hogy ezzel azt mondanánk, hogy a nem-nél, a negációnál, a nemre irányuló akaratnál (Willen zum Nein) állna meg. Sokkal inkább ennek fordítottjához akar elérni – a világ *dionüszoszi igényléséhez* (Jasagen zur Welt), ahogy a világ létezik, levonás, kivétel és kiválasztás nélkül – az örök körforgást akarja...” KSA 13. 492.

⁶¹ Vö. Molnár Gábor: *Példázat és fordítás*. 371-372.

Esti-novellákkal). Az elbeszélői magatartás eme megbízhatatlansági vonása éppen a keletkezés ártatlanságával szemközt válik akuttá, amennyiben ezt a radikális – ökonómiát, okozatiságot, célszerűséget és mérhetőséget nélkülöző – keletkezést az elbeszélői autorizáció (az „ember[iség]”, stabilnak vélt antropológiai tulajdonságok, a jog, a társadalmi morál, az alany szuverenitása stb. jegyében) rendre elvétí és sorozatosan hamis tanúnak (is) minősül. Feltűnő, hogy éppen a véletlent leginkább tematizáló novellában, a *Tanú* címűben bírósági tanúságtétel áll a középpontban, ahol Boldizsár a tanú szerepében saját ártatlanságát, büntelenségét véli visszanyerni. Esti itt Boldizsár tanújává válik, vagyis a szöveg kiemeli elbeszélői funkcióját (ezáltal újfent történet és elbeszélés elkülöníthetelenségét hangsúlyozva). Ebben a kölcsönös tükrözésben azonban Esti mint elbeszélő megbízhatatlansági karaktere, a tanúsítás mint adomány ambivalenciája lép elő. Legáltalánosabb nézetben a névtelen elbeszélő (auktoriális narrátor, „Kosztolányi”) és Esti elbeszélése, fikció és narráció, tulajdonnév és aláírás interpenetrációi élezzhetik ki a történetmondói hitelre vonatkozó kérdést. Ezek az ambivalens, nem-identikus átfedések persze az invenció teljesítményére is utalhatnak, arra, hogy ez fennálló implicit szerződések szeg meg⁶² – és ez akár Esti és az elbeszélő kezdeti szerződését is érintheti. Mindezen aberrációk és apóriák végső soron a nyelvi aktusok megismerhetetlenségéhez utalnak vissza a keletkezés ártatlanságának összefüggésében (a bolgár kalauz és a sorsüldözött özvegy története ezért példázatai olyan elemi szavak uralhatatlan többértelműségének vagy ambivalenciájának, mint éppen az „igen”).

A „véletlen” persze mindeközben maga sem pusztán véletlent jelent, amennyiben a szükségszerűség előfeltételezése szükséges ahhoz, hogy egyáltalán véletlenről lehessen beszélni. Ettől a véletlenfogalomtól eltérően a véletlen az Esti-novellák horizontján inkább eseményt jelent, mely az egyedít, a kontingenst potenciálisan, ám előreláthatatlan módon tanúsító erővel ruházza fel a rajta túlmenő általánosra nézve, mely „általános” nem annyira univerzális kódot, hanem inkább egyediség és esemény(e) nyitott, értelmezésre ráutalt kapcsolatát jelenti. (Mindez az adományban jelentkezik, amennyiben ez mindig előreláthatatlan, nem-programozható, ugyanakkor megtörténe után irreverzibilis jellegű. Ezen belül is pedig az adomány fordulata, kiazmusa ad minderről tanúságot, ahol adományozó és adományozott között nem egyirányú a viszony, hanem kölcsönös.) Ezért jellemző az Esti-novellák túlnyomó részére a példázatoság (csak látszólag lévén ellentétben a kontingencia jelenlétével). A véletlen eme eseményszerűsége éppen a keletkezés ártatlanságának függvénye, ahol véletlen és szükségszerű nem képeznek oppozíciót egymással.

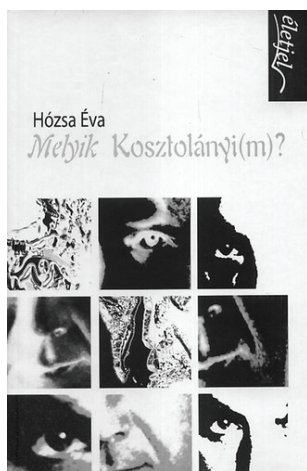
A Kosztolányi-recepcióban gyakran, hol negatív, hol pozitív hangsúlyokkal hangoztatott értékviszonylagosság és relativizmus további ismételtetése helyett az Esti-korpusz kapcsán a keletkezés ártatlanságának szemléleti alapját és ezzel összefüggésben különböző nyelvi indexeit, az adomány és tanúságtétel kapcsolatát, a kísérlet(ezés) nyitottságát és temporalitását érdemes középpontba helyezni. Ezáltal esély adódik a Kosztolányi-szövegek nyelv-szemléletének, antropológiai és etikai vonatkozásaik produktív és lehetőség szerint koherens értelmezésére – a modernség hatástörténeti összefüggéseiben.

⁶² Vö. Derrida: *Psyché. Erfindung des Anderen*. Wien, 2010. 11. Pl. a Gallusról szóló történet középpontjába a szerződésszegés kerül.

BENGI LÁSZLÓ

Kosztolányi-recepció – na de melyik?

HÓZSA ÉVA: MELYIK KOSZTOLÁNYI(M)?

Életjel Kiadó
Szabadka, 2011
160 oldal, 1900 Ft

”

Hózsza Éva kötete – címéhez híven – nem szokványos Kosztolányi-könyv. Ahogy a *Kapcsolatformálódások* alcím többféle értelmezési lehetősége közül az egyik sejtetni enged: olyan portré, amely önarckép is. Egy irodalmár Kosztolányihoz fűződő viszonyának bemutatása nemcsak a jeles író sokarcúságát, életműve több úton történő megközelíthetőségét emeli ki, de az esszéíró vélekedésének, olvasásmódjának változásaira is fényt vet. Még akkor is, ha a kötet tanulmányai – tematikus ciklusokba rendeződven – nem időrendben követik egymást. Ezáltal a változás nem fejlődést jelent, és a címben fölteszt kérdés sem eldöntendő dilemmát: „Ahogy mindenkinek, nekem is több Kosztolányim van, hozzá való viszonyulásom az évek alatt változott, habár a hálószerűen összegabalyodott kapcsolatokból, érzelmi kötődésekből képtelenség szabadulni.” (137.) A *Melyik Kosztolányi(m)?* a megértés interperszonalitása mellett annak dinamikus, eleven történelmi jellegét hangsúlyozza.

A sokféleség címbe emelt lehetőségét Hózsza Éva igen komolyan veszi. A Kosztolányi-recepcióból nem zárja ki a kultuszképződés vizsgálatát, mint ahogy a múlthoz közelítés patetikus, nosztalgikus, elégikus szólamai is megtalálják helyüket a könyvben. Ám le kell szögezni, hogy ez nem a szerző kritikai érzékének fogyatékoságára vezethető vissza, hanem éppen a recepciótörténethez való árnyalt és kritikus hozzáállására. A Kosztolányi-életműhöz forduló megértési kísérleteket maga is a megértés szándékával olvassa, azaz nem inakvát múltbeli megnyilatkozásokként, hanem olyan attitűdök nyomaiként, amelyek egy nyitottan és szimpatikusan plurális diszkurzus elemeivé téve újfent szóra bírhatók, lefordíthatók valamely mai olvasói tapasztalat nyelvére. Így a befogadástörténet nem portalanító leltározása valami réginek, jelen időből kiesettnek, hanem maga is kreatív művelet, a korábban mondottak újraértése.

Ledorongolás és földbe döngölés, felsőséges és kioktató lefitymálás helyett Hózsa példaszerűen szelíd türelemmel fordul az elsöre akár menthetetlenül avíttasnak tetsző hozzáállások felé is, s azokat más vélekedésekkel összekapcsolva ágyazza lépésről lépésre a jelen élő szövedékébe. Igaz, esetenként ennek ára némi szemérmesség is; előfordul, hogy a visszafogott, tompított ítéletekre törekvés túlzottan is kiegyensúlyozóvá válik, a szónak nem a kiegyensúlyozott, hanem a konfliktuskerülő értelmében. Különösen akkor tapasztalni ezt, amikor a szerző a számára talán legotthonosabb területen jár: a vajdasági Kosztolányi-recepció eltérő irányainak és beszédmódjainak ismertetésekor, föllevenítésekor. Ez a szinte természetes elfogultság azonban inkább árnyalja, mint beárnyékolja Hózsa személyes hangütéstől sem idegenkedő, de tolaodóvó sohasem váló értekezői hozzáállását. A kötet tanulmányai elkerülik a tanító célzatosságot, s a didaktikusságtól való tartózkodás talán csak az utószó szerepét is betöltő, címadó és önértelmező esszében török meg, amikor az a könyv keletkezését némiképp egyneműsítő narratívába ágyazza.

A *Melyik Kosztolányi(m)?* első tanulmánya nemcsak az esszékötet első ciklusának, de akár egészének egyfajta kicsinyítő tükréként, sajátos önreflexiójaként olvasható. Gondolatmenetéből a kultuszörténet általános szempontrendszere is körvonalazódik, amely az írásnak a Kosztolányi-recepción túlmutató módszertani érdekességet kölcsönöz. Hózsa Éva megfontoltan jelzi, hogy a kultusz nemcsak előtérbe, de háttérbe is állít, s e két folyamat együttesen, egymástól elválaszthatatlan kölcsönhatásukban határozzák meg a kánon alakulását: „Kosztolányi és Csáth neve emelkedik ki, míg egyes pályatársak neve háttérbe szorul” (12.). És bár igaz, hogy a kötet témaválasztása megerősíti elő- és háttér vázolt viszonyát, Hózsa más tanulmányai mutatják, a háttér sokszor éppoly érdekes fölvetésekkel és tapasztalatokkal szolgálhat, mint a kötet középpontjába állított szerző, Kosztolányi Dezső: „ebben a viszonylagosságban minden mikroelem szemléleti központ lehet” (46.).

A kötet tanulmányai aligha tudnák a ma már nyugodt szívvel klasszikusnak mondható szerző ennyi arcát fölmutatni, ha nem más és más háttér elé állítanák, s így implicit módon egyensúlyba hoznák a kanonizált és marginalizált írókat, illetve a befogadástörténet kanonikus és rejtetten maradt eseményeit: Kosztolányi vajdasági kultusza „kapcsolatba lépett más vajdasági irodalmi kultuszokkal” (8.). Az írók folytatta párbeszéd megújító interpretációs erejét emeli ki az a távlat, amelyet a „kortárs szépirodalom” „ironikus nézőpontja” (12.) jelent. Kosztolányi szövegei számos későbbi szerző számára bizonyultak alkotásra ösztönző, a jelent megszólító műveknek, hasonlóan ahhoz a fordított irányú folyamathoz, ahogy „a kortárs szövegek nézőpontjából újraértelmezzük Esti Kornél kalandjait” (79.).

Az intertextuális kapcsolatok taglalása ugyan végigvonul Hózsa Éva kötetén, de középpontba – a *Meztelenül* és a *Számadás* elemzéséből alkotott második ciklus után – a könyv harmadik részében kerül. Megítélésem szerint kezdeményező erejével a könyv egészéből is kiemelkedik a Kosztolányi Dezső és József Attila viszonyát több szempontból körüljáró tanulmány. Ez a *Barkochba* című Esti-novellát értelmezve úgy kerüli el az életrajzi allegorézis csapdáját – a főhős Jancsi Jánosnak és József Attilának az egyszerűsítő és olvasást könnyen befagyasztó azonosítását –, hogy ugyanakkor nem tagadja valós és kitalált alak kapcsolatát. Amire javaslatot tesz, az éppen a két életmű poétikai összeolvasása: „Az a fajta reménytelen remény bujkál az 1930-as évek József Attila-verseiben, amely az *Esti Kornél*-novellák nyitott befejezésében is lappang. [...] A *Tiszta szívvel* beszédmódja kerül előtérben a *Barkochba* című novellában, azaz a húszévesek céltalan kallódása.” (58.) Hasonlóan érdekes fölvetésekhez ve-

zet a Kosztolányi és Karinthy egy-egy írását egymás mellé állító esszé-részlet is, az utcaseprő alakváltozatait hasonlítva össze a két szerzőnél.

A vajdasági Kosztolányi-recepció szépirodalmi terméséből elsősorban Nagy Abonyi Árpád, Juhász Erzsébet és Tolnai Ottó szövegei kerülnek középpontba. A befogadói távlat változását emeli ki „a délszláv háborúk veszélyhelyzete” (10.); a történelem megrázó és tragikus eseményei a Kosztolányi-olvasásnak és -értelmezésnek új lendületet adtak, s egy egészen új Kosztolányi-kép alapjait vetették meg. Ezért lehet különösen fontos és komoly téttel bíró, hogy Hózsza Éva nem tartja fenn a vajdasági és a magyarországi Kosztolányi-recepció határvonalát, nem rajzolja túl ezek különbségét. Számára a befogadástörténet mintegy természetes egységben jelenik meg. A kötet írásai nem párbeszédet valósítanak meg, hiszen a vajdasági és a magyarországi irodalomtörténeti elmélkedésekbe éppannyira – és ugyanazért – illelenk bele. Ezzel viszont olyan közös sajátosságot mutatnak föl, amely a párbeszéd alapjait veheti meg mindazoknak, akik a recepció történetileg különvált tendenciáiban nem osztottnak Hózsához hasonló természetességgel. „Rögeszmémé vált a magyarországi és a vajdasági recepció egyeztetésének ösztönzése és elősegítése, ezen a téren még sok a tennivaló.” (138.)

A *Melyik Kosztolányi(m)?* negyedik része olyan tanulmányokat rendez egybe, amelyek a Kosztolányi-művek korabeli, illetve későbbi fordításaival mint az értelmezés lehetséges irányával vetnek számot. Pontosabban egy kivétellel: a rész egyik rövid esszéje egy Kosztolányi által németből készített átültetéssel bíbelődik. Habár nem egymás után következnek, a ciklus négy írása közül kettő is a *Pacsirta* idegen nyelvű tolmácsolásait veszi górcső alá: a három német nyelvű, illetve a két szerb nyelvű fordítást. Hogy az utóbbiakat tárgyaló írás nem követi közvetlen a német *Pacsirták* bemutatását, talán azzal a szemlélettel magyarázható, amely nem hűséget, tartalmi pontosságot kér számon a fordításokon, hanem a célnyelvi kultúrába való sikeres integrálódást, termékeny megszólaltatást tekint mértéknek. Ha így van, akkor tehát a célnyelv szempontja sorolja egymás mellé Hózsza írásait, s nem a fordított mű azonosságának mechanikus kritériuma szolgáltatja a ciklusalkotás logikáját.

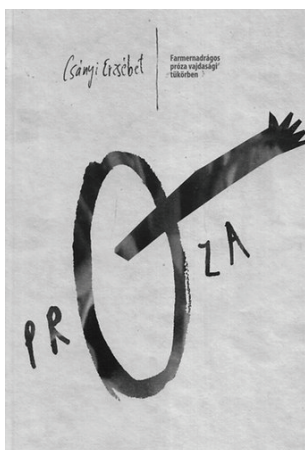
A szerb kiadásokkal foglalkozó írás rövidsége és kifejtetlensége folytán jószerével függelék-szerű benyomást kelt az igen sok szempontot fölvető, gazdag és szemléletes példaanyagot is fölvonultató, a német fordításokat elemző tanulmányhoz képest. Sőt: másutt is érzékelhető a kötetben, hogy az nemcsak a cím jelezte többértelműséget tartja fenn a Kosztolányi-olvasatok sorában, de a részét képező írások kifejtettségére tekintettel sem egységes. A szélesebb mederben mozgó gondolatmenetek közé mindegyre vázlatosabb írások kerülnek – jóllehet az utóbbiakban is, mintegy mellékesen elejtve, számos kérdés és a recepciót megtermékenyítő ötlet vetődik föl.

Hózsza Éva kötetének egyik legfontosabb értekezői erénye – de joggal írhattam volna esszéírói erényt is, amely megjelölést éppen az itt kifejtettek indokolhatják legerőteljesebben –, hogy saját távlatát megőrizve, hangoltságát nem föladvá képes olyan távoli diszkurzív szövegek megszólaltatására, nem kritikátlan, de a maga igazságára kíváncsi szóra bírására, amely a jelen horizontján könnyen értetlenséggel találkozhat. Hózsza Éva nem a könnyebbik utat választja, hanem olvasás és hagyomány sokrétűségével számot vetve autonóm módon keresi meg és tapossa ki saját interpretációs ösvényét.

FEKETE J. JÓZSEF

Szövegszöveg

CSÁNYI ERZSÉBET KÉT TANULMÁNYKÖTETÉRŐL

Csányi Erzsébet az összehasonlító irodalomtudomány vizsgálódási terepét igyekszik a *konTEXTUS* projektum immár hatodik konferenciájához és hatodik kötetéhez érkezett műhelymunka koordinálásával az intermedialitás, a diszciplínaköziség és a kulturális kommunikáció megváltozott poétikai, szemantikai térségeire kiterjeszteni. Ugyanezt a komparatiztikai célkitűzést folytatja *Farmernadrágos próza vajdasági tükörben* című kötetében, amelyben a vajdasági magyar jeans-próza négy meghatározó hatású regényét vizsgálja a műfaj amerikai gyökereihez visszavezetve, és a horvát, valamint szerb irodalom környezetében elhelyezve.

A jeans-próza sajátos narratív világa a magyar irodalomban a Vajdaságban hódított igazán teret. Magyarországon is jelentős hatása volt az angolból fordított *Üvöltés* beat-antológiának és Kerouac *Úton* című regényének, de a társadalmi renddel szembehelyezkedő, vagy éppen a konfrontáció elől módszeresen kitérő, a létben sodródó, peremvidékre szorult, felnőni képtelen vagy nem akaró, tengő-lengő, a társadalom szempontjából fölösleges hőstípus és az őt megjelenítő nyelvi világ nem volt szimpatikus a magyarországi irodalompolitika számára, így az alkotók néhány kísérlet után jószerével letértek erről az irányvonalról. Az egykori jugoszláv államalakulat határai közé ékelt vajdasági alkotókat erősebb impulzusok érték. A szerb, a horvát és szlovén alkotótársaik fordításai révén gyorsan és folyamatosan szívhatták magukba nyugati filozófusok gondolatait, ismerhették meg idegen nyelven született műveket, fedezhettek fel poétikai eljárásokat. A fiatal délszláv művészeti műhelyekkel tartott lazább-szorosabb kapcsolataik során magukévá tették a neoavantgárd és a konceptuális művészet eredményeit, ami kétségkívül hozzájárult a jeans-narratíva gyors gyökérvéséséhez, valamint az is, hogy a vajdasági magyar írók ezáltal találtak adekvát formát, nyelvet, hangütést saját pe-

remléjük megfogalmazásának artikulálására, végső soron megértésére. „A farmernadrágos elbeszélő megszólalása első pillanatától sugallja a világba vetettségnek azt az állapotát, amely az ellentézetesnek nem a hagyományos-konfliktusos, hanem kitérésre épülő változatát jelenti: kilépést-kimenekülést a szigetlét, buroklét felé” (CSÁNYI 2010a 25.) – írja a szerző a regénymodellről, amely poétikai törést hozott magával a beat-kultúrából, a modern és a posztmodern közötti időszakban, szakított a mimetikus valóságviszonyok ábrázolásával, erősen figyelt a nyelvre, mint médiumra, nyomatékosan jelezte nyelvimmanens mivoltát, s fölhagyott a szimulatív, metonimikus jelhasználat, nyitott a zeneiség és a vizualitás szövegbevonása, beleszövése irányába, illetve egyéb, heterogén elemek műbe építése felé. Ezek a narráción kívüli metaelemek könnyedén integrálódnak a műbe, ugyanis a jeans-próza poétikája zaklatott ritmust diktál, szentesíti a montázst és a fragmentumot. Annak ellenére, hogy ez a prózatípus a konceptualizmus önértelmező diskurzusa mentén helyezhető el, az elbeszélő szólama mégsem intellektuális, hanem spontán, hőse pedig álmodozó, és olykor patetikus, ezért is menekül az intézményes világból az emberi szabadság megtestesüléseként értelmezett robinsoni „szigetre”, legyen az ténylegesen csupán egy nyaralás, vagy akár egy buli.

A vajdasági magyar irodalom interkulturális diskurzusát Csányi Erzsébet az egymást átható kulturális kódok deltájának metaforájával írja le, olyan helyként tételezve azt, ahol találkozik a kezdet és a vég, a Nyugat és a Balkán, és egymás felé áramolnak az impulzusok, „ahol eleve a születés és elhalás, a létrejövés és megszűnés minduntalan kiújuló drámája zajlik” (CSÁNYI 2010a 8.), „ahol érintkezik a vég és a kezdet” (CSÁNYI 2010a 31.). A kisebbségi kultúrát a sok, vagy legalábbis több irányba gyökerező identitás jellemzi, ami esetünkben a volt jugoszláviai kulturális kontextusában magyar identitásként képződött meg, alkotóművészeink látszólag természetesen élték meg ezt a „plurális kódrendszer” (Virág Zoltán) által meghatározott önazonosságot, viszont fel kellett vállalniuk a kódrendszerek közti átlépések traumáit is. Erre vonatkozóan szögezi le a szerző, hogy: „A határ maga is deltaszituáció: felbomlás, identitásvesztés, önmegkérdőjelezés, önmegszüntetés, szinte a halál átlépése és valami többlettudással való újjászületés. A delta gyűjtőmedencéje az Én és a Másik, az otthon és az idegen, a kicsi és a nagy, a forrás és a cél, a periféria és a centrum, a marginalitás-minoritás és a dominancia közötti ingalétnak.” (CSÁNYI 2010a 33.) A deltaszituáció ambivalens állapotának ilyen megközelítésével Csányi Erzsébet komparatistikai vizsgálódásaiba bevontja a transznacionális és posztkolonialista, valamint areális irodalom- és nyelvelméletek eredményeit és következtetéseit is.

Csányi Erzsébet tanulmánykötetének homlokterében Tolnai Ottó *Rovarház*, Domonkos István *Kitömött madár*, Végel László *Egy makró emlékiratai* és Gion Nándor *Testvérem, Jóáb* című regénye szerepel, ezeket vizsgálja szűkebb-bővebb párhuzamban a jeans-próza horvát és szerb reprezentánsaival és amerikai origóival összevetve az elbeszélő szólamát, a nyelvi és képi narrációt, a zenei és a verbális kód közti átjárás lehetőségei, a szövegek stilisztikai vetületei, többnyelvűsége, morálfilozófiai tartalma, beszéd szerkezeti felépítése szempontjából. Véglökvetkezettése, hogy az 1960-as években az említett négy regény formateremtésével, nyelvszemléletével és autentikus világképével világlátásbeli elmozdulásokat is hozott, amelyek nyomán átrendeződtek a kor helyi irodalmi erőviszonyai is: „Az irodalomtörténeti kontextusok, szövegmezők, prózatörténeti ívek fokozatos kirajzolódása nyomán [...] joggal állítható, hogy a vajdasági magyar irodalom egész sor jelentős prózaművet tud felmutatni ebből az időszakból, Gion, Tolnai, Domonkos regényei, kisregényei a modellkánon olyan megvaló-

sulásai, amelyek a délszláv irodalmak és a magyar irodalom összefüggésében is előremutatóak. [...] A vajdasági léttapasztalatban lecsapódó sokféle idegenség-élmény egy fokozott intellektualizmust, önreflexiós tudatműködési készséget, a plurális nyelvhasználat párhuzamos tükröjzátékait fejlesztette ki. Ez az attitűd eleve ignorálta a kisebbségi író frusztrált missziós szerepeit, mert becsvágya sokkal nagyobb volt: a teljesség, a szabadság, a 'modernség luxusa'. (CSÁNYI 2010a 130–132.)

A kötet szemelvényeket közöl J. D. Salinger, Jack Kerouac, Danilo Kiš, Dragoslav Mihailović, Bora Čosić, Momo Kapor, Milisav Savić, Vidosav Stevanović, Antun Šoljan, Ivan Slamnig, Gion Nándor, Tolnai Ottó, Domonkos István és Végel László regényeiből, így egyfajta illusztrált tankönyvként is használható főiskolákon, egyetemeken.

A vajdasági magyar irodalomban a múlt század hatvanas éveinek legelején történt paradigmaváltás háttérbe szorította a mimetikus művészetkonceptiót, helyébe sajátosan élményalapú, a kerek és lezárt formákkal szembeesülő spontán szövegalakzatokat helyezte, amelyek egyszerre reflektáltak a szerzői „én”-re, a szövegre, mint teremtett textusra, és a mű anyagára, vagyis a nyelvre. Ezt a modern és posztmodern között történt szemléletváltást egyaránt indukálták a neoavantgárd poétikája, valamint a vajdasági magyar szerzőkhöz horvát, szerb és szlovén közvetítéssel eljutó nyugati filozófiai, poétikai, nyelvfilozófiai stb. eredmények, amelyek megtermékenyítő fúzióba léptek a hiteles megszólalást kereső fiatalok formaképzésével. Csányi Erzsébet irodalomtörténész kutatásai és elemzései szerint ennek az új érzékenységet középpontba állító mentális reprezentációnak a kialakulásában meghatározó szerep jutott a jeans-próza befolyásának, ami Tolnai Ottó, Végel László, Gion Nándor, Domonkos István regényei mellett áthatotta és irányváltásra ösztönözte a vajdasági magyar költészetet is. *Lírai szövegmezők* című kötetében a vajdasági magyar versterek és kultúraközi kontextusok vizsgálata nyomán a teremtett költői szubjektum, a Baudelaire-i „persona” megképződését járja körül az egyéni és közösségi identitásformálás, valamint a művészet régiólétesítő szerepének szempontjaiból.

Tanulmányai Tolnai Ottó, Sziveri János, Fenyvesi Ottó és Ladik Katalin költészete köré szerveződnek, Hatástörténeti vizsgálódásai során szerb, horvát és szlovén alkotók műveivel veti össze a vajdasági magyar poézis jelenségeit. Elemzéseit különböző szempontokból indítja, a verseket térpoétika, nyelvfilozófia, vizualitás, medialitás, nyelvi kódoltság szempontjából szemléli, hogy megfejtse a „persona” és az „idegen”, a „külső” és belső”, a „közeli” és a „távol”, az „emlékezet” és a „feledés”, a „lírai” és az objektív” stb., viszonyának költészetté transzponálását, zenei-gondolati nyelvbekódoltságának mikéntjét.

A fordulat, amit Csányi Erzsébet tanulmánykötetében körbejár, elsősorban a lírai szerepminták terén ragadható meg. Tolnai Ottó radikálisan antipoétikus költészete az előtte érvényes érzelmes, patetikus költői szerepmodellek gyökeres bomlasztására irányult, és „ez a korszerűbb irodalomkonceptió Tolnainál a beaudelaire-i depoétikus alapállásra építette a neoavantgárd szabadasszociációs technikákat és kötetlen szabadversformákat, s így jutott el a groteszk és abszurd révén defetiszált szubjektumig.” (CSÁNYI 2010b 13.)

Másfelől fontos támpontot nyújt a kutató számára az interkulturális szövegháttér föltárása, a „régio – fúzió – vízió” (CSÁNYI 2010b 22.) kulcsszavak mentén kijelölhető kulturális egymásba hatolás, ami során a teljes világot magáénak tudni kívánó poétikai szándék magához vonzza mindazt, ami számára idegenségként, másságként, sokféleségként képződik meg. Ez az integráló törekvés viszont nem egyenes vonalú, mert az „én” és a „más”, a „saját” és az

„idegen” egymáshoz közeledése nem feltétlenül simulékony, ugyanakkor a tényekkel szembeállítás révén a megismerés mezőjébe önmagát is kényszeríti, mintegy tükör elé állít, miközben az identitást megőrző szándék egyfajta elvágódási kényszerrel gazdagodik. Tolnai költői „én”-szerepével szemben Csányi Erzsébet a korai Sziveri-versek szubjektumát állítja. Szerinte ez „az elidegenedett, szerepjátszó költői én paradox módon nem póz, hanem egy korszerű, életképes lírai irány megszólalását biztosítja [...] a hívős, visszafogott, elidegenedett költői teret paradox módon átizzítja valamiféle süttő szenvedély.” (CSÁNYI 2010b 37.)

Sziveri János költészetének elemzése jelentős teret nyer a kötetben, a kutató végigkíséri poézisének alakulási ívét, ami során az összehasonlító irodalomtudomány szempontjaiból különösen fontos megállapításokat tesz Sziveri és Vasko Popa költészetének párhuzamairól.

„Az avantgárd létrehozta az ún. direktlírát, az indulatosan felmutatott közvetlenséget, a faragatlan beszédet – szemben a modernisták másfajta nemzedékeivel, az esztétizáló stilisztákkal” – szögezi le Csányi Erzsébet (CSÁNYI 2010b 80.), immár egy harmadik típusú költői habitust boncolgatva. Fenyvesi Ottó poétikájáról értekezve a szabadság képzetét megteremtő feledés motivációs hatását, a feledés poétikai működését járja körül, s immár nem a „personát” fedezi fel a versekben, hanem éppenséggel a költői én deperszonalizációjára mutat rá. Leszögezi, hogy Fenyvesi „költészete a modern-posztmodern korszakküszöböt jelzi azokkal a sajátos, csupán kultúraközi összefüggések tükrében kirajzolódó vonalakkal, amelyek a korabeli jugoszláv farmernadrágos prózához, neoavantgárdhoz, multimediális rock-költészethez kötik”. (CSÁNYI 2010b 81.)

A múlt század új művészeti praxisának a vajdasági magyar irodalmon belüli megjelenését taglaló *Lírai szövegmezők* kötetet Ladik Katalin verbo-voko-vizuális művészetének értelmező megközelítésével zárja Csányi Erzsébet. A tárgyalt szerzők között Ladik költészete támadta legradikálisabban a hagyományos lírai pozíciókat, és Csányi ennek kapcsán teszi legexplicittebb megállapításait. Érdemes idézni ezeket, mert teljességben kivethetők a vajdasági neoavantgárd törekvések, a modernségtől a posztmodernig jutás közti paradigmaváltás egészére. Csányi összegzése szerint „a művészet csak akkor válhat autentikussá [...], ha önmagáról gondolkodva önmagáról szól, ha fokozottan konstruálttá válik, ha feltárja műhelytitkait és szervezőelvéit, ha rákérdez az ábrázolásmód mikéntjére és koncepciójára, ha önreflexiós technikákat dolgoz ki. Önértelmező, átgondolt, 'hideg' gesztusművészet, metaművészet lehet ezek. [...] ... a műalkotásnak többé nincs narratív, kommunikatív, mimetikus és expresszív szerepe. A mű feladata, hogy önnön létrejövételét és anyagát mutassa meg, hogy a műben megragadott léttapasztalat mediális függőségének felismerését a befogadó számára is érzékelhetővé tegye. Kulcskérdés a világhoz/tapasztalathoz való hozzáférhetőség módja, annak nyelvi aspektusa, a nyelvi jelek materialitása, anyagsága/medialitása.” (CSÁNYI 2010b 84–85.)

Kiadások:

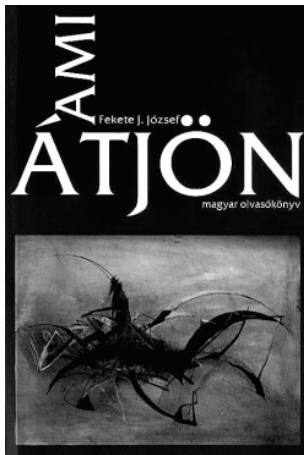
CSÁNYI 2010a = Csányi Erzsébet: *Farmernadrágos próza vajdasági tükörben*. A vajdasági magyar jeans-próza természetrajza. Bölcsész tudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2010, 245 oldal

CSÁNYI 2010b = Csányi Erzsébet: *Lírai szövegmezők*. Vajdasági magyar versterek, kultúraközi kontextusok. Vajdasági Tudomány és Művészeti Akadémia, Újvidék, 2010, 96 oldal

HÓZSA ÉVA

Átcsúszik olvasókönyvbe?

FEKETE J. JÓZSEF: AMI ÁTJÖN.
MAGYAR OLVASÓKÖNYV

Életjel Könyvek 145.
Szabadka, 2011
256 oldal, 2300 Ft

”

Fekete J. József kritikus tevékenységének két alappillére a hallgatólag viszonyulásmód és az alázat, amellyel a megjelent könyvekhez, az egyes szövegekhez közelít. Játékszabályai közé tartoznak a következetes olvasás, az elméleti nézőpontok tudatos alkalmazása, valamint az önálló lépések kalandjainak felvállalása. Kritikusként és tanulmányíróként is egyetemes magyar irodalomban gondolkodik, amelynek megvannak a regionális színváltásai, illetve régióközi mozgáslehetőségei. Az *Ami átjön* című kötet a szabadkai Életjel Kiadó vastkos, igényes kiadványa. A szerző már a huszadik század kilencvenes éveiben is publikált az Életjelnél, hiszen *Próbafüzet II.* címmel 1995-ben Szabadkán adta ki kritikáit. Ezek a régebbi kritikák műfaji és nyelvi szempontból még „behatároltabbak”, noha a mostaniak méltó előszövegei, gyakran „széljegyzetek” vagy esszészerű szöveghelyeket felvillantó írások, amelyekben a szépírói erények, az ironikus-játékos nézőpontok, sőt a nem titkolt érzékenység jegyei is megnyilvánulnak.

Az *Ami átjön* című kötet valóban tekinthető ún. integrált, sokszólamú, „iskolaközi”, ötvenhat címet tartalmazó „magyar olvasókönyvnek”, amelyen „szellemi élmények” szűrődnek át, mindezek a „rendteremtés” igénye nélkül formálódnak köteté, ugyanakkor kapcsolódnak a kilencvenes évek regionális vonulatához, amikor a háborús évek arra motiválták a szerzőket, hogy a szülőföld tradíciójához kapcsolódó szövegekből olvasókönyvnek nevezett köteteket szerkesszenek össze.

Az új „magyar olvasókönyv” szerzője minden kötöttség nélkül válogat saját (újabb) olvasmányaiból. Tudatosan leszámol az olvasókönyv didaktikus, kanonikus szabályaival, szeret mindenfajta kereten kívülre hatolni, egyéni hangot érvényre juttatni, gondolatokat „kifundálni”, hálószerűen összefűzni, önreflexív beszédmódra törekedni, intertextuális és intermediális utalásokat különös érzéssel feltárni (vö. Virág Zoltán: *Stratégiai állapotok: A szomszédság kapui*), ex-helyzeteket átértelmezni. A szabad evickélés önálló megnevezése-

ket, önálló látószöveget eredményez. Ebbe az olvasókönyvbe az esetlegesség és a véletlen is belejátszik, egyik kulcsszava pedig az „élet” (természetesen a halál viszonylatában!). Olvasókönyv ez a könyv abból a szempontból is, hogy a szövegekre való reflektálás szintén élvezetes olvasmány, amely újabb visszacsatolásokat, kritikai viszonyulásmódokat, megszólalási lehetőségeket hozhat létre. Ami átjön, egyben átmentetté is válik. Fenyvesi Ottó *Halott vajdaságiakat olvasva* című kötete kapcsán a „megidézés” kontextusát értelmezi a kutató *Nem volt értelmetlen hercehurca* című „tanulmánya”, amelynek egyik szöveghelye az említett élet-halál összefonódásra fókuszál. Fekete J. József megállapítja: „Fenyvesi Ottó halott vajdaságiak portréit retusálja, és minden portréban, versen belüli reinkarnációban legalább egy dolog közös: a halál ténye. A halálé, amihez képest minden egyéb kissé nevetséges. Ennek ellenére az egyéni sorsot igencsak hajlamos megfűszerezni az élet: egy kis gyógyíthatatlan betegség ide, egy nagy háború oda, egy kis gyilkos forradalom emide, egy nagy haláltábor amoda, s máris ízlelhetjük a sors savát-borsát.” (i. m. 111.)

A sűrített Előszó kijelöli az *Ami átjön* című kötet beszédpozícióját, melynek kulcs gondolata, hogy az olvasónak joga van a remekmű egyedüli felfedezésére, azaz a figyelemre méltó alkotás Fekete-definíciója valahogy így hangzik: „Remekmű” az, ami az egyént megszólítja, ami az egyén számára átjön. Hogy mi jön át? Az anyag igen heterogén és képlékeny, az olvasó ki-be sétál a szövegekbe, a szövegek köztes terében bolyong, vissza és előre néz, kilengésekre vállalkozik, vertikális és horizontális mozgásokra összpontosít, vagyis dinamikus kaland(ok)ra vállalkozik. Merész „szubjektív” meghatározásnak tűnik az érték ilyesfajta megközelítése, ám Fekete J. Józsefet a szöveggel való kapcsolat, illetve a kritikai viszony érdekli. Manfred Frank Jean Starobinski nyomán utal arra, hogy az irodalomkritika valójában „kritikai viszony”, ahol a hangsúly a „viszonyon” van. Manfred Frank írja: „A »viszony« koncepcióját inkább a mozgás, az »út« értelmében kell felfognunk. (...) Az »út« magában foglalja az eltávolodás mozzanatát is. Az általánostól való eltávolodás azt jelenti, hogy nem rendeljük magunkat alá, mint eset a szabálynak. A kritikai viszony nem egyoldalú, hanem kölcsönös. Csak abban az esetben lehet (a szó szűkebb értelmében) »út«, tekintettel a kör hermeneutikus természetére, ha az elem visszahat a relatíve általánosabb természetű szabályra, amely rá vonatkozik.” (Frank, Manfred: *A stílus egyedi általánossága*: Szávai Dorottya szerk.: *Poppea fátyla*)

Fekete J. József olvasókönyv-irányultsága abban nyilvánul meg, hogy precíz, átlátható kötetkompozícióra törekszik, például egyszerűen betűrendbe sorolja a szerzőket. A címek viszont játékosak, frappánsak, a (meg)formált és a „formálódó alkotói észjárás” (vö. Márton László: *Csont nélkül*) is érvényesül bennük. Néha a „töréspontok” a Márton László-i értelemben „a műfajok és írásmódok között” villóznak, az írásokban gyakran a szétszedés, a mozaikképek szétszóródása dominál (Bence Erika), ahogy ez a kortárs olvasmányokból „átjön”. Beszédes István szövegvilágághoz például a következő cím „illik”: *Barokk körromok a pannon hájshinta tautológ ingajaratának csapásán*. Jász Attila „egybefüggő” műalkotásként olvasott könyvének „kritikája” (*XANTUSiana – avagy egy regényes élet kalandjai*, 2007) pedig a *Xantus csodamokaszinjában* címet kapta.

A vizsgált kötet szövegein belül kialakuló esszészzerű betétek „esszémondatok” felkavaró hatást gyakorolnak az olvasóra, még az a reflexió is, amely Mózes Attila szövegeivel kapcsolatban hangzik el: „Mert az ember képtelen mindent elolvasni.” (i. m. 166.). Szilasi László regényéből (*Szentelek hárfája*, 2011) például a topográfiai vonulat megközelítése emelhető ki: „A regényolvasó olykor mintha elbeszélés helyett épületek tervrajzát tartaná kezében, és addig nem

lapozhat tovább, amíg tökéletesen nem memorizálta az architektúra hosszanti és keresztmetszetét. De Szilasi nem csupán a városról és annak épületeiről, a templomok, kocsmák, iskolák belteréről tud mindent, hanem bármiről, amit megemlít a regényben: korabeli újságcikkektől különböző korok fegyverarzenálján át a vallástörténetől a művészettörténetig, irodalomtörténetről a rockzenéig, és abban képtelen mértéket tartani, hogy mindezt a tudását egészében ne zúdítsa rá az olvasóra. Kapkodhatja is a fejét a hard boiled krimikhez szokott olvasó, mert ebben a műben a bűncselekmény és a nyomozások csupán egyetlen történet...” (i. m. 212–213.). Az intertextuális értelmezés kiindulópontjára kiváló példa Bálint Péter regényvilága. Az idézett és megidézett Csokonai kapcsán írja Fekete J. József: „A regényben a gondolati, tartalmi átfedések nem határolódnak el egymástól olyan rétegezeten, mint a nyelvi szólamok: az idézett Csokonai nyelve más, mint a megidézett Csokonaié, bár az utóbbi is erősen idomul az előzőhöz, elkülönböződésük nem hagy kétséget afelől, hogy fikciós alkotást, nem pedig dokumentumot olvasunk.” (i. m. 31.). Bánki Éva *Magyar Dekameronjában* a zárófejezet lehetséges értelmezése végül más irányba igyekszik terelni az olvasó figyelmét: „A könyv zárófejezete utal rá, akár úgy is tekinthetnénk a tíz firenzei körszállóban töltött tíz napjára, mint valamiféle Big Brother-szerű, Való Világ-jellegű valóságshow-ra. Ne tekintsünk úgy rá!” (i. m. 55.)

Orcsik Roland alkotóerejéről Fekete J. József nézőpontjából megállapítható: „... olyan természetességgel születik a vers, mint amilyen természetes volt, hogy a Monarchia népei beszélték egymás nyelvét. Vagy ahogyan a zsákhordók dohányoztak. Cipelték a gabonát, a cigarettát alsó ajkukra ragasztották nyálukkal, és nem szívták, hanem természetes légzésük vitte hozta a füstöt orrukon, szájukon át a tüdejükbe. Talán inkább így, hiszen Orcsik költészetében fontos szerepe van a légzésnek, a világ beszippantásának és versként kilégzésének, az egészséges ritmusú örökön kezdeténél tartó finálénak.” (i. m. 194.). Tóbiás Krisztián 2008-ban megjelent kötete (*vasjani. Profán evangélium*) révén a perspektívát még elbizonytalanítja a kritikus: „Orális hagyomány kisközösségi dialektusban, germanizmusoktól, szlavizmusoktól terhelt nyelven lejegyezve, életregény, mikroszociográfia, harctéri énekeskönyv, napló, naplóregény? Mi ez a kötet? Tudja a fekete pófájú ördög. Az viszont bizonyos, hogy kerek alkotói teljesítmény, konceptuális kötet, amiben minden nagyon a helyén van, s azt bizonyítja, hogy minden egyes elbeszél élet külön regény. Tóbiás Krisztián második könyve alkotói pályájának meghatározó mezsgyeköve lehet, innentől már nagyon kell figyelnie neki is, a kritikának is, milyen irányba fordítja tehetségét.” (i. m. 228.).

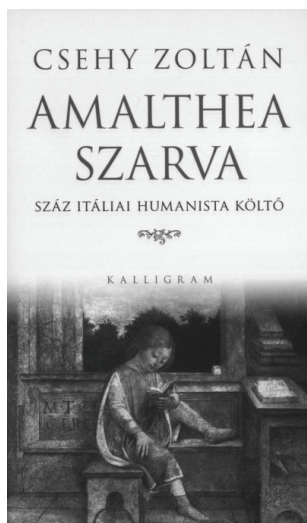
Folytathatnánk tovább a sort például Tolnai Ottó szövegeiben a „vízmű” és az Adria problémájával, azzal, ahogyan Szilágyi István letragikusabb novellafordulataiban lelepleződik a humor, hogy Jódal Kálmán számára a technológizált világ minden adathordozója ihlető forrást képvisel, ahogyan Herceg Jánosnál kifejezésre jut a meseszerűség. Kontra Ferenc szövegében az értelmező például arra összpontosít, amikor a baranyai tájat Bécs váltja fel, Nagy Abonyi Árpád regényében (*Budapest, retour*, 2008) viszont az álomleírást nyomatékosítja. Villányi László lírájában a szeretet és a kétely kettősségének hatására irányul a kritikus figyelme, Géczy János esetében valamiféle hármasságú megszállottság működése érhető tetten, Danyi Zoltán indulása pedig alkalmat ad az internetes irodalmi portál problémájának felvetésére.

Fekete J. József különböző terjedelmű, műfajközi térben mozgó szövegei számos irodalomtörténeti vagy komparatistikai összefüggést tárnak elénk. Az eddigi pályafutás során kialakult visszatérő gondolatok/gondolathálók egyre inkább felfedezhetővé válnak. Az egyéni koncepciók végiggondolása mellett a befogadó számára a lassítások és nagyítások, valamint az intermedialitás jegyében megvalósuló lelkes vizsgálatok nyújtanak igazi élményt.

SÖRÖS ERZSÉBET BORBÁLA

Babits után Dantét

CSEHY ZOLTÁN AMALTHEA SZARVA CÍMŰ KÖTETÉRŐL

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2012
728 oldal, 3900 Ft

Csehy Zoltán új kötete, az *Amalthea szarva* újabb igényes műfordítások gyűjteménye, a *Hárman az ágyban* óta megszokott pontossággal, eleganciával, egyben játékosággal és szókimondással. A kompozíció ötlete több mint egy évtizedes, azóta készült sorban a különféle szerzők lírájának magyarítása elsősorban latin és olasz nyelvről. A cím a Zeuszt tápláló kecske letört szarvára utal, amelyet bőségszaruként ismer a köznyelv: Zeusz ajándéka a nimfáknak, amely minden jót terem, amit csak kívánnak tőle. Ennek megfelelően a válogatás alapja ismét a meglehetősen füledt priapikus hangulat, így került ki száz költő jóval több mint száz verse a „víz alól” – a fordítói jegyzetben atlantisznai terület újrafelfedezéséről beszél, nem is alaptalanul. Valóban jelentős corpusról van szó, hiszen például az első tizennégy költő közül tíz korábban nem jelent meg magyar fordításban, és úgy kell számolni, hogy a tizenötödik előtt letudtuk Dantét, Petrarcat és Boccacciót is. Időben tágan értelmezi a humanizmust, a pre- és a posztkor is belefér: a szerzők között a legfiatalabb, Albertino Mussato 1261-es születésű, a legidősebb, Gian Domenico Cancianini 1630-ban halt meg.

A kötet szerkesztése bravúros, nem a l'art pour l'art szemléletet érvényesíti, hanem amellett, hogy gyönyörködtet, tanít is: bőséges jegyzetekkel segíti a tájékozódást. Típusa tulajdonképp tankönyv, egyben egyetemi segéd- és kutatási alapanyag: életrajzokkal kezdi a bemutatást, a lapalji fordítói jegyzetek a mitológiában mutatnak utat, elősorolja az eredeti nyelvű szövegkiadásokat, a fontosabb monográfiákat, gyűjteményes köteteket, végül az *Amalthea szarvát* megelőző fordításokat. Amennyiben nem áll rendelkezésre hely minden információnak, bibliográfiákhoz irányítja az olvasót. A kötet erénye tehát nemcsak az, hogy reprezentatív mintát ad a humanista párbeszéd fontos szerzőiről, állomásairól, hanem tovább is navigál, utat kínál, amelyen folytathatjuk a nyomozást, és teszi ezt az olvasó műveltségébe vetett bizalommal; a megadott források és a szekunder irodalom nagy hányada

idegen nyelvű. Első pillantásra hiányolja talán az olvasó az összefogó nagytanulmányt, de hamar látni fogja, hogy a jegyzetapparátus kielégíti a kíváncsiságát, a humanizmusnak pedig sok értője összefoglalta már egy-egy kötetben tudását. A hiányérzet egy kis darabja azért megmarad: körülbelül másfél évtized kutatómunkája – mert a fordítás is kutatás a szótárban, a saját tudásanyagban – megérdemelt volna egy nagytanulmányt, hogy Csehy ilyen nem mellékelte, talán azt jelzi, hogy a kutatást nem kívánja új irányokba vinni. És bár a legtöbb szöveg korábbi fordítása is fontos munka, Csehy annyiban újítja a most természetesnek tetsző újrafordítás igénye mellett, hogy – mint más köteteiben is – olyan nyelven szólaltatja meg magyarul a szövegeket, amely valóban hatással lehet a most irodalmára: egyrészt a kor olvasójának megfelelően nagyon szókimondó, ettől élénk lesz a szövegvilág (a korábbi fordításokhoz képest a szinonimák közül is az értekek számára erőteljesebbeket választja ki, pl. *megszivatod, műtyür*, 12. o.), bevonja az olvasót történéseibe; másrészt pedig felhasználja a jelenkori tapasztalatok szókincsét, s mindezt olyan virtuózan teszi, hogy jól megférnek a kortárs szavak az antik műveltség szókincse mellett. Utóbbi azért különösen fontos a szóban forgó szövegeknél, mert hiszen a humanizmus is ebből táplálkozik, ezt tartja követendő példának, s a latin (avagy az olasz) nyelv változásait nagyon jól megfogja ez a szemlélet, hiszen ők is kortárs – akár alsóbb nyelvi rétegekből fölemelt – szavakat szivárogtattak bele a versnyelvbe. A szép az, hogy beleillik, egységes marad a stílus.

Nemcsak abból a szempontból nagyszerű az elgondolás, hogy az antológia együtt láttatja a humanizmus kiválóságait, hanem abból is, hogy még egy kiváló, kipróbált fordítónak is nagy bátorság pl. Babits után Dantét magyarítani. Jegyzeteiben feltűnik a fordítói névsorban Bede Anna, Rónai Pál, a gyakran emlegetett Jankovits László és Kardos Tibor, de akár Csokonai Vitéz Mihály is: őket nemegyszer ajánlja, de gyakran tapasztalható, hogy a magyar változatok elsősorban tanulmányokhoz készültek. Csehy munkái kapcsán beszélhetünk mára kiforrott *fordításművészetről*, az olvasó, mióta megismertük egyedülálló fordítói stílusát, kíváncsi arra, hogy egy-egy szöveget Csehy hogy tett magyarra, mint ahogy nemcsak világirodalomként, de önálló fordítói bravúrként is megállják a helyüket Arany János, Tóth Árpád, Faludy György, Kosztolányi Dezső magyarra ültetett textusai. Ahogy Csehy is megjegyzi, „a fordítás, mint köztudomású, a legnacionalistább műfaj [...] Ugyanakkor épp a műfordítás az, mely impulzusokkal szolgálhat a jelenkor költészete számára” (701. o.), ilyen értelemben hasznos tehát „a lírai forradalmak tájékán” (701. o.) az újrafordítás. Itt tehát Dante, Petrarca, Boccaccio valamelyest új kontextusba helyezése történik meg, emellett megint nyilvánvalóvá válik, hogy az olaszok mellett a magyarok is markánsan jelen voltak a kor magas irodalmában, és nemcsak Janusról van szó, hanem Vetési László és Lászlai János költeményeiről is. A másik fontos jelenség Alciati: emblémáinak fordítása mellé, mértékletesen ugyan, de a képanyagot is hozza, ezen illusztrációk jól megmutatják a többi szöveg alapjául szolgáló képi, szimbolikus világot is, hiszen az *Emblemata* is a korstílust összefoglalni igyekvő mű.

Nagyon érett, hasznos és nem utolsó sorban használható munka az *Amalthea szarva*, a humanizmus témaválasztásában pajzán, de eszközeiben, szellemében nagyon is tudós lenyomata. Nem feltétlen hibája a kötetnek, hogy nem olvasható egyben, inkább szemezgethet belőle az olvasó, mindig és újból leveheti a polcra a *cornu copiaet*, és az teremni fog, a kíváncságnak megfelelően. Csehy Zoltán műfordítói munkásságának kiemelkedő és maradandó darabja ez a kötet.

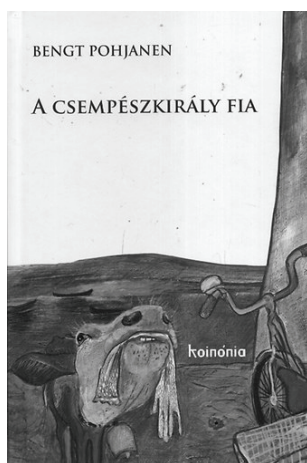
KOVÁCS FLÓRA

Mozgások

BENGT POHJANEN A CSEMPÉSZKIRÁLY FIA CÍMŰ
KÖNYVÉRŐL

„A szubkultúra előkeresztel, a kultúra keresztel,
a civilizáció pedig megtanít járni. Ez így jól mű-
ködik, bár akadnak kivételek.”

Bengt Pohjanen A csempészkirály fia

Koinónia Kiadó
Kolozsvár, 2011
205 oldal, 2400 Ft

”

Bengt Pohjanen *A csempészkirály fia** című könyve az első, magyar nyelven megjelent meänkieliből fordított próza. A Tornio-völgyben élő finn kisebbség kiemelten nyelvi kisebbségi létét mutatja be, amelyre természetesen az irodalmi szöveglétnek (is) hála ráíródnak a *közöttiség* egyéb formái. A meänkieliről fordítás során, e nyelv kodifikálatlan léte következtében, a fordító M. Bodrogi Enikőnek választania kellett a magyar nyelvjárások között. Az utószóban erre ki is tér: „Kezdetől fogva természetes volt számomra, hogy saját erdélyi magyar nyelvemre fordítom, mivel a Pohjanen által használt nyelvváltozatban szilárd alapot látok a majdani nyelvi norma kialakításához, és választásommal ezt kívánom alátámasztani.” (204–205.)

Jelen írásom a *közöttiség*, a nyelviség és az emlékezés kötetbeli egymásba való markáns kapcsolódását kívánja bemutatni. E hármas első tagját a szereplők kisebbségi létéből következő *közöttiség* mellett Pohjanen erősíti még azzal, hogy a mesélő apjának csempész szerepét hangsúlyozza. A csempész azért tekinthető kulcsfontosságúnak, mert számára a határ-talanítás az elsődleges, jobban mondva a határon átlépés, az áru átvitele olyan módon mintha a határ nem lenne érzékelhető; egy olyan nyelvvel kell a csempésznek rendelkeznie, amely a határt felülírja, s akár eszméket is képes szállítani. („A csempész sosem határok mentén gondolkodik, hanem a határokon átívelően, számára a határ nem egy vonal, nem a cár tollvonása, hanem afféle hátsó kisszoba, ahol találkozni lehet és üzleteket kötni. Itt nem szerződéseket írnak alá, hanem csak egymás markába csapnak. Ahol pedig kéz a

* Az említett műből a Tiszatáj 2011. 5. száma közölt részletet.

kézzel találkozik, ott van a határ harmadik szobája, amelyet az egyezségkötés kisszobájának neveznek. [...] Mély és nagy gondolat az, ami itt megszületett: a határ eszméje, filozófiája. [...] A csempész azonban összeköt, nem elválaszt.” (12.), „Igen, és világmegváltó eszmék, amelyeket a korabeli politikai ellenőrzés határán csempészték át akkoriban, amikor keletről ropant erősen fújt a szél.” (73.) A mesélő a kötetben leginkább gyermeki létében mutatkozik meg. Családja szempontjából a térbeli elválasztásban gondolkodás lehetetlen, a nagyapja hiába is próbált a határőrségnél dolgozni: „még az állása érdekében sem tudott határokbán, határok mentén gondolkodni.” (59.) A mesélőnél a csempészcsaládból származás miatt a *közöttség* csak fokozódik: „csempész fia vagyok, nem tartozom egyetlen társadalmi osztályhoz sem. Közöttük lavírozok, s nekem nincs készre szabott önazonosságom.” (163.) Esetében még az életkor mint határon mozgás kérdése is felmerül, ugyanis kiskamaszként szintén feltűnik a kötetben, a kötet utolsó mondata pedig a gyermekkor végét jelöli (200.).

Miközben a *közöttség* markáns, a peremen való lét ugyancsak felmerül, amelyet szintén nem lehet a csempész léttől elkülöníteni, bár ez utóbbi jóval nagyobb kiszolgáltatottságot képvisel. Pohjanen könyvében a perem mind tér, mind idő, mind nyelv vonatkozásában a brutalitást erősen érezteti: „a peremvidékek legperemén. Bele valami gyógyíthatatlan magányba. Nyelvtelenségbe és kiszolgáltatottságba, az átkos politikába, bele a rákba, amely legkiszolgáltatottabb éveimben hosszú időre megfosztott anyámtól, amikor a luulajai korházban kezelték és műtötték.” (19.), „svéd alattvalónak lenni, anélkül, hogy az ember igazán svéd lenne. Mikor svédül beszélünk, káromkodhatunk, mint az egyszeri kalendáriumkészítő december végén, hogy szitkozódás közben ráérjünk keresgélni a szavakat. Finnül beszélni Finnországban úgy, hogy közben aki hallgatja, majd megpukkad a nevetéstől. Rénszarvast tartani anélkül, hogy lappok lennének. A megyei vezetőség »konszenzusos lappoknak« nevezett ki bennünket, ilyen besorolás azonban így sehol máshol nem létezik, csak a megyei vezetőség kimutatásaiban” (79–80.).

E peremen létnél is van még lenézendőbb. A narrátor falujába érkeznek finnek, akiket most a falubeli közösség saját maga alá sorolhat: „a finnek meg nálunk is rosszabbak. Szerencsénkre érkezik a faluba egy család, amely nálunk alább való. [...] Ennek a finn családnak pedig van mersze idejönni és megzavarni a svédesítést, amelyet a szocik »modernizálásnak« neveznek. [...] Megtanultam már annyira svédül, hogy jólesőn le tudom nézni Kallét, mivel egy szót sem tud ezen a nyelven.” (143., 144.).

Az egyén hivatalos nyelvre váltását a kényszer teremti, a nyelvek közötti létben Pohjanen mégis érzékenyen felfedi a mesélő egy-egy nyelvhez kapcsolódó érzelmi többletét: „elhatároztam, hogy svédül fogok beszélni, de még nincsenek szavaim. Szavak nélkül nem lehet svédül beszélni, a finn szavak pedig olyan szépek, hogy nem jön, hogy kimondja őket az ember.” (23.). A hivatalos nyelvhez kötődik a korlátozás, a szabály s mellette a kifacsart szókapcsolatok: „Öqvist finnül beszél, amikor malmot játszunk vagy kulcsosat, de amikor a vám elleni bűnökről kérdez, svédre vált. Lehet, hogy a vám elleni vétkezés svéd nyelvű, éppúgy, mint Ingrid Bergman.” (43.), „törvénytelen kereskedést terveznek Kassában, Pohjanen Otto házában magasságában” (17., itt fordításköteten belüli fordítás szerepel). Addig kötődik az alattvaló lét párosítása a hivatalos nyelvhez, amíg a meänkielit hivatalosan el nem ismerik. Az elismerés után egy váltás nyilvánvalóan tapasztalható. Erre céloz is a 31. oldal hosszabb passzusa. Amíg ez az elismerés be nem következik, s ez a regénybeli alak gyerekkorában még nem következik be, addig a svédhez a hivatalos párosul, így annak a megkerülése is. Ez utóbb-

bi fellelhető abban a tettben, hogy a gyerek a hazugságot a hivatalos nyelven, mivel az nem az anyanyelve, nem tartja bűnnek: „a szükségszerű hazugságok mind svédül vannak, ezért nem is lehetnek olyan veszélyesek, és bűnnek sem számítanak. Svédül talán nem is ért az Isten. Svédül az urakkal beszélünk, finnül az Istennel. Lappul biztosan a kutyákkal.” (72.) A nyelv-váltáshoz a humort köti: „az önkéntesek új fogsort kapnak a koronától, és azzal a gratulációk is csak svédül ejthetők ki” (42.).

A hivatalos nyelv szorításában nem csoda, hogy a majdani szerző, aki a kisfiúból válik, meg akarja teremteni a saját nyelvén való kommunikációt: mind a sajátos finn nyelven való tudást, mind a saját irodalmi nyelvét: „nem akarok többé idegen, látogató lenni mások valóságában. Meg kell tanulnom finnül, igen, azt a finn nyelvet, amelyet mi beszélünk, és amely még létezik, de szívem alatt hordom, mint egy magzatot, és amely már régóta várja vajúdsomat és világra jöttét.” (179–180.) [Erről a sajátos finn nyelvi helyzetről M. Bodrogi Enikő ír az utószóban: „Svédországban az 1980-as években kezdődött el a Tornio-völgyi finnt beszélők nyelvi és kulturális ébredési folyamata, s ennek legjelentősebb eredményeként nyelvüket, amelynek a mäenkieli [méenkieli] nevet adták (jelentése »a mi nyelvünk«) sikerült 2000-ben önálló nyelvként elismertetniük.”, 202.] A kisfiú ezek miatt kezdi el kijegyzetelni a finnországi finn nyelven lévő talált kötetet. Pohjanennél külön csavar, hogy ez a könyv valószínűleg mesekönyv (*Mesevilág*), amelyhez (s természetesen nyelvéhez) a hivatalostól eltérő világot kapcsol a gyermek. Megkísérli a saját nyelvhez való világhoz már nemcsak a gyengéséget, az érzelmi túlradást párosítani. Túl akar lépni a kiszolgáltatottsághoz kötöttségen, már nemcsak az érzelmi hullámok nyelveként óhajt az anyanyelvére gondolni („A vasútállomás felé vánszorgok, miközben szidom a fogorvost saját nyelvemen.”, 128.), és emellett nemcsak a közösségi forma családhoz és hithez kapcsolódásában akarja megtalálni e nyelvet.

A *csempészkirály fia* nyelvszemléltének tanulmányozásakor nem hagyható figyelmen kívül az az elhallgatás, az a suttozás sem, amely minden nyelvhez kötődik, a svédhez, a finnhez s a meänkielihez is. A háború bizonyos szegmenseiről és az adott politikai helyzetről nem beszélhetnek vagy csak körültekintően a kötetbeli alakok. A kisfiút éppen ezért vonzzák, érdeklik e történetek és éppen ezért vonja be dicsfényrel a háborút.

Pohjanen könyvének nyelve az emlékezés központba helyezéséből adódóan az emlékezés nyelve is, amely természetéből következően, illetve abból, hogy a mesélő gyermekkorának történeteit eleveníti fel az anyanyelvhez párosul: „az emberi lény emlékezete hosszú távú és nyelvi természetű. Az én lényem gyermekkorom nyelvén, meänkieliül emlékezik.” (176.). Az idézet sor után a kötet majd a testnyelv emlékezetére tér ki, amely itt mintegy nyomatékosítja a gyermekkor eseményeit. A mesélő az emlékezet hiányaira, vagyis azon történésekre szintén alapoz, amelyeket csak hallomásból ismerhet, így például a születésének körülményeit meghatározókra. Ezeket átadták neki, ő pedig gazdagította; nem is lehet probléma a hallomásból ismert emlékekkel, hiszen az egyén mindenképpen átírja az önnön emlékeit is valamilyen fokon. Hans-Georg Gadamer erre nagy hangsúlyt fektet az emlékezetről írva: „lehet jó vagy rossz az az emlék, de mindenesetre olyan valami, amit ugyan nem feledtünk el, és nem is ötlük eszünkbe. Ez valami maradandó, természetesen nem mint állandó jelenlét, de mindig olyan valami, ami a legsajátabb tulajdonunk, valami, amire gondolunk és ami gazdag sokféleségében jelenik meg ismét előttünk.” (Gadamer: *Költeni és gondolkodni Hölderlin Emlékezés című verse tükrében*. Ford. Orosz Magdolna. In Uő.: *A szép aktualitása*. Vál. Bacsó Béla. Budapest, T-Twins Kiadó, 1994. 213.).

Bengt Pohjanen *A csempészkirály fia* című kötetének kiadása a kisebbségi kérdésről való beszéd szempontjából rendkívül fontos, hiszen e mű a kisebbségi létet a nyelviségben és annak sokféle kapcsolódásában, összetettségében szemléli. A Koinónia Kiadó és M. Bodrogi Enikő emellett egy jó döntéssel és igényes munkával még közelebb hozta a kötetet az olvasóhoz azáltal is, hogy a lábjegyzetek kiegészítik a Pohjanen könyvében megjelenő közösséget érintő ismeretbeli hiányokat.

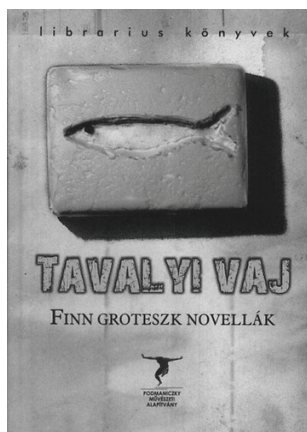
(Ford., utószó és lábjegyzetek M. Bodrogi Enikő)

CSEHY ZOLTÁN

A mindenkori vaj

FINN GROTESZK NOVELLÁK

Podmaniczky
Művészeti Alapítvány
2012
200 oldal

”

Az Örkeny-évforduló egyik különleges ajándékként is elkönyvelhető a *Tavalyi vaj* című, alcíme szerint finn groteszk novellákat tartalmazó gyűjtemény. Aki viszont örkenyes prózát vár, alighanem csalódní fog: a finnek egészen másként képzelik el a groteszk minőséget, sokkal parabolisztikusabb, pragmatikusabb funkciót szánnak neki, és viszonylag (kevés kivételtől eltekintve) inkább az elbeszélés izgalmába, pulzálásába szövik bele, mintsem magába a nyelvbe vagy a narrációs technikába. Az utószóíró Irma Perttula hangsúlyozza ugyan, hogy a finn irodalom vezéráramlata a „leíró realizmus”, mellyel ez a szöveglöklömerátum szembe megy: eretnek írásokat várunk (és olykor kapunk is) tehát, melyek az 1950-es évektől 2000-ig fogják át ezt az eretnekséget. Alighanem Perttula inkább a kanonizáció konzervatívizmusára gondol, mintsem a rendelkezésre álló szövegvilágéra, hiszen aligha hihető, hogy ahol ennyi eretnek szöveg akadt, ott több nem akadna. Bár alapozó atyáként ő maga hivatkozik Aleksis Kivire mint a groteszk és a „karnevalizmus” jegyeit mutató szövegvilág megteremtőjére (*A hét testvér*, 1870).

Tény és való, hogy a finn irodalmat olvasgató, nem beavatót és nem maradéktalanul fennomán olvasó számára kissé lankasztólag hatnak a „realista” nagyregények. A probléma lényege alighanem abban rejlik, hogy nem sikerült igazán tartós és időtálló nyelvet teremteni ezekhez a nyilván sokszor valóban jelentős munkákhoz. Mindenesetre világos, hogy a groteszk nem irodalomtörténeti korszakhoz kötött fogalom, hanem szemléletmód is, egyfajta láttatás, prizma és nyelvkezelés.

Fontos és rendhagyó könyv ez az antológia, azért is, mert nem nemzedéki alapon, irodalomtörténeti igénytel szerveződik, hanem végre egy poétikai ötlet apropóján.

A kötet legjobb novellái közé tartozik Pentti Holappa *Boman* című novellája, mely a leginkább Kafka abszurdba hajló írásait idézi: egy Boman nevű intelligens kutya, aki átlépte a lehetetlenség és lehetségesség határát, s angyalszerű madárrá változott, hogy láthassa, hogy megszabadítsa barát-

ját, Perttit a javítóintézetből. Az állat valójában a gazdája, egy író erotikus vágyát fejezi ki, mely a fiúra irányul. A határátlépés többszörös játéktérben történik: a társadalmi konvenciók rendszerében, az élő entitások hierarchiájában és a képzelet-valóság tengely mentén. Boman a sokféle alakot öltő metaforikus igazság hordozója lesz, a bohém fantázia és a tudatosulástól menekülő vágy testet öltött energiája, mely törvényszerűen pusztul el a novella végén. A novella magyarul már ismerős lehet a Modern Könyvtár sorozatban megjelent, *A boldogtalan konzervatív* című elbeszéléskötetből Erdődi József fordításában.

Az örkényi groteszkhez közelebb áll Tiina Raevaara *Örökség* című novellája, melyben egy szék válik a múlt, a családi és történelmi emlékezet jelképévé: a múlt azonban elpusztíthatatlan, örökké élő és túlélő organizmus, mely látszatomerevségbe kövül ugyan, vagy tárgyként mutatja meg magát, miközben uralni igyekszik a mindenkori jelent. Raevaara lépcsőzetesen feszültséggeneráló, kiváló architektúrájú novellát alkotott a hol reményvesztett, hol reménykedő tehetetlenségről. Hannu Raittila szerint különösen groteszk egy tomboló szarvas váratlan felbukkanása egy veszekedő házaspár nappalijában, illetve a rendőrfőnök mézáróssá vedlése. A szarvas megölése a feszültség megölését is jelenti: de a komikumot is belopja a meghökkentő eseménybe.

Stiláris groteszk Kari Hotakainen remekműve, az *Élet drog nélkül*. Akárha egy drogról leszokott fiatal fiú iskolai dolgozatát olvasnánk: épp ez a steril nyelv, az elvárásoknak engedő gondolatvezetés leplezi le a társadalmi, normatívnak tekinthető képmutatás természetét és főként: nyelvét. Hotakainen szövege talán egyedüli a kötetben, mely nyelvében érzékelteti a groteszket és nem a cselekményvezetésben. Komoly hiányérzetet is kelt az olvasóban a groteszk nyelv Hotakainen szövegén kívüli szinte teljes mellőzése (talán műfajparodisztikus szinten még Veijo Meri *A gazdag ember* című mese-paródiáját említhetnénk, melynek groteszk eleme a túlzás végletesítése és normatívvá tétele). Ha mégis voltak ilyen tendenciák (pl. Toni Kontio novellája erre enged következtetni), nem jutnak igazán érvényre.

A misztikus, a transzcendens felé, a létén túli lét irányába fejlesztette 1955-ben írt novelláját Marja-Liisa Vartio: egy finn falusi asszonycsapat elindul a Vatikánba. Az egyik különösen szégyelli a többiek viselkedését, de kívülállása ellehetetlenedik és inkább önmaga ellen fordul. Az utolsó ítélethez hasonlatos hangulat mintha egy halálvízió vagy álomképzet lenne. Vartio hangulatteremtő ereje egészen rendkívüli. Daniel Katz *Körtörténete* (1983) egy félre-csúszott pálya és egy makacs, kitarító anarchista megkínzása összefonódásának története. A darab központi eleme az idilli világot ellenpontként megjelenítő zene: ez a szinte túlvilágias, gyógyító zeneiség és az agresszív zaj (beleértve az emberi kommunikációt is) a novella narrációs technikáin is megjelenni látszik. Utópia és konkrét diktatúra, kínzás és annak túlélhetősége polarizálódik a fokozó karakterű novella végére, melyet magyar hagyományaink tükrében korántsem neveznénk groteszknak, sokkal inkább társadalmi parabolának. Leena Krohn *Álomhalál* című novellája remek ötletből sarjad, de sajnálatos módon megreked a felszínen, és nem képes igazi ontológiai kérdéssé mélyíteni a felvállalt problémát.

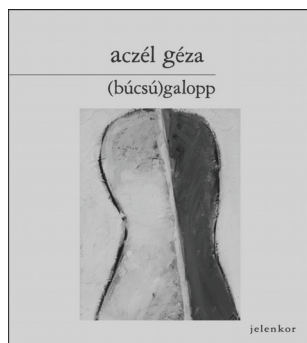
Sajnos, a kötet helyenként egyenetlenre sikeredett: pl. Johanna Sinisalo novelláját egyenesen gyengének, kimódoltnak, tételesen okoskodónak és vontatottnak tartom, de lehetséges, hogy ez csupán a sci-fi iránti közönyömmnek tudható be, mindenestre a közhelyek és az azokat kikezdeni vágyó csinált ötletecskék sziporkáit nem túl sokra becsülöm, kivált, ha nem képesek belépni egy olyan nyelv- és világteremtő játékba, melynek tétje is van; a *Tavalyi vaj* ennek ellenére lendületes olvasmány.

(Fordította: Kovács Ottilia és Huotari Olga)

FEHÉR RENÁTÓ

EKG-margó

ACZÉL GÉZA: (BÚCSÚ)GALOPP

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2012
72 oldal, 1900 Ft

”

Aczél Géza „önéletrajzi eposz trilógiájának” harmadik kötete, a *(búcsú)galopp* (2012) tematikai koncepcióját, felépítését és poétikai módszereit illetően nem szolgál bombameglepetéssel azok számára, akik régóta követik az életmű alakulását. Ehhez a bevezető mondathoz hasonló következtetések hangozhattak el már a *(kontra)galopp* (2009) recepciójában is, mely a (mostanra beteljesedett) trilógia második darabjaként a *(vissza)galopp*hoz (2007) kötődött látványosan. És talán némi könnyelműséggel, nagyvonalúsággal az is állítható, hogy mindezek együtt részei az Aczél-líra *(ablak)szakáccsal* (2003) induló megújulásnak.

Az alfabetikus előny és a zavarba ejtő, mégis a tekintetet odavonzó verstipográfia feltűnővé tette az Aczél-szövegeket. Ez utóbbi sajátosságához kötődő állandósult jelenségek (kisbetűzés; a központozás hiánya) elemzését előttem már anynyian és olyan kiválóan tették meg, hogy ennek meghaladására nem tudok, elismételésére, felmondására pedig nem akarok vállalkozni. (További, főbb arcvonások (alcím; kötet szerkesztés; számozott címek; (el)beszélői attitűd és pozíció) is a kötet-rokonság jelei.)

Egyetlen idesorolható kérdés kapcsán bizonytalanodom el és jövők zavarba, ez pedig a 'faltól falig' kifejezés reflexszerű emlegetése, valamiféle kritikai berögzültség, közmegegyezés akol melege. Olvasva a *(búcsú)galopp* című kötetet, én nem sorkizárt, hanem balra zárt sorokkal találkoztam, ami eleve meghiúsítja ezt a 'faltól falig'-jellegét. E költészet kapcsán (főleg a vállalt Arany János-i hatás okán) szintén gyakran elismételt fogalom a makáma-forma, aminek esetében találkozni mindkét szövegközlési típussal, ám Aczélnál a választás következetesnek és tudatosnak látszik. Megfelelő szögből nézve ez a *szövegkép* egy borzasztóan sűrű (tehát rendkívül pontos) *hanghullám-grafikon* benyomását kelti (az ilyen eltérő érzékű területek együttes működtetése számomra – vállalva az esetleges túlokoskodás vádját is – az Aczél mind költőileg, mind tudósként megérintő avantgárd (megmaradt) nyomaként is interpretálható). Egy másik magyará-

zatkísérletemhez az öregkori költészet mint tematikus javaslat szolgál hívószóként, amit Aczél esetében persze megalapozottan és jogosan, de néhol már szintén túl evidenciaszagúan emlegetnek. Ez a *teljes kitöltöttség*hez közelítő, de azt el nem érő állapot vizuálisan is képes visszaadni a versekben jelenlévő elmúlás-problematikát – az EKG-margó nem egyenesedik ki teljesen.

Az alcímben ismét használt *utószinkron* (itteni jelzője: *tétova*) igazán precíz és kifejező címkéje tud lenni annak a technikának és lírai törekvésnek, amire Aczél kísérletet tesz. A korábbi kötetekből már ismerős élettörténetnek, életvázának az újramesélését nem perspektíva-áthelyezéssel (viszont valamiféle váltással!) oldja meg, hanem – megtartva a „vallomásos költő” (Bedecs László) pozícióját – éppen a saját élet újraolvasásának tapasztalata által tolja el, fedezi fel, hozza felszínre, kristályosítja ki a(z új) hangsúlyokat, árnyalatokat. Ez az újraolvasás azonban – tekintve, hogy a saját lét kerül (újra)feldolgozásra – nem pusztán esztétikai, hanem és főleg ontológiai alapú, az újraemlékezés, újraélés tevékenysége ugyanakkor mégis esztétikai végpontba fut, hiszen a *(búcsú)galopp* című kötet megszületésével egy újraíróvási folyamat is lezajlik. (Ennek terapikus vonásairól most szó se essék.)

Ami az emlékezés narratíváját – még túl az említetteken – egy elemzés középpontjába képes emelni, az az a jótékony feszültség, amit egy sajátos magán oral history és a kosellecki átadhatatlan elsődleges tapasztalat tételének kettőse, paradoxona, ezeknek a módszereknek ugyanabban az egyénben való egyesülése hordoz. „azóta is hosszasan merengek a megélt élmény vagy utólagos manipulált feldolgozása számít-e történelemnek” (16.). Egyrészt végbe megy a (szűk világúnak tételezett) szemtanú közlése, aki ki sem lát(hat) az élményéből („a létezés szűkös bizonyossága”, [12.]), egyúttal – és ez tűnik e trilógia tétjének – osztott (ön)perspektivikus múltszemlélet valósul meg; egy, ha nem is át-, de ráíróvási folyamat, ami bár nem vonja vissza a korábbi elbeszélések hitelességét, mégis új mezőt nyit. Ezt pedig mintha az idő múlása, a férfivá érés és elaggás tenné elkerülhetetlenné, hiszen „kamaszként még esélyed sincs a feldolgozásra” (23.).

A gyerekkori emlékek világa és az öregkori betegségérzet tónusai közt érvényes szerephez képes jutni az imént említett férfiség is, még ha ennek rezignált szólamai, következtetései nem is igen bizakodnak más útban, mint ahova szükségszerűen is eljutnak („az asszonynak valók java már rengeteget hágott” (38.); „aligha tudatos mozdulás, amikor az életbe úgy igazán beletestessedünk”, 49.). Ez tehát a „keserűen szinkronizált búcsúzó líra” (69.), és megkapóan harmonizál az idézettel, hogy ebben az utolsó szövegben éppen szilveszter napja biztosítja a hangulati háttérrel („szilveszter/ lévén a becsapódó év is rácsikorgott zordan az öregkorra s mivel fölfelé változatlan semmit/ sem láttam megadón bámultam a koszosan jegesedő óra” [67.]). Illyés Gyulától pedig tudom, hogy szilveszter este mindenki mond vagy *följegyez* valamit, aminek *nyoma marad*.

Noha első ránézésre csupán nagy, elzárhatatlan (néhol önisméltlésektől sem mentes) gondolatömlésnek, „az életén versben maszatoló ember” (34.) mániájának tűnhet a trilógia és benne a *(búcsú)galopp*, jobban megvizsgálva azonban nyilvánvalóvá válik az a szigorú formai és gondolati fegyelmezettség, ami Aczél Géza vállalkozását, a „számvetés szisztematikus költői munkájává” (Keresztury Tibor), tiszteletreméltóvá és – az olvasás megpróbáltatásai ellenére is – szerethetővé teszi.

SIRBIK ATTILA

Szürkével a kimondhatatlan felé

RICZ GÉZA FESTÉSZETÉRŐL

Amikor Riczcel egy interjúban arról beszélgettünk, hogy mit jelent számára mindaz, amit át- és megélt abban az országban, ahonnan végül emigrálnia kellett, de amire művészeté szublimáló figyelme azóta is irányul, arról beszélt, hogy számára a múlt, az elmúlás, a már nem létező dolgok iránt érzett nosztalgia az, ami egyre jelentősebb szerepet játszik képeiben, alkotási folyamataiban. Saját gyermekkor mellett ki- és elkerülhetetlenné vált számára az úgynevezett kollektív gyermekkor emlékeinek feldolgozása. Alkotói, szubjektív világába beszüremkedik mindez, a társadalmi és politikai történések mentén formálódó, alakuló múlt hatással van az alkotás során megélt jelen pillanataira. Egyfajta feldolgozássá, elengedéssé, ugyanakkor analitikus, értelmező attitűddé válik számára a múlttal való szembenézés. Tudja azt, hogy olyan korba és időbe született, amelyet meghatároznak a társadalmi és politikai válságok, és ha ezekre megpróbál reagálni – ami, elmondása szerint, neki valóban fontos, hiszen mi másra reagálhatna, mint az önmagát körülvevő világra –, akkor azt csakis kritikusan teheti meg.

A korai kilencvenes évek felszabadultsága, a hidegháború vége, a Nyugat és vele együtt a szubkultúrák megérkezése, majd közvetlenül utána a délszláv válság kezdete, a lassú stabilizálódás, a NATO-bombázások, Đindić meggyilkolása, szeptember 11., a terrorizmus, a terrorizmus elleni harcnak álcázott diktatúrák, gazdasági válság. Vajdaság pusztulása és pusztítása, szabadidőruhás lakodalmak és football-huliganizmus. Számtalan hely és jelenspecifikus jelenség, amelyek bizonyos szempontból meghatározzák társadalmi-politikai jelenünket. Ricz képein pedig olyan mindez, mint egy posztapokaliptikussá párolt fiktív látomás.

A komplexitás és a teljesség felé törekvő figyelmünket, a megértés mindenhatóságába vetett hitünket éri megrázkódtatás, és bomlik elemeire, miközben Ricz a tipikusan kelet-európai lepukkantságot, enyészetet, a rom halmai között is gyökeret verő színtiszta esztétika formáit megjelenítő képeit vesszük szemügyre. Kell persze ahhoz egyfajta bátorság, hogy eljussunk a képek mögöttes tartalmának befogadásáig, hogy esetleg mélyre ássunk magunkban e képek által. De persze – tehetnénk fel a kérdést – mi közünk nekünk ezekhez a kiüresedett, elhagyott, megsemmisített terekhez? Hogyan érthető, és értelmezhető-e vajon a színtiszta esztétikai megjelenítés a mögöttes tartalmak ismerete nélkül?

Valóban a megsemmisülés, majd az ebből kinövő formátlan, kaotikus, rendezetlen, ugyanakkor e rendezetlenségben újrászituálódó, újrarendeződő, immár csak az esztétikai érzékünkre ható formavilág az, ami ezekben a hiányokkal teli terekben megnyilvánul, vagy éppen az érdekelhet minket, amire a semmi helye utal? A semmi ez esetben a megsemmisülés maga, ami a trauma bekövetkezésének pillanatában jön létre. Viszont mielőtt túlbonyolódna a szöveg, nézzünk utána, mit is jelenítenek meg, mire utalnak ezek a képek. Mi ez a trauma, mi a trauma helye és (elnyújtott, kimerevített) pillanata. A hosszas felsorolás elkerülése miatt, odakent ecsetvonásokkal azt mondhatjuk: a délszláv háborús háttér, gazdasági- és szociális válság, az ál-

talános- és békeidőben értett társadalmi normák mentén felfogott élvezhető élet alatti lét terei és helyszínei, ex-yugo, szétrombolt tereket maga után hagyó huliganizmus és az emberi esztelenység legalja, mindez pedig megspékelve vagy elfátyolozva, akár leöntve-összekelve némi nosztalgiával. Ez utóbbi viszont, a nosztalgia maga, semmiféleképpen sem csak és kizárólag az alkotó érzelmeit mutatja (nem a személyességet pakolja műveiben az egyéb rétegekre, hanem a kollektív tudat, a közösségi tér és életérzés az, ami ugyanolyan hangsúlyos jelenléte kap vásznain), egyfajta kritikával illeti a nosztalgikus felhangokat, mégpedig azért, hogy a merev valóságot festi, nem érzeleg. Ugyanakkor sok esetben történik az is, hogy felkeni képeire a szubjektivitásban megbúvó kérdést, visszaböfögi a titoista korszak, vagy éppen a miloševići éra közhelyeit. De esetenként éppen ezáltal éri el a legerőteljesebb hatást, éppen ezáltal teremt meg azt a szükséges távolságot és perspektívát, ami elengedhetetlenül szükséges ezen témák ütőkép megjelenítéséhez. Úgy vág mellbe minket, hogy közben visszalép kettőt, és ebből a távolságból fogja be, szemrevételezi a megmutatni kívánt teret, a pillanatnyi valóságba kapaszkodó, kimondatlan, és e kimondatlanságban súlyos terheket generálni tudó hangulatot, amelyben ott van az elmúlt jó néhány évtized minden értelmetlensége, bomlásra hajlamos nemtörődömsége is. A szubjektivitás, az önmagában létező és önmagáért felelős identitás és a kollektív lét között létrejövő feszültségeket vizualizálja, jeleníti meg.

Ricz számára különösképpen fontossá válik a fecni, a stencilezés, a foszlányok – és ha mindezt egy gyűjtőfogalommal szeretnénk továbblendíteni, vagy képzőművészete terében nyakon csípni, akkor mondhatjuk akár azt is, hogy ez a valami, ami az alkotót olyannyira izgatja alkotás közben, nem más, mint a megragadhatatlanul elenyésző, a szinte lehetetlennek tetsző megörökítésének gesztusa. Ebben a mozzanatban és attitűdben válik némileg megragadhatóvá az is, hogy az alkotó a street art művészet felől haladt, szépen lassan lépegetve, átgondolt alkotói koncepciók mentén a táblafestészet irányába. Ricz esetében, az alkotói életút tükrében különös figyelmet érdemel a színvilág használata, hogyan alakul a murálfestészet-től, a graffitin, a gördeszkás ikonográfián és fétis-dizájnon át a táblafestészetig. Az alkotó az idő előrehaladtával és az alkotói módszerek váltakozásának idejében ráébredt arra, hogy a színek redukálásával mélyebb érzelmeket és gondolkodásra készítő atmoszférákat tud megjeleníteni, hiszen a hivalkodó színek önmagukat helyezik a kép középpontjába, elvonva a figyelmet az egésztől. Festészetében eljut a szürkéig, ezen keresztül a lecsupaszított enyészé-
tig, az ürességig, mondhatnánk a színtelenségig.

Ezen a ponton pedig összekapcsolódnak a láthatatlan kultúra vizualitást meghatározó mélyrétegei és a régészet irányultsága: a rejtett felszínre hozása. De hagyjuk a régészetet (családi háttérből adódóan, a régész édesapa révén, vált fontossá számára már gyerekkorában a mélyrétegek feltárása), hanem vizsgáljuk meg, mit is jelent ebben a régióban, vagyis abban az országban, ahol Ricz felnőtt, a láthatatlan kultúra, a láthatatlanság. Mint sok kortársa esetében, Ricz számára sem egy valamiféleképpen mélyen, franciásan elvont teoretikus-filozófiai, intellektuális fogalom a láthatatlanság, hanem sok esetben a túlélés egyetlen módja, egy olyan országban, ahol nem a kultúra háttérbe szorításáról, hanem teljes megsemmisítéséről beszélhetünk.

A láthatatlanság fogalmától eljutunk a láthatatlan dolgok megmutatásának igényéig, amelyben két dolog válik igazán fontossá: a feltárás és a felfedezés egyszerre ellentétes, azonban mégis egymásba fonódó kérdésköre. És itt a kör be is zárul, és újra csak eljutunk addig a végtelenségig nyújtható felületig, ebben az esetben nyugodtan vásznat is mondhatunk, amelyre a kollektív és a mélyen egyéni átéltség problematikája közötti feszültség vetül.